

مرزهای
ایران شوروی

تألیف

سپهبد امان الله جهانبانی

حق چاپ و ترجمه محفوظ

تیرماه ۱۳۳۶

طهران

چاپخانه مجلس

قدردانی

از دانشمند محترم تیمسار سر لشکر غلامحسین مقتدر معاون هیئت
نمایندگی مرزی ایران که در تنظیم کتاب و مراقبت در چاپ آن
با اینجانب همکاری فرمودند سپاسگزارم .

همچنین از جناب سرهنگ مهندس تقی بهنام که با ترسیم نقشجات
زیبا کتاب را مزین ساخته اند تشکر میکنم .

از آقایان سرهنگ بهزاد افشار و سرهنگ باقری و کلیه همقطاران
که کم و بیش در کسب اطلاعات سودمند در طی مسافرت های
مرزی شرکت کرده اند قدردانی مینمایم .

مرزهای
ایران شوروی

تألیف

سپهبد امان‌الله جهانبانی

حق چاپ و ترجمه محفوظ

تیرماه ۱۳۳۶

طهران

چاپخانه مجلس

اعلیٰ حضرت ہمایون شاہنشاہی محمد رضا شاہ پهلوی

این کتاب که شامل تاریخچه روابط سرحدی کشورهای ایران و شوروی
و حاکی از کوشش و اهتمام دو ساله هیئت های نمایندگی دو کشور
در تعیین و تثبیت حدود و ثغور فیمابین است بمنزله گزارش مشروع
کار هیئت نمایندگی ایران به پیشگاه مبارک علیحضرت هایون شاهنشاهی
محمد رضا شاه پهلوی تقدیم میگردد .

هیئت نمایندگی ایران که توفیق و کامیابی خود را در انجام این مأموریت
خطیر مادیون سرپرستی و غنایات مخصوص شاهانه میداند ، رجاء
و ائق دارد که گزارش نهائی این مأموریت نیز در آستان سیر
هایونی مقبول افتاده و موجب فرید افخار و سرفرازی هیئت خواهد گردید

تهران ۱۳۳۶

سپهدارمان الله جهانبانی

سرچشمه های کتاب

- ۱ - مدارك راجع باختلافات مرزی ایران و روسیه در دوران قاجاریه
از ضبط راكد وزارت امور خارجه
- ۲ - زندگانی شاه عباس اول
جلد اول و دوم
- ۳ - تاریخ نظامی ایران
تألیف سرهنك غلامحسین مقتدر
چاپ تهران ۱۳۲۰
- ۴ - ایران کنونی و خلیج فارس
تألیف اسمعیل نوری زاده بوشهری
چاپ تهران ۱۳۲۵
- ۵ - کلید خلیج فارس
تألیف سرلشگر غلامحسین مقتدر
چاپ تهران ۱۳۳۳
- ۶ - فرهنگ جغرافیائی ایران
از انتشارات دائره جغرافیائی ستاد ارتش
چاپ تهران ۱۳۲۸
- ۷ - جغرافیای نظامی ایران
تألیف سرتیپ علی رزم آراء
چاپ تهران ۱۳۲۰
- ۸ - عباس میرزا
تألیف ناصر نجمی چاپ تهران ۱۳۲۶
- ۹ - تاریخ بنیان قاجار
اثر رضاجهانسوز چاپ تهران ۱۳۳۴
- ۱۰ - سیاحت نامه حدود ایران و عثمانی
بزبان روسی ترجمه کاما ژف م. ا. ا.
تألیف خورشید افندی منشی
هیئت نمایندگی
چاپ پترزبورغ ۱۸۷۷ میلادی
- ۱۱ - آنسیکلوپدی بزرگ روسی
چاپ پترزبورغ ۱۸۹۸ میلادی

- ح -

- ۱۲ - ایران تألیف سرهنک مدودیف
چاپ پترز بورخ ۱۹۰۹ میلادی
- ۱۳ - تحدید حدود ایران و عثمانی
تألیف مینورسکی بزبان روسی
چاپ پطرو گراد ۱۹۱۶
- ۱۴ - مطالعاتی راجع بتاریخ روابط سیاسی
ایران و عثمانی از ۱۷۲۲ - ۱۷۴۷
تألیف دکتر محمد علی حکمت
بزبان فرانسه چاپ پاریس ۱۹۳۷
- ۱۵ - مسئله ایران در آغاز قرن نوزدهم
تألیف دکتر علی اکبر بینا
بزبان فرانسه چاپ پاریس ۱۹۳۹
- ۱۶ - طرح تاریخی از دوران نادرشاه
تألیف پرفسور مینورسکی
بزبان فرانسه چاپ پاریس ۱۹۳۴

دیباچه

گرچه بموجب مدارك تاريخی روابط بازرگانی و سیاسی ایران و روسیه از دوران صفویه و بخصوص عصر درخشان شاه عباس بزرگ آغاز میشود، ولی مناسبات سرحدی بین دولتين بمفهوم واقعی آن از معاهده گلستان و بعد تر کمن چای سرچشمه میگيرد و چون در این دو معاهده تحمیلی هم خط سرحدی را در برخی از نقاط مبهم و مشکوک میگذارند از اینرو در تمام دوره امپراطوری روسیه حدود ایران همواره مورد تخطی و تجاوز مأمورین آندولت واقع شده و مردم مرز نشین ما از خسارات مالی و تلفات جانی در امان نمی مانند.

پس از انقلاب کبیر روسیه و تشکیل دولت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی برای خاتمه دادن باختلافات سرحدی و برقراری روابط حسنه فیما بین طبق قرارداد مودت ۱۹۲۱ مقرر میگردد کمیسیونهایی از طرف دولتين معین و این اختلافات را حل و فصل نمایند. متأسفانه در بدو امر از کار کمیسیونها نتیجه ای گرفته نمیشود و این اختلافات کم و بیش باقی میمانند تا در سال ۱۹۳۳ موافقت نامه جدیدی بین دولتين بسته میشود که یکی از مواد آن بالاخص برای رفع اختلافات سرحدی است.

همینکه این موافقت نامه صورت قانونی بخود میگيرد، برای اجرای آن کمیسیون مختلط ۱۳۳۴ - ۱۳۳۵ مرکب از هیئت نمایندگی ایران و هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی در آستارا تشکیل میشود و پس از بیست ماه بحث و تحقیق و رسیدگی باظهارات طرفین و همچنین بازدید و نقشه برداری و مسافت یابی سر تا سر مرزها در منطقه باختری و منطقه خاوری بحر خزر بتفصیلی که در متن کتاب ملاحظه خواهد شد موفق به تشخیص قطعی خط مرز و علامت گذاری آن میشوند و بدینوسیله بگفتگوها و اختلافاتی که از یک قرن و نیم باین طرف راجع بمسائل سرحدی در بین بوده از روی حسن نیت و حسن همجواری خاتمه میدهند.

از طرف دیگر چون مرزبندی جدید با وسائل محکم و پایدار و برطبق اصول فنی و نقشه‌های دقیق و باد نظر گرفتن مختصات جغرافیائی و مختصات قائم الزاویه علائم مرزی انجام گرفته تا از تأثیرات عوامل طبیعی و تخلفات احتمالی در امان باشد، بهمین جهت در پایان مأموریت خطیری که افتخار انجام آن بعهدہ اینجانب محول شده بود شایسته دیدم سوابق مربوط بمناسبات تاریخی بین دولتین و همچنین قراردادها و مقاوله‌نامه‌ها و پروتکل‌های سرحدی را جمع آوری و در این کتاب تمرکز دهم و در عین حال جریان کار کمیسیون مختلط ۱۳۳۴-۱۳۳۵ و روش علمی و فنی جدیدی را که برای مرزبندی اتخاذ گردیده در معرض افکار عامه بگذارم تا کسانی که مایل بمطالعه تاریخیچه مناسبات سرحدی بین دولتین و وقوف بامور مرزبندی جدید باشند این کتاب را که جامع اطلاعات سودمندی است مورد استفاده قرار دهند.

فصل اول

تاریخچه روابط ایران با دولت امپراطوری

سابق رومیه

الف - در منطقه باختری دریای خزر

۱ - آغاز روابط بازرگانی ایران و روس در دوران صفویه

مطابق مدارك تاریخی که در دست میباشد در اوائل قرن پانزدهم میلادی سیر تجارت بین آسیا و اروپا از طریق ایران و سه راه عمده زیر تأمین میشده :

۱ - تبریز - ارزنة الروم - سیواس - اسکندرون بدریای مدیترانه .

۲ - تبریز - خوی - منازگرد - ارزنة الروم - طرابوزان بدریای سیاه .

۳ - از طریق دریای خزر بمسکو .

از راه سوم که مورد نظر ما میباشد قسمتی از کالاهای وارداتی هند بایران و همچنین مقداری از محصول ابریشم ایران از طریق دریای خزر بمسکو صادر میشده و در آنجا با پوستهای مرغوب و قیمتی مبادله و توسط بازرگانان روسی به بازارهای شمال اروپا حمل میگردد است . چون از این معاملات پایاپای سود فراوانی عاید شاهزادگان مسکویت میشود از همان موقع روسها باین فکر میافتنند که راهی بدریای آزاد پیدا کنند و باینوسیله به هندوستان نزدیک بشوند تا بتوانند کالاهای خویش را یکسره بآنجا برسانند و از دست اول و بدون واسطه با اجناس پُر بهای هند مبادله نمایند . از طرف دیگر از نیمه دوم قرن پانزدهم بعلمت تسلط عثمانیها به قسطنطنیه و استیلای تدریجی ایشان بدریای سیاه و بالکان و شام و مصر و سواحل شرقی مدیترانه دو راه عمده و اصلی تجارت بین آسیا و اروپا یعنی تبریز بمدیترانه و تبریز بدریای سیاه رونق خود را از دست میدهد و تنه راه تجارتی بین ایران و مسکو با شمال اروپا تا مدتی معمور و پابرجا میماند . باضافه در اثر جنگهایی که بین عثمانیها و کشور های مسیحی اروپا در میگردد برخی از سلاطین عیسوی ب فکر می افتند پادشاهان صفوی را برضد

عثمانیان برانگیزند و بعنوان بستن قراردادهای تجارتهای با ایران نمایندگانی بدربار صفویه میفرستند تا درضمن مذاکرات بازرگانی راجع باین منظور سیاسی هم اقدام نمایند .

نمایندگان دول مسیحی که در زمان سلطنت شاه طهماسب اول و شاه اسمعیل ثانی و سلطان محمد خدا بنده بایران میآیند در اثر اشکالات مذهبی موفق بمذاکرات سیاسی نمیشوند و درامور بازرگانی هم توفیقی پیدا نمیکند .

از جمله در سال ۱۵۶۱ میلادی مقارن زمامداری تسار ایوان مخوف یکی از تجار انگلیسی بنام آنتونی جنکین سن (Antony Genkinson) که با روسیه معاملات تجارتی داشت از طرف تسار ایوان مخوف بسمت نمایندگی دولت مسکویت بدربار شاه طهماسب اعزام میشود . اتفاقاً در همین موقع دولت انگلیس نیز بمنظور افتتاح باب تجارت با ایران همان تاجر انگلیسی را بسمت نمایندگی از طرف ملکه الیزابت مأمور دربار ایران مینماید . گرچه تاجر نامبرده در اثر اشکالاتی که در بالا ذکر شد در انجام مأموریت خویش توفیقی حاصل نمیکند و بدون اخذ نتیجه بمسکو و سپس بلندن مراجعت مینماید ، ولی در نتیجه مسافرت او لزوم برقراری روابط تجارتی با ایران که دولت مقتدر و بانفوذی در بحر خزر و دریای عمان بود بر دو کشور روسیه و انگلیس محرز میگردد .

پس از نیم قرن که در طی آن شهرهای «قازان» و «آستاراخان» بدست روسها می افتد و کرانه شمالی بحر خزر بمنزله سرحد بین ایران و روسیه واقع میشود تسار میخائیل فاودورویچ (Mikhaïl Feodorovitch) در سال ۱۶۱۸ شاهزاده باریاتینسکی (Prince Boriatinsky) را بدربار شاه عباس اعزام میدارد .

شاه عباس بزرگ که توجه مخصوصی به بسط امور تجارتی و برقراری روابط دوستی با کشورهای اروپائی مبذول میداشت و برخلاف رویه اسلاف خویش بازرگانان و اتباع دول مزبور را مورد حمایت قرار میداد و منافع روابط تجارتی بین روسیه و ایران را هم درك کرده بود ، نماینده دولت مسکویت را میپذیرد و بتجار روس اجازه میدهد که با کمال آزادی در ایران مشغول تجارت بشوند . ضمناً بدولت مسکویت اعلام

میدارد که در آتیه از مداخله هر دولت ثالثی بین ایران و روسیه باید جلوگیری شود تا اینکه دو دولت بابرقراری روابط مستقیم بتوانند با آزادی وبدون مداخله دیگران در پیشرفت امور تجارتی فیما بین اقدام نمایند .

باین ترتیب در زمان شاه عباس دولت مسکویت موفق به بستن قراردادهای تجارتی ودوستی با ایران میگردد ولی تازمان ظهور پطر کبیر این روابط بیشتر جنبه تجارتی داشته و از آنموقع بعد جنبه سیاسی پیدا میکند و منجر بکشمکشهایی میشود که درمرز طبیعی بین دو کشور همسایه تغییرات مهمی میدهد . علت اصلی این کشمکشها جدیدیت واهتمام پطر کبیر برای دست یافتن بدریای آزاد وتوسعهوتقویت امور اقتصادی امپراطوری روسیه است بوسیله نزدیک شدن به هندوستان . بدیهی است که بهترین راه وصول به هندوستان نیز رخنه یافتن بخلیج فارس ودریای هند از طریق ایران است .

اتفاقاً در همین موقع بهانه‌ای برای انجام این مقصود بدست می آید . بدین معنی که در سال ۱۷۱۲ میلادی داود بیک داغستانی برضد دربار صفویه طغیان می کند و شهر « شماخی » را مورد حمله قرار میدهد ودر ضمن غارت این شهر وکشتار اهالی جمعی از تجار روسی مقیم این شهر را بقتل میرساند . پس از پیدا شدن این بهانه هم پطر کبیر لازم میدانند که قبلاً بااوضاع ایران آشنائی پیدا کنند وبیگدار بآب نزنند . بدین منظور در سال ۱۷۱۵ میلادی یکی از وزرای معروف و کاردان خود را بنام ارتمی والینسکی (Artemi Volinsky) بدربار ایران میفرستد . دستوری که پطر کبیر به والینسکی میدهد شامل چند نکته اساسی زیر است :

- ۱ - مطالعه اوضاع جغرافیائی و راههای دریائی وخشکی ومنابع اقتصادی ایران و بررسی اینکه چه رودخانه‌های بزرگی از نواحی هندوستان بدریای خزر میآیند و آیا برای کشتی رانی قابل استفاده هستند یاخیر ؟
- ۲ - وادار نمودن تجار ارمنی باینکه ابریشم خام ایران را بطور ترانزیت ازراه روسیه باروپا حمل کنند .

۳- ضمن مذاکرات سیاسی با اولیای دولت ایران، تشریح وتائید خصومت دیرین

عثمانیها نسبت بایران و تهیه زمینه مناسبی برای اتحاد نظامی روس و ایران بر ضد این دشمن مشترک .

والینسکی با این دستور بطرف ایران حرکت میکند و موقعی باصفهان میرسد که غائله طغیان افغانها شاه سلطان حسین را طوری گرفتار امور داخلی نموده است که فرصتی برای توجه بمسائل خارجی ندارد و بدینجهت والینسکی از کوشش و تلاش خود برای بستن يك قرارداد اتحاد نظامی نتیجه ای نمیگیرد و فقط يك قرارداد دوستی و تجارت مینماید و مراجعت میکند .

یکی از گزارشهای جالب توجه والینسکی به پتر کبیر راجع بخرابی اوضاع ایران بدینقرار است :

« تصور میکنم تاج و تخت ایران در شرف اضمحلال است و اگر پادشاه بااراده و نیرومندی پیدا نشود دولت فعلی ایران نه تنها قادر بدفاع از دشمن خارجی نمیشد بلکه از سر کوبی و قلع و قمع یاغیان و گردنکشان داخلی هم عاجز و ناتوان است . گرچه ما فعلاً گرفتار جنگ بادولت سوئد هستیم ولی بامشاهده ضعف و اختلال وضع ایران تصور میکنم برای تجاوز باین کشور موقعی مناسب تر از حالا نباشد و با قوای بسیار محدودی که از يك سپاه تجاوز نکند میتوان نواحی وسیعی را بحیطه تصرف در آورد و مخصوصاً باید این فرصت را غنیمت شمرد والا ممکن است باسر کار آمدن شاه دیگری اوضاع این کشور عوض بشود و کار ما را مشکل نماید . »

پتر کبیر پس از تحصیل این اطلاعات در ماه ژوئیه ۱۷۲۲ میلادی با قوایی در حدود پنجاه هزار نفر از راه ولگا بجانب آستارا خان حرکت میکند و بهانه این تعرض را قتل و غارت بازرگانان روسی در شهر شماخی برخلاف مصونیت آنها طبق قرارداد تجارتي ۱۷۱۸ و همچنین کشته شدن پرنس چرکاسکی (Tcherkasky) نماینده اعزامی او بخیوه قرار میدهد . چنانکه برسیدن به آستارا خان اعلامیه ای صادر میکند و تجاوز قوای روس را بمنطقه شمالی ایران فقط بمنظور سرکوبی اشرار و کمک بدولت ایران در دفع متجاسرین افغانی قلمداد مینماید و مخصوصاً تصریح میکند که از این اقدام بهیچوجه قصد تصرف ولایات شمالی ایران و بسط خاک ندارد .

این واقعه درست در همانموقع رخ میدهد که کاخ امپراطوری صفویه بدست محمود افغان واژگون شده و شاه سلطان حسین در اصفهان بحبس افغانها افتاده است. پطر کبیر پس از عبور از داغستان و سرکوبی لژگیا در شهر «در بند» پادگان بزرگی برقرار نموده و در اثر اشکال تهیه آذوقه و علیق باجمعی از قوای خود بمسکو مراجعت میکند.

ضمناً از دربند بابراهیم اوف کنسول روسیه مقیم اصفهان دستور میفرستد که باشاه سلطان حسین یا جانشین وی ارتباط پیدا کند و او را وادار نماید که برای خروج افغانها از ایران رسماً از دولت روسیه تقاضای کمک بکند. این دستور موقعی بکنسول روس میرسد که باتفاق طهماسب میرزا ولیعهد شاه سلطان حسین از اصفهان فرار کرده و بقزوین آمده است. ابراهیم اوف مراتب را با طهماسب میرزا در میان مینهد و باو پیشنهاد میکند که بعنوان وارث تخت و تاج ایران سفیری نزد پطر کبیر بفرستد و تقاضای کمک کند. طهماسب میرزا که از همه جا مأیوس بوده این پیشنهاد را میپذیرد و یکی از بستگان خود را بنام اسمعیل بیک بعنوان سفارت نزد پطر کبیر اعزام میدارد. سفیر ایران در دوم ماه سپتامبر ۱۷۲۳ به پترزبورغ میرسد و نامه طهماسب میرزا را تسلیم پطر کبیر مینماید. بدستور پطر کبیر با کمال عجله طرح قراردادی تنظیم و در طی آن رسماً اعلام میشود که دولت روسیه طهماسب میرزا را وارث تخت و تاج ایران میشناسد و حاضر است برای کمک بشاه بمنظور سرکوبی و اخراج غاصبین افغانی قوایی مرکب از سوار و پیاده بایران بفرستد، بشرط آنکه در مقابل این کمک اولاً شهرهای دربند و بادکوبه باتمام توابع آنها به پطر کبیر واگذار گردد و بعلاوه گیلان و مازندران و آسترآباد هم برای تأمین مخارج این اردو کشی در اختیار امپراطور گذاشته شود که از این راه خسارتی بدولت ایران وارد نیاید. این قرارداد که در ۱۲ سپتامبر ۱۷۲۳ در پترزبورغ باهضای سفیر ایران میرسد معروف به «قرارداد پترزبورغ» میشود. در جریان این وقایع افغانها تا حدود رشت پیشروی میکنند و شهر را تهدید بمحاصره مینمایند و فرمانده پادگان دربند که مراقب اوضاع بوده بهانه جلوگیری از افغانها قوایی بطرف گیلان حرکت میدهد و پس از اشغال آنجا روسها تدریجاً

مازندران و استرآباد را میگیرند و بعد باد کوبه را هم بمباران و تصرف مینمایند . پس از مراجعت اسمعیل بیك بایران طهماسب میرزا از مضمون قرارداد پطرزبورغ مطلع میشود و اسمعیل بیك را برای این خود سری مورد غضب قرار میدهد و از تصویب قرارداد امتناع میورزد .

از طرف دیگر دولت عثمانی هم که با استفاده از پیرشانی اوضاع ایران و اعزام چند لشکر کردستان ، ایروان ، نخجوان ، مراغه ، تبریز ، همدان و کرمانشاهان را اشغال کرده بود و از تجاوز قوای روس بسواحل بحر خزر نگرانی داشت ، همینکه از مفاد قرارداد پطرزبورغ آگاه میشود بدولت روسیه شدیداً اعتراض میکند و تصمیم میگیرد که روابط خود را با آن دولت قطع نماید .

سفیر فرانسه مار کیز دو بناک (De Bonac) با توجه بخطر اینکار بمیانجیگیری پرداخته دولت عثمانی را وادار میکند که از قطع روابط خودداری کند و بواسطت او قراردادی فیما بین دولتین روسیه و عثمانی بسته میشود که مطابق آن هر یک از طرفین قسمتی از خاک ایران را که در آن تاریخ در اشغال خود دارند تصرف نمایند . بدین معنی که از محل التقای رودخانه کر بارودارس تمام ولایات ساحلی بحر خزر تا استرآباد متعلق بروسها باشد و از محل تلاقی این دو رودخانه تا همدان و کرمانشاهان از آن عثمانیها بشود . ضمناً دولتین تعهد میکنند که در صورت موافقت طهماسب میرزا با این قرارداد قوایی به کمک او بفرستند و در سر کوبی و اخراج افغانها تشریک مساعی کنند . بعلاوه سلطنت محمود افغان را بهیچوجه برسمیت نشناسند و هیچگونه روابطی با او برقرار ننمایند (۱۷۲۴ میلادی) . این بزرگترین تغییری است که در طول تاریخ در اوضاع مرزی ایران با همسایه های شمالی و غربی او رخ میدهد .

۲ - روابط ایران و روس در زمان نادرشاه

بشرحی که دیده شد با اجرای این قرارداد تقسیم ایران بین دولتین روس و عثمانی ظاهراً امری ناگزیر بنظر میرسید اما اقتضای تقدیر بر آن بود که دست طمع یغماگران از این خان نعمت کوتاه گردد و رادمردی که مأمور اجرای حکم تقدیر

شد همانا نادر شاه افشار بود که خدمات برجسته و فداکارهای او را در راه نجات ایران همه میدانیم. در همانموقع که این نابغه روزگار افغانها را با شکست های خفت آوری از خاک ایران راند و فرماندهان بزرگ عثمانی را در طی چند نبرد معروف نابود ساخت و سایر گردنکشان و یاغیان داخلی را شدیداً تنبیه و قلع و قمع نمود، در کشور روسیه هم پتر کبیر چشم از جهان بر بست و ملکه آنایوانوفا (Anna Ivanovna) جانشین وی چون تشخیص داد که بایدایش نادرشاه دوران هرج و مرج و تیره روزی ایران سپری شده و حریف فعلی او مرد توانا و با اراده ای است، از اینرو صلاح در این دید که بانادرشاه از در صلح در آید، بخصوص که سیاست آنروز روسیه هم اقتضا میکرد ایران در مقابل عثمانی تقویت گردد.

اتفاقاً در همین اوقات نادر برای اعلام سلطنت شاه عباس سوم احمدخان تفنگچی باشی را با هدایای نفیسی بدربار روسیه فرستاده و ملکه «آنا» نماینده نادر را مورد نوازش و مهربانی قرار داد و تقاضای او را در تخلیه ولایات اشغالی از طرف قوای روس و همچنین جلوگیری از عبور تاتارها از خاک روسیه بایران بدون چون و چرا پذیرفت و در نامه دوستانه ای که به نادر نوشت مخصوصاً تذکر داد که اشغال شهرهای ساحلی دریای خزر از طرف قوای روس برای این بوده که عثمانیها نتوانند باین دریا دست یابند و از این راه مزاحمت تازه ای برای ایران و روسیه فراهم نمایند. پرنس گالیتسین (Golitsine) از رجال نامی روسیه بنمایندگی ملکه با اتفاق تفنگچی باشی باصفهان آمد که در ظاهر یک پیمان بازرگانی و دوستی با نادر ببندد ولی در باطن بهر نحوی شده دوباره نادر را بجنگ با عثمانیها برانگیزد و او را بدوستی روسیه مطمئن سازد. متعاقب این تصمیم، دولت روسیه بعنوان اینکه هوای سواحل بحر خزر را سالم و موجب تلفات زیادی در بین افراد روسی شده است قوای خود را از کیلان و مازندران واسترآباد احضار میکنند و پس از ورود پرنس گالیتسین بایران و رفتن او با اتفاق نادر بطرف گنجه در همان موقعی که نادر مشغول محاصره و تصرف گنجه میشود در اردوگاه آنجا قراردادی بین دولتین ایران و روس منعقد میگردد که بموجب آن تمام شهرهای

اشغالی قوای روس از دربند گرفته تا استرآباد تخلیه و تسلیم دولت ایران گردد و قلعه و رود «سولاق» در شمال سرحد رسمی دولتی شناخته شود (۲۱ ماه مارس ۱۷۳۵).

باین ترتیب مرزهای ایران و روس بهمان صورت اول یعنی دوران اقتدار ایران بر میگردد و روابط دوستانه دولتی تا پایان روزگار نادرشاه باقی و برقرار میماند و در تأیید همین روابط دوستانه است که نادرشاه پس از مراجعت از هندوستان چهارده زنجیر فیل با هدایای گرانبهایی برای ملکه روسیه میفرستد و فتح هندوستان را باطلاع او میرساند.

۳- روابط ایران و روس در دوران قاجاریه

بعد از کشته شدن نادر شاه متأسفانه اوضاع ایران دوباره دچار هرج و مرج و ملوک الطوائفی میگردد و برای تجاوز همسایه‌هایی که چشم طمع ب خاک ما داشتند موقع مناسبی پیدا میشود. اما خوشبختانه چون برای هر کدام از ایشان اشکالات و محظورات بزرگی فراهم بوده باین واسطه فرصت دستبرد ب خاک ایران را پیدا نمیکنند. تا آنکه پس از نیم قرن کشمکش و جنگ و جدال بر سر تخت و تاج ایران عاقبت آقا محمدخان قاجار سرسلسله قاجاریه زمام امور کشور را بدست میگیرد و در اثر جدیت و کوشش او وحدت ایران کم و بیش برقرار میگردد.

در فاصله بین قتل نادرشاه و سلطنت آقا محمدخان قاجار دولت عثمانی طوری مشغول و مجذوب سیاست اروپائی شده بود که فرصت توجه بجای دیگر را نداشت. نظر دولت روسیه هم بیشتر بطرف عثمانی و لهستان و سوئد جلب شده بود و اگر اتفاقاً اقداماتی در نواحی مرزی ایران مینمود موقتی و بی ثمر بود. منجمله در سال ۱۷۸۱ یعنی دوران سلطنت کاترین دوم يك دسته از جهازات روسی بفرماندهی ناوسروان وینویچ (Voinovitch) نزدیکی اشرف لنگر می اندازد و از حاکم اشرف کسب اجازه میشود که در این شهر تجارتخانه‌ای بسازند در ضمن برای حفظ مؤسسات تجارتنی خود يك قلعه هم بنا کنند. حاکم اشرف تقاضای روسها را میپذیرد ولی پس از پایان ساختمانها و نصب ۱۸ عراده توپ بر روی برج و باروی قلعه آنجا افسران روس

را بضیافتی دعوت و در همان مجلس میهمانی بآنها اخطار میکند اگر از همین جا دستور تخریب ساختمانها را ندهند کشته خواهند شد. افسران روس از ترس حاکم فوراً بسر بازان خود دستور تخریب میدهند سپس بکشتیهای خویش باز میگردند و بلا درنگ آبهای ایران را ترك میکنند.

از وقایع دیگری که در این دوره رخ داد و در اوضاع مرزی بین دو کشور مؤثر بود متوسل شدن اریکلی خان والی گرجستان به کاترین دوم ملکه روسیه بود. اریکلی خان که از سرداران خدمتگذار ایران محسوب و از طرف دولت بولایت گرجستان منصوب شده بود چون همیشه آرزوی استقلال را در سر داشت با استفاده از هرج و مرج کشور دعوی خود سری نمود و اعلان استقلال گرجستان را صادر کرد و از ترس اینکه مبادا کار ایران بزودی رونق بگیرد و قوائی برای سرکوبی او فرستاده شود در ۱۷۸۳ عهد نامه اتحادی با دولت روسیه منعقد و تبعیت آن دولت را برگردن گرفت. بعلاوه خوانین ولایات مجاور را نیز بهمدمستی خود وادار نمود و در عوض ملکه روسیه با اعزام قوائی بگرجستان آنجا را تحت الحمايه خویش قرارداد. آقا محمد خان پس از فراغت از امور داخلی در ماه رمضان ۱۱۰۹ هجری قمری برابر سال ۱۷۹۵ میلادی، برای سرکوبی اریکلی خان حرکت کرد و قوای خود را به سه ستون تقسیم و یک ستون آنرا به مغان و شیروان و داغستان فرستاد و پس از رسیدن این ستون بآنحدود کلیه سرکردگان اظهار اطاعت و انقیاد نمودند. ستون دوم بایروان حکومت نشین ارمنستان رفت و ستون سوم بفرماندهی خود آقا محمد خان بطرف شوشی رهسپار شد و بعد از تنظیم امور آنحدود با تمام قوا متوجه تفلیس پایتخت گرجستان گردید. اتفاقاً در اینموقع سپاه روس که بکمک گرجستان فرستاده شده بود ناگهان احضار شد و اریکلی خان ناچار در نزدیکی تفلیس با قوای ایران مصاف داد و شکست خورد و گریخت و تفلیس بتصرف نیروی ایران در آمد و مرزهای ایران دوباره بصورت سابق برگشت.

اما دیری نگذشت که کاترین دوم ملکه روسیه از کارهای اروپائی فراغت حاصل نمود و دوباره متوجه مرزهای ایران شد و قوائی بکمک گرجستان فرستاد و ژنرال

گودویچ (Goudovitch) را هم بفرماندهی ستونی برای اکتشاف و اشغال شهر دربند اعزام نمود.

و در بهار سال بعد (۱۲۱۰ هجری قمری - ۱۷۹۶ میلادی) سپاهی بفرماندهی ژنرال زویف (Zouief) مأمور ادامه تجاوزات گردید. زویف در اندک مدتی دربند و بادکوبه و گنجه را گرفت و از ارس عبور نموده به مغان آمد و لشکران و رشت و انزلی را مورد تهدید قرارداد ولی در این اثنا کاترین دوم فوت کرد و پسرش پل اول که عقایدش مخالف مادر بود قوای روس را از گرجستان و سایر نقاط ایران احضار نمود. آقا محمد خان در بهار سال ۱۲۱۱ در نهایت سرعت باموراء ارس حرکت کرد ولی بعلت شتابزدگی زویف در عقب نشینی کاری از پیش نبرد و بمحاصره قلعه شوشی پرداخت و آن قلعه را متصرف شد و قصد داشت بطرف تفلیس برود اما شبانه بدست دو نفر از گماشتگان خویش کشته شد.

بافوت کاترین دوم و کشته شدن آقا محمدخان کشمکشهای بین ایران و روس موقتاً خاتمه یافت ولی گرجستان تحت نفوذ و تسلط روسیه ماند، زیرا اگر گین خان پسر اریکلی تخت و تاج گرجستان را بامپراطور روس تسلیم کرد و از طرف امپراطور بحکومت گرجستان منصوب گردید و پل اول عنوان سلطنت گرجستان را رسماً قبول نمود و باین ترتیب بازهم تغییراتی در خط مرزی دولتین ایجاد گردید (۱۲۱۴ هجری قمری - ۱۸۰۰ میلادی).

دراوایل سلطنت فتحعلی شاه گرگین پسر اریکلی خان به پشت گرمی دولت روسیه و بتلافی خرابی کلیساهای تفلیس با مسلمانان ساکن نواحی مختلف گرجستان بنای بد رفتاری را گذاشت و حتی جماعتی از ایشان را به قتل رسانید و اهالی مسلمان گرجستان از فشار گرگین به تنگ آمده به فتحعلی شاه متوسل شدند.

در اینموقع از طرف دولت روس قوایی بفرماندهی سیتسیانوف (Sitsianof) برای جلوگیری از اغتشاشات و طغیانهایی که در گرجستان تاحدود گنجه رخ نموده بود بآنجا اعزام گردید و او گنجه را گرفت و قتل عام کرد و از آنجا بجانب ایروان پیشروی نمود و همین تجاوزات مقدمه جنگ روس و ایران را فراهم ساخت ولی در باطن علل دیگری هم

برای تیرگی مناسبات روس و ایران در بین بود که باید مورد توجه واقع شود .
 گرچه بررسی موجبات جنگهای روس و ایران در دوران سلطنت فتحعلی شاه
 و همچنین مطالعه وقایع این جنگها از نقطه نظر نظامی از موضوع این کتاب خارج
 و مربوط بتاریخ نظامی ایران میشود و مادراینجا فقط تأثیرات این جنگها را در اوضاع
 مرزی بین دولتین مورد بحث قرار خواهیم داد ، ولی برای روشن شدن همین قسمت
 ناگزیریم بعلت اصلی این جنگها که مربوط بسیاست عمومی اروپا میشود اجمالاً
 اشاره کنیم .

باید در نظر گرفت که در اواخر قرن هیجدهم بحران شدیدی درسیاست اروپا
 رخ میدهد که گرداننده آن بطور کلی عبارت از امپراطوری بزرگ فرانسه و امپراطوریهای
 انگلیس و روس بشمار میآیند و منشاء این سیاست چشم داشت هر سه امپراطوری
 مزبور به کشور زرخیز هندوستان است . در صفحه شطرنج این سیاست کشور های
 ایران و عثمانی هم که در سر راه هندوستان واقع شده اند حکم مهره هائسی را پیدا
 میکنند که با انگشتان ماهر سیاستمداران غرب باینطرف و آنطرف حرکت داده
 میشوند و گاهی نیز باقتضای آن سیاست باهم درمیافتند . اما سرچشمه این سیاست جدید
 ظهور ناپلئون بناپارت در فرانسه و جنگهای معروف و فتوحات درخشان اوست که
 باعث نگرانی و پریشانی خاطر دو امپراطوری انگلیس و روس میشود و این وضعیت
 خواه ناخواه دولتین ایران و عثمانی را هم بواسطه موقعیت جغرافیائی آنها در معرض
 خطر قرار میدهد . چنانکه هر وقت تصادفاً بین روس و فرانسه بر ضد انگلیس
 سازشی میشود دولت فرانسه فوراً بسراغ ایران و عثمانی میآید و آنها را بر علیه انگلیس
 بر میانگیزد و همینقدر که حاجت سیاسی او در اروپا بر آورده میشود سر نوشت این
 دو دولت را بدست روسها واگذار میکند .

در مواردیکه اتفاقاً انگلیس و روس بر ضد فرانسه بهم نزدیک میشوند این دفعه
 دولت انگلیس باحوال پرسی ایران و عثمانی میآید و آنها را بر ضد فرانسه بطرف خود
 جلب میکند . اما بمحض اینکه رفع احتیاج سیاسی میشود این دو دولت را در مقابل
 حریف پرزور یعنی روسیه رها میکند .

در تمام دوره ده ساله جنگ اول ایران و روس تأثیرات این سیاست کاملاً منعکس و دولت ایران پس از ده سال جنگ و جدال متوالی و دادن ضایعات بزرگی گاهی با امید وعده های بی اساس ناپلئون پیش آمد های خیلی مناسب صلح را از دست میدهد و زمانی با تکیه دوستی انگلیس و وعده پشتیبانی او با تمام قوا در مقابل روسها ایستادگی میکند .

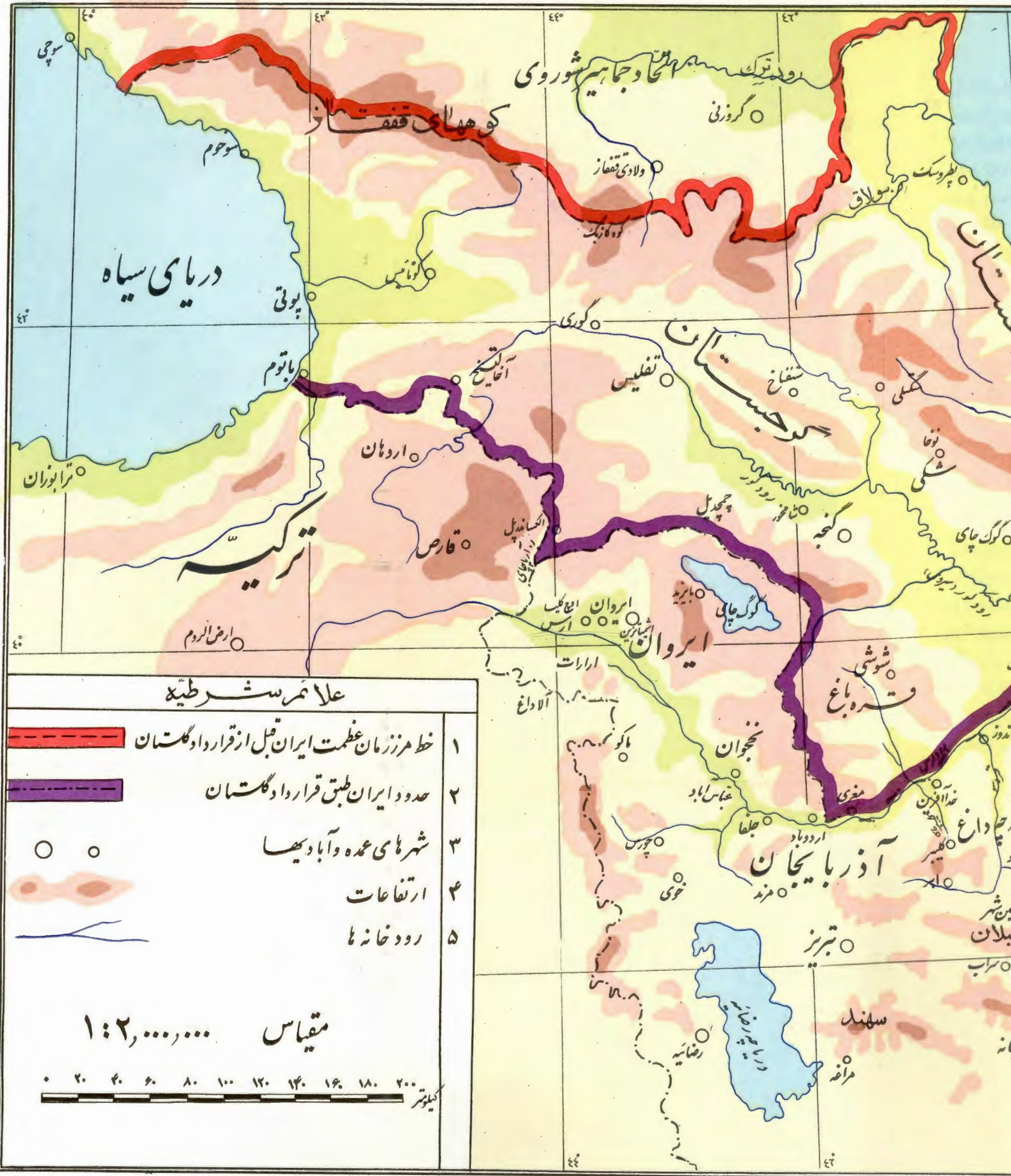
ولی در بحبوحه جنگ همانطوریکه اول ژنرال گاردان افسران فرانسوی مأمور اردوگاه عباس میرزا را ناگهان از صحنه نبرد احضار نمود ، دولت انگلیس هم افسران خود را که بکمک عباس میرزا در صفوف ارتش ایران میجنگیدند، غفلتاً از میدان نبرد خارج میکند . زیرا چون هر دو آنها با روسیه از در سازش در آمده بودند حتی راضی نمیشدند که چند تن افسر و درجه دار ایشان در جنگ ایران و روس شرکت نمایند که مبادا از این حیث موجبات رنجش خاطر روسیه فراهم گردد !

دستوری که بلافاصله پس از بسته شدن معاهده تیلسیت (Tilsit) بین ناپلئون و الکساندر اول امپراطور روسیه در نامه مورخ ۱۵ نوامبر ۱۸۰۷ وزیر خارجه فرانسه خطاب به ژنرال گاردان صادر میشود گوشه ای از این سیاست را برای ما مکشوف میسازد :

« ادامه جنگ بین ایران و روس دیگر امروز فایده ندارد و اعلیحضرت امپراطور مایل است دولتین با هم صلح کنند و با کمال میل به حصول این مقصود کمک خواهد کرد . چون فتحعلی شاه در موقع بسته شدن قرارداد تیلسیت در آنجا نماینده نداشت اقدام با انعقاد این صلح در آن هنگام مقدور نشد ولی اعلیحضرت در این باب با امپراطور روسیه گفتگو کرده و مانعی برای بستن قرارداد نیست . دولت ایران هم برای اینکه با دست باز و با آزادی متوجه انگلیسها بشود باید از روی رغبت و میل خواهان چنین قراردادی باشد ! »

خلاصه پس از ده سال جنگ نتیجه مجاهدت و فداکاری افسران و افرادی که در راه نجات میهن در صحنه های مختلف بشهادت رسیده بودند بهدر رفت و این دفعه تمایل دولت انگلیس بخاتمه دادن جنگ بین ایران و روس و آزاد گذاشتن

دریای سیاه

جمهوری آذربایجان

ایران

آذربایجان

علامه شرطیه

- ۱ خط مرز زمان عظمت ایران قبل از قرارداد گلستان
- ۲ حدود ایران طبق قرارداد گلستان
- ۳ شهرهای عمده و آبادیها
- ۴ ارتفاعات
- ۵ رودخانه ها

مقیاس ۱:۲,۰۰۰,۰۰۰

دریای خزر

رود ترکس و جاجیک و شوروی

گروزنی

ولادی قفقاز

پتروسک
سولاق

کوتایس

گوری

گرجستان

تفلیس

سپتخان

کسلی

گرجستان

کوبا

اردوان

آخایس

شوشی

چچمدل

شافور

گنجه

گوک چای

شماخی

جورات

بادکوبه

قارص

انسانیل

ایروان

ایروان

ایروان

ایروان

ایروان

ایروان

ایروان

ایروان

ایروان

ایروان

ایروان

ایروان

ایروان

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

شوشی

علا	
۱	خط مرز زمان عظمت
۲	حدود ایران طبق قر
۳	شهرهای عمده و آباد
۴	ارتفاعات
۵	رودخانه ها

کیلومتر ۱۶ ۱۸ ۲۰۰

سهند

مران

میانه

پلوی

ارشت

سینا رود

نجیل

لنگران

خالش

آستارا

بشت پر

ارویل

مشکین شهر

سبلان

سراب

تبریز

نوی

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

چورس

روسیه در مقابل ناپلئون ، قرارداد ننگین گلستان را بوساطت سرگوراوزلی (Sir Gore Ouseley) سفیر انگلیس بایران تحمیل کرد. مطابق این قرارداد مقرر شد هر يك از طرفین تمام ولایات و زمین‌هائی را که در آن تاریخ در اشغال خود داشتند متصرف باشند و باین ترتیب ولایات گرجستان ، در بند ، باد کوبه ، شیروان ، شکی گنجه ، قره باغ ، مغان و قسمتی از طالش رسماً بدوات روس تعلق گرفت و چون در بعضی نقاط از جمله طالش هر دو طرف قسمتهائی در دست داشتند قرار شد بعداً هیئتی از طرف ایران و روس معین و خط مرزی را مشخص و تثبیت کند و خط مرزی موقتی بصورتی در آمد که در روی نقشه دیده میشود .

چون بموجب این قرارداد وضع قسمتی از خط مرز مشکوک و مبهم مانده بود دولت ایران هر چه کوشش کرد که از طرف دولت روس و مأمورین آن در تعیین قطعی خط مرز اقدام مؤثری بعمل آید ب نتیجه نرسید .

حتی اقدامات میرزا ابوالحسن خان سفیر فوق العاده ایران در دربار پترزبورگ فایده نبخشید و ژنرال یرمولف (Iermolof) هم که در ژوئیه ۱۸۱۷ بعنوان سفارت فوق العاده روسیه به تهران آمد تا وضعیت خط سرحد را روشن کند پیشنهاداتی بدوات ایران داد که قابل قبول نبود و مذاکرات با او هم بی ثمر شد .

از طرف دیگر قوای روس در بعضی نقاط از خطی که برای مرز قائل شده بودند تجاوز کردند و از جمله ناحیه شمال غربی دریاچه کوکچه و قریه بالغ لوی ایران را اشغال و در طرف جنوب تا قریه خنزیرک و گروسی پیش آمدند و این تجاوزات و همچنین فشاری که مأمورین امپراطوری روس برای ضبط املاک و اموال خوانین ولایات متصرفی میآوردند باعث شد که جماعتی از خوانین فراراً از سرحد گذشته بدوات ایران پناهنده شوند و بعلاوه شکایات متوالی مسلمانان ساکن این ولایات مردم را بهیچان آورد و مجتهدین به فتحملی شاه فشار آوردند که اعلام جهاد داده شود . باین ترتیب جنگ دوم روس و ایران از ژوئیه ۱۸۲۶ شروع و در فوریه ۱۸۲۸ خاتمه پیدا کرد . یعنی قریب به بیست ماه دوام یافت و در تحت تأثیر همان عواملی که در جنگ اول ذکر شد به شکست ایران منتهی گردید و در ترکمن چای بوساطت سرجان ما کدونالد

(Sir John Macdonald) سفیر انگلیس قراردادی تنظیم و بایران تحمیل گردید که مطابق آن ایالات نخجوان، ایروان، طالش، قره باغ و شوره گل بدولت روسیه واگذار شد و خط مرز ایران و روس بصورتی در آمد که در نقشه ملاحظه میشود .

چندی بعد از انعقاد عهدنامه تر کمن چای کمیسیون مختلطی از طرف دولتین برای تحدید حدود قطعی و نصب علائم سرحدی در مرز تشکیل میشود .

هیئت نمایندگی ایران بریاست میرزا مسعود مستوفی و عضویت مسیو بارتلمی مهندس و میرزا احمد خان و هیئت نمایندگی روس بریاست کنل « استامسف » این مأموریت را انجام و پرتکل ۱۸۲۹ را تنظیم و امضاء مینمایند .

بنابراین اساس خط سرحدی ایران و روس در منطقه باختری بحر خزر بر روی فصل چهارم معاهده تر کمن چای و پرتکل نارسای ۱۸۲۹ استوار میشود .

از طرف دیگر چون در عهدنامه و پرتکل مزبور فقط بدکر اسامی بعضی نقاط مهم یا قتل شامخ و رودخانه‌های سرحدی اکتفا شده و شرح تفصیلی مشتمل بر اسامی مراتع و مزارع و آبادهای اطراف را نداشته همین قضیه باعث میشود که در سالهای بعد مأمورین امپراطوری روسیه با اتخاذ دورویه حق شکنانه خط مرزی را بمیل خود بداخل خاک ایران منحرف نموده و قسمتی از اراضی حاصل خیز و آباد ایران را ضمیمه خاک خود سازند :

اولاً - از راه تعدی و فشار بر عایای مرزنشین ایران .

برای اینکه رعایای مرزنشین ایران را مجبور کنند که در مقابل ایشان سر تسلیم فرود آورند و مراتع و مزارع خاک مسلم ایران را بمأمورین مذکور واگذار و خودشان هم تابع امپراطوری روس بشوند ، بانواع وسائل به آزار و اذیت آنها میپردازند . مثلاً از چرانیدن احشام آنها در مراتع خودشان یا حمل شاخ و برگ و هیزم از جنگلهای داخل خاک ایران برای احتیاجات ضروری زندگانی بیبها نه اینکه این مراتع یا جنگلها جزو خاک روس است شدیداً جلو گیری میکنند . یا در مزارعی که رعایای ایران در خاک خودشان کشت و زرع نموده بودند موقع برداشت محصول و حمل آن مانعت و حتی

دروگران را بازداشت مینمودند بیهانه اینکه مزرعه آنها در خاک روس واقع شده است .
ثانیاً - بوسیله منحرف ساختن خط سرحدی .

مأمورین امپراطوری روسیه دائماً از مبهم و مردد بودن خط سرحدی استفاده نموده و این خط را از تیزه کوهها بدامنه‌های حاصلخیز طرف ایران جلو می‌آوردند و در امتداد خط سرحدی جدید بساختن قراولخانه‌ها و استقرار پست‌ها مبادرت می‌ورزیدند و همین اقدام را دلیل بر مالکیت خویش میدانستند و هر وقت از طرف دولت ایران اعتراضی میشد یا بمدلول مبهم عهدنامه متوسل میشدند و باصلاً اعتراض ایران را بدون جواب میگذاشتند . چنانکه در ناحیه « زوند » بواسطه همین انحرافات طرفین تنگه زوند را چه در اواخر دامنه‌های جبال کلپوتنی و چه در اوائل جبال چیچکلو از خاک ایران منتزع و ضمیمه متصرفات خویش ساختند و نیز جلگه وسیع دیمان را بهمین رویه تدریجاً غصب نمودند .

خلاصه در اثر همین انحرافات ناروا و غاصبانه و مجبور ساختن رعایای مرزنشین ایران به تسلیم هستی خویش رفته رفته بر خلاف مفاد عهدنامه تر کمن چای خط سرحدی جدیدی در بعضی از نقاط بوجود آمد که حدّ یقف نداشت و همواره بداخله خاک ایران پیش می‌آمد .

بعلاوه در برخی از نواحی دیگر که علائم سرحدی سست و بی‌استحکامی نصب نموده بودند این علائم تدریجاً از بین رفته یا شاید عمداً از بین برده بودند و بهانه تازه‌ای برای تجاوز بخاک ایران پیدامیشد . چنانکه در سال ۱۳۱۲ هجری قمری از طرف وزارت خارجه مراسله‌ای بسفارت روس نوشته شد که بنابر گزارش مأمورین شهرستان اردبیل چون در آن حدود علائم سرحدی تدریجاً از بین رفته و این موضوع برای اتباع طرفین تولید مشکلاتی نموده و بخصوص در قشلاقات مغان که بر حسب معمول سالیانه طوایف شاهشون احشام خود را برای تعلیف بآن حدود می‌آوردند بعنوان اینکه بخاک روسیه تجاوز کرده‌اند از آنها جلو گیری میکنند علیهذا برای رفع این اختلافات و مزاحمت‌ها تقاضا شد هر چه زودتر کمیسیون مختلطی از نمایندگان طرفین در محل تشکیل و علائم

سرحدی از بین رفته را مطابق معاهده تر کمن چای دوباره نصب نمایند .
 در همان اوقات با آقای ارفع الدوله وزیر مختار ایران در پترو گراد دستور داده
 میشود که برای تعیین واعزام کمیسیون از طرف دولت امپراطوری روسیه اقدام مؤثری
 بنماید .

بالاخره در نتیجه این اقدامات در سال ۱۳۱۴ هجری قمری برابر ۱۸۹۶ میلادی
 از طرف دولت روسیه کمیسیون بسرحد مغان می آید و دولت ایران نیز مأمورینی
 برای اینکار بسرحد می فرستد .

روسها لدی الورود توسط خلمتسکی (Khelmetssky) مهندس و نقشه بردار
 خودشان در حدود سرحدی بعملیات نقشه برداری می پردازند و بطوری که از جریان
 وقایع برمی آید مأمورین امپراطوری روسیه تصمیم داشته اند خط سرحدی را مطابق
 نقشه خویش و بمیل خودشان در طی پرتکلی با مضای مأمورین دولت ایران برسانند .
 مهندس مزبور در مدت یکسال دو نقشه از خط مرزی بر میدارد که مطابق نقشه
 اولی تقریباً سه ورس و مطابق نقشه دومی در حدود پنج ورس از خاک ایران را عرضاً
 جزو خاک روسیه منظور میکند بطوری که حتی بیله سوار ایران را هم داخل خاک
 خودشان مینماید .

بهین جهت مأمورین ایران نقشه های خلمتسکی را مطرود دانسته و بانظریات
 نمایندگان روس موافقت نمی کنند و کمیسیون منحل و نمایندگان روس مراجعت
 مینمایند .

تا آنکه در هفتم شعبان ۱۳۱۴ هجری از آقای ارفع الدوله گزارشی طی شماره
 ۲۹۲ بوزارت امور خارجه میرسد مشعر بر اینکه دولت امپراطوری روسیه اظهار
 میدارند کمیسیون تحدید حدود و نصب علائم سرحدی مغان با وجود یکسال معطلی
 در آن حدود بعلت ناسازگاری و نظریات نامساعد مأمورین ایران موفق بانجام مأموریت
 خود نشد و حال آنکه ما بنا بر خواهش دولت ایران متحمل مخارج گرافی شدیم و این
 کمیسیون را فرستادیم و بعلت اشکالاتی که مأمورین ایران پیش آوردند مجبور شدیم
 کمیسیون را احضار کنیم تا در بهار سال آینده دوباره در اینباب مذاکره نموده

قراری بگذاریم .

پس از چند سال مذاکره در ماه صفر ۱۳۱۹ هجری قمری قرار بر این میشود که برای ادامه کار همین کمیسیون طرفین در تهران وارد مذاکره شوند و بالنتیجه کمیسینی مرکب از آقایان مشیرالدوله وزیر امور خارجه وقت و مشیرالملک از طرف دولت ایران و وزیر مختار و نایب اول سفارت روس بنمایندگی از جانب دولت امپراطوری با حضور اتابک اعظم در باغ قیطر به تشکیل میشود .

در این کمیسیون وزیر مختار روس اظهار میدارد که چون در دشت مغان نسبت بخط مرزی اختلافی پیدا شده منظور از تشکیل کمیسیون این است که برای رفع اختلاف انتهای نقطه ۲۱ ورس از روی عهدنامه ترکمن چای معین شود . این نقطه طبق عهدنامه در طرف بالهارچای از محل التقای رودخانه‌های ادینه بازار و ساری قمیش و در سمت ارس از گدار یددی بولاغ است و چون تعیین محل یددی بولاغ متعذر است موافق پرتکل از گوشه شمال و شرق خرابه قلعه اولتان که در سه ورسی یددی بولاغ واقع شده نقطه انتهای ۲۱ ورس را که مورد اختلاف است باید تعیین نموده و علائم سرحدی را نصب کنیم .

نمایندگان ایران جواب میدهند چون در پرتکل بهیچوجه از گوشه شمال و مشرق خرابه قلعه اولتان ذکر نشده اتخاذ رویه پیشنهادی همیشه موجب بروز اختلاف و گفتگو خواهد شد ، در حالی که در همان پرتکل صراحتاً ذکر شده که انتهای ۲۱ ورس مندرج در عهدنامه در طرف ارس مغرب بهرام تپه و در طرف بالهارچای تپه بیله سوار است . بعلاوه وجود گمرک وقر اولخانه‌های روسی در وسط این دو نقطه که از پنجاه سال پیشتر ایجاد شده بهترین دلیل بر خط سرحدی است و لازم به تعیین مجدد انتهای ۲۱ ورس نمی‌باشد .

ولی وزیر مختار روس وجود گمرک وقر اولخانه‌ها را در آن نقاط دلیل بر سرحد شناخته شدن آنها نمی‌داند و اصرار می‌ورزد که نقطه انتهای ۲۱ ورس از هر دو طرف مجدداً تعیین شود .

اما نمایندگان ایران باتکاء عهدنامه و پرتکل نقطه بهرام تپه را طوری بارز و

مشخص میدانند که محل شبهه‌ای در مورد آن قابل قبول نمیباشد و بهمین جهت نقشه‌های خلمتسکی را بی اساس دانسته و از عقب بردن سرحد هفتاد ساله امتناع میورزند. پس از مذاکرات و مباحثات طولانی عاقبت وزیر مختار روس حاضر میشود پرتکلی را که قبلاً باتکاء نقشه خلمتسکی تنظیم و برای امضاء به نمایندگان ایران تسلیم کرده بود مسترد دارد تا بعداً قرارنامه دیگری تهیه شود که مطابق با مندرجات عهدنامه ترکمن‌چای و پرتکل ۱۸۲۹ باشد و باین ترتیب از این کمیسیون هم نتیجه‌ای گرفته نمیشود.

خلاصه این تجاوزات تا سال ۱۹۰۷ میلادی همچنان ادامه می‌یابد و در آن موقع هم که قرارداد بین امپراطوری روس و دولت انگلیس برای تقسیم ایران بدو منطقه نفوذ بسته میشود موضوع رعایت احترام ظاهری حدود و ثغور تقریباً از بین می‌رود. بطوری که در سالهای ۱۹۱۰ - ۱۹۱۱ میلادی قوای دولت امپراطوری روس بی‌هانه‌هایی از مرزهای آذربایجان و خراسان تجاوز کرده و شهرهای تبریز و مشهد را اشغال و جماعتی از اتباع ایران را مقتول می‌سازند.

در جنگ بین‌المللی اول (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸) هم باینکه دولت ایران بیطرفی خود را رسماً اعلان کرده بود قوای روس و انگلیس و عثمانی از هر طرف از مرزهای ایران عبور نموده و کشور ما را عرصه عملیات خصمانه خویش قرار میدهند و ضایعات و خسارات بزرگی بایران وارد مینمایند که اگر ایران داخل جنگ شده بود مسلماً باین اندازه دچار خسارت نمیشد.

البته در این گیرودار در خط مرزی هم اختلافات جدیدی رخ نمود که برای رفع آنها دولت ایران باشکالات دیگری مواجه شد.

ب - در منطقه خاوری دریای خزر

در منطقه خاوری دریای خزر روابط مرزی ایران و روس در واقع نیم قرن بعد از معاهده ترکمن‌چای آغاز میشود زیرا گذشته از اینکه در طول تاریخ سرحد شمال شرقی ایران همیشه متکی بر رود جیحون بوده پس از تهاجم عرب و مغول نیز همینکه در لوای سلطنت صفویه ایران نوینی بوجود آمد در نتیجه جنگهای متوالی شاه‌عباس

بزرگ باخوانین ازبک و تراکمه و شکست و سرکوبی آنها سرحد ایران از طرف شمال شرق باز بحدود طبیعی جیحون رسید.

در زمان نادرشاه افشار واردو کشی او بترکستان و پیشروی اردوی ایران تا بخارا و تفویض حکومت آنجا از طرف نادرشاه بابوالفضل خان قراردادی فیما بین بسته شد که مطابق آن مرز طبیعی جیحون بین ایران و بخارا مسجل گردید و بلخ با تمام توابع آن تا چهار جوی بخاک ایران ضمیمه شد.

بعدهم که نادرشاه شهر خیوه را تصرف و حکومت خوارزم را به محمد طاهر خان ازبک از سرکردگان خدمتگذار و مطیع خود واگذار نمود این قسمت ترکستان هم معنأ تحت نفوذ ایران قرار گرفت.

در زمان قاجاریه هم خوانین خیوه و سران ترکمن باز مطیع و خراجگذار ایران بودند بطوریکه در یکی از مواد قرارداد بین ایران و انگلیس که در زمان فتحعلی شاه بسته شد تصریح دارد که دولت ایران باید سرحدات هندوستان را از جانب بخارا و خیوه و بلخ تأمین نماید و از تجاوز نیروهای خارجی بکمک طوایف آن حدود بمرزهای هندوستان جلوگیری کند.

در اواخر سلطنت فتحعلی شاه چون طوایف مزبور دست بشرارت و غارت میزنند عباس میرزا بفرماندهی اردویی بآن طرف میرود و سرخس را متصرف و یاغیان را قتل عام میکند.

در زمان محمد شاه باز اشرار ترکمن مشغول غارت کاروانها و آبادیهای اطراف میشوند و اردوهائی از طرف دولت برای سرکوبی اشرار اعزام میگرددند ولی کاری از پیش نمیبند زیرا ترکمنها از جلوی قوای اعزامی عقب نشینی نموده خود را بساحل دریا میرسانند و در آنجا سوار قایقهای بادی شده از ساحل دور میشوند و قوای دولتی دیگر دسترسی بآنها پیدا نمیکند.

در سال ۱۸۳۶ که قوائی بفرماندهی اردشیر میرزا برای سرکوبی تراکمه فرستاده میشود دولت ایران از دولت روس تقاضا میکند برای جلوگیری از فرار آنها بداخل دریا بمدت پانزده روز دوسفینه جنگی در اختیار نیروی ایران گذاشته شود.

روسها این تقاضا را میپذیرند و دوسفینه جنگی خود را بخلیج حسینقلی میفرستند ولی قبل از رسیدن این سفینهها اردشیر میرزا اشرار تر کمن را غافل گیر و شکست سخت میدهد و دیگر احتیاجی بکمک کشتیها پیدا نمیشود و از دولت روسیه تقاضا میکند کشتیهای خود را از آبهای ساحلی ایران خارج نمایند. روسها از احضار این دو کشتی امتناع میکنند و در خلیج حسینقلی مشغول برقراری روابط دوستانه با تر کمانان و دادوستد با آنها میشوند. تا اینکه در سال ۱۸۴۲ مجدداً تر کمانان دست بشارت و غارت میزنند و روسها ببهانه حفظ تجار خود از غارتگری اشرار بیکدسته از سفاین جنگی خویش دستور میدهند جزیره آشوراده را اشغال نمایند و از همانموقع این جزیره در واقع پایگاه دریائی روسها میشود و با اعتراضات مکرر دولت ایران برای تخلیه جزیره آشوراده و جزایر دیگر اشغال شده اعتنائی نمیکند.

در زمان ناصرالدین شاه چون خان خیوه مجدداً دعوی خودسری میکند و آبادیهای اطراف خراسان را بباد غارت میدهد اردوئی بفرماندهی فریدون میرزا فرمانفرما بطرف سرخس اعزام میگردد و فریدون میرزا سرخس را متصرف و محمد امین، خان خیوه را اعدام میکند (۱۲۷۱ هجری قمری - ۱۸۴۵ میلادی).

در سالهای بعد باز اغتشاشاتی در آن نواحی رخ میدهد و اقداماتی از طرف دولت برای سرکوبی اشرار تر کمن بعمل میآید که برای اجتناب از طول کلام از ذکر آنها خودداری میکنیم و باصل موضوع که عبارت از رقابت روس و انگلیس برای تصرف این حدود است می پردازیم. تا خوانندگان گرامی دریابند که در اثر کشمکشهای سیاسی بین این دو دولت چگونه روسها موفق شدند در ساحل خاوری بحر خزر رخنه پیدا کنند و از اینطرف هم با ایران مرز مشترك ایجاد نمایند.

دولت امپراطوری روسیه پس از تسلط یافتن بر کرانه شمالی و باختری دریای خزر از اواسط قرن نوزدهم بفرق افتاد که از منطقه خاوری بحر خزر بطرف آسیای مرکزی پیشروی نموده و از این راه میتواند خود را بهرات یعنی کلید هندوستان نزدیک کند و هم بخلیج فارس برساند.

برای اجرای این نقشه از سرگرمی انگلیسیها در جاهای دیگر استفاده نموده

از آغاز سال ۱۸۴۰ ابتدا بمطیع ساختن طوایف قیرقیز پرداخته بعد خانان ترکستان و شهر های عمده آنچارا مانند خوقند - سمرقند - تاشقند - بخارا و خیوه تصرف نموده و بالاخره با حملات شدید و بیرحمانه ژنرال اسکوبلف (Skobelef) بسال ۱۸۸۱ میلادی طوایف ترکمن آخای تکه و مرو تکه را طوری قتل و غارت میکند که باعث وحشت و هراس سایر طوایف گردیده بالنتیجه سرخس و عشق آباد و مرو بسهولة بتصرف نیرو های روس در می آید و متصرفات روسیه در این قسمت بنام ایالت ماوراء خزر خوانده میشود و باین ترتیب دولت تزاری روس در ساحل خاوری بحر خزر نیز مانند ساحل باختری آن بادولت ایران همجوار میشود .

اولین قراردادی که برای تعیین خط سرحدی این قسمت بین دولتین بسته میشود قرارداد مورخ ۲۹ محرم ۱۲۹۹ هجری قمری - ۹ دسامبر ۱۸۸۱ میلادی است که بامضاء میرزا سعید خان مؤتمن الملک وزیر خارجه ایران و ایوان زینوویف (Ivan Zinovief) وزیر مختار و ایلچی مخصوص روس میباشد .

در این قرارداد نقاط عمده خط سرحدی طرفین از خلیج حسینقلی تا قلعه بابا دورمز شرح داده شده و طبق فصل دوم آن دولتین قبول نموده اند که کمیسرهای مخصوصی معین کنند تا بعداً خط سرحدی را در محل و بطور دقیق ترسیم نمایند و در اجرای این نظریه چند پروتکل و مقاوله نامه فیما بین بسته میشود که اجمالاً بقرار زیر است :

- ۱ - پروتکل مربوط بفاصله بین قلعه خرابه بابادورمز تا خلیج حسینقلی مورخ ۶ جمادی الثانی ۱۳۰۳ هجری قمری - ۳۰ ژانویه ۱۸۸۶ .
- ۲ - پروتکل مربوط به عبور خط مرز از معبر گودری تا دریای خزر مورخ ۱۱ جمادی الثانی ۱۳۰۳ هجری قمری - ۶ مارس ۱۸۸۶ .
- ۳ - مقاوله نامه مربوط به تعویض فیروزه باحصار مورخ ۲۷ ماه مه ۱۸۹۳ که در تهران بامضای میرزا علی اصغر خان امین السلطان و سوشوف وزیر مختار روس رسیده است .
- ۴ - پروتکل شماره ۶ مربوط بعبور خط مرز از میله سرحدی ۳۱ الی ۴۱

(ناحیه فیروزه) گدوك پیر تا کوه کناره .

۵ - پروتکل شماره ۳ مربوط بعبور خط مرز از ناحیه ذوالفقار تا خملی تپه .
 ۶ - پروتکل شماره ۶ مربوط بعبور خط مرز از ناحیه خملی تپه تا بابا دورمرز .
 نکته شایان توجه در این است که در منطقه خاوری بحر خزر مانند منطقه باختری آن پس از بسته شدن قرارداد ۱۸۸۱ پروتکل های مربوط بآن مأمورین دولت امپراطوری روسیه هر قدر میتوانند از بهانه جوئی برای تجاوز بخاک ایران و انحراف خط سرحدی مضایقه نکردند و راجع به آبهای سرحدی و جریان رودخانهها اجفافاتی نمودند که شایان تذکر است . مثلاً در قسمت مرز اترك برای الغاء شبهه در چگونگی خط سرحدی طرفین رودخانه را در حدود مصب آن تبدیل به باتلاق نموده و قسمتی از آبهای شعبه های آنرا متوجه خاک ایران ساختند و در نتیجه مقداری از خاک مسلم ایران را بخاک خودشان ضمیمه کردند .

در قسمت پائین تر نهر جدیدی را بنام نهر موسی خانی بجای رود اترك قلمداد و خط سرحدی را از بستر آن رودخانه به نهر مزبور منحرف نمودند . در صورتی که سرحد حقیقی همان بستر قدیم رود اترك بوده که مطابق آثار و شواهد طبیعی بفاصله زیادی در شمال نهر موسی خانی واقع میباشد .

چون راجع بقریه فیروزه از چندی باینطرف مطالبی شایع شده که مقرون بحقیقت نبوده و ممکن است موجب نگرانی و ناراحتی افکار عامه بشود از اینرو در طی مأموریت اخیر پس از بررسی عهدنامه های سرحدی بین دولتین ایران و روس و بازدید وضع مرزهای مشترك دو کشور در منطقه خاوری بحر خزر در پایان این فصل لازم بنظر رسید سرگذشت این قریه را که در اطراف آن اینقدر گفتگو میشود تا اندازه ای روشن سازد .

قریه فیروزه در شمال کتل پیرو کوه کناره و جنوب باختری عشق آباد واقع شده و شامل دربند و دره مشجر و خوش آب و هوایی است که همواره محل ییلاق مردم عشق آباد بوده و ثروتمندان آنجا از سوابق ایام در طول این دره برای خودشان خانه های

بیلاقی ساخته‌اند که البته برصفا و زیبایی دره افزوده و معمولاً برای فرار از گرمای سوزان تابستان با آنجا پناه می‌برند .

پس از اینکه دولت امپراطوری روسیه در نتیجه قرارداد ترکمن‌چای بر منطقه باختری بحر خزر تسلط یافت از اواسط قرن نوزدهم باین فکر افتاد که از منطقه خاوری بحر خزر بطرف ترکستان و افغانستان هم پیشروی نماید و همینکه در انجام این نقشه خود در بین سالهای ۱۸۷۳ تا ۱۸۸۱ توفیق حاصل نمود برای بسط قدرت و نفوذ خویش در این سمت طرح ساختمان خط آهن ماوراء خزر را ترسیم و تدریجاً بموقع اجرا گذاشت و این خط آهن در معبر خود از شهر عشق آباد گذشت . چندسال بعد چون قریه فیروزه محل بیلاقی عشق آباد در خاک ایران واقع شده و ساکنین آن حدود را چشم داشت بقریه فیروزه بود دولت امپراطوری روسیه درصدد تصرف آنجا برآمد و بوزیر مختار خود مقیم تهران دستور داد در این باب با امین السلطان صدر اعظم ایران وارد مذاکره بشود و تقاضای واگذاری این قریه‌ها بنماید و در عوض قریه حصار واقع در شرق محمد آباد دره گز خراسان و قطعه زمین محاذی قلعه عباس آباد را در ساحل راست ارس که مطابق عهدنامه‌های ۱۸۸۱ و ۱۸۲۸ بتصرف دولت روسیه درآمده بود ایران پس بگیرد . در نتیجه مذاکرات بین طرفین تقاضای دولت روسیه پذیرفته شد و در تاریخ ۲۳ ماه ذی‌قعدة ۱۳۱۰ قمری برابر ۲۷ ماه مه ۱۸۹۳ در تهران قراردادی بامضای امین السلطان و بوتروف وزیر مختار روس رسید که فصول مربوطه آن عیناً در اینجا نقل میشود :

فصل اول - اعلیحضرت همایون شاهنشاه ایران از طرف خود و از طرف وراث خود قریه سرحدی فیروزه و تمامی محلی که واقع است مابین سرحد مقرر ۱۸۸۱ و خطی که در کوه کناره و دره پیر (کتل پیر) ممتد است با اعلیحضرت امپراطور کل ممالک روسیه و اگذار میکنند حدودیکه راجع باین محل در فصل اول قرارداد ۱۸۸۱ ذکر شده بموجب این فصل متروک و سایر فصول قرارداد ۱۸۸۱ بقوت خود باقی است .

فصل دوم - در عوض قطعه زمینی که در فصل اول مذکور بر روسیه منتقل شده است اعلیحضرت امپراطور و صاحب اختیار کل ممالک روسیه از طرف خود و از طرف

وراث خود نقاط ذیل را باعلیحضرت شاهنشاه ایران واگذار میکند :

۱ - قطعه زمینی که در ساحل راست رودخانه ارس محاذی قلعه قدیم عباس آباد واقع بوده و بموجب فصل ۴ عهدنامه ترکمن چای مورخه دهم فوریه ۱۸۲۸ بدولت روسیه واگذار شده بود .

۲ - ده حصار باقطعه زمینی که مابین سرحد حالیه و خط ذیل واقع است :
این خط از محل تقاطع سرحد حالیه بانهر شلنگان شروع شده ساحل راست نهر مزبور را متابعت نموده مشرق ده حصار را دور زده و پس از تقاطع با نهر مزبور بطرف جنوب غربی ممتد و بگودی میرسد که در دو ورسی آسیاب حصار واقع است پس از آن خط سرحد بطرف جنوب حرکت کرده و به محلی خواهد آمد که رود زنگنانلو سرحد حالیه را تقاطع مینماید .

فصل سوم - چون بواسطه واگذار نمودن اراضی عباس آباد بایران حدود سرحدی که راجع باین محل و در فصل ۴ عهدنامه ترکمن چای مقرر است متروک میشود لهذا در عوض آن مقرر است که خط سرحد بین الدولتین از شرور الی گدار یدّی بلوک رود ارس را متابعت و از یدّی بلوک بآنطرف خط سرحدی از قراری است که در فصل مزبور ذکر شده و سایر فصول عهدنامه ترکمن چای بقوت خود باقی است .
فصل چهارم - از طرف دولتین کمیسرهائی مأمور خواهند شد که حدود اراضی فیروزه و حصار را در محل واز روی صحت معین کرده و اراضی مزبور را تحویل داده و تحویل گرفته و علامت سرحدی را نصب نمایند . برای تحویل دادن و تحویل گرفتن اراضی عباس آباد از جانب طرفین نیز کمیسیر معین خواهد شد . معذالک از تاریخ مبادله تصدیق نامجات این قرارداد سه قطعه اراضی مزبوره منتقل و طرفین حق تصرف فوری آنرا خواهند داشت .

فصل ششم - از روز مبادله این قرارداد الی مدت یکسال دولتین ایران و روس حق خواهند داشت که سکنه دهات فیروزه و حصار را که معاوضه کرده اند بخواک یکدیگر مهاجرت دهند و دولتین متعهد میشوند در نقاطی که بموجب این عهدنامه معاوضه شده است قلاع و استحکامات بنا نکنند و در فیروزه و حصار ترکمن نه نشانند .
بعد از انعقاد این قرارداد نمایندگان دولتین در محل حاضر شده مطابق مقاوله نامه

۲۷ مه ۱۸۹۳ میلادی و پروتکل شماره ۶ مورخ ۹ نوامبر ۱۸۹۴ که بامضای محمد صادق خان قاجار نماینده ایران و سرهنگ دوم ادوارد فون فلورت نماینده روسیه رسیده این مبادله عملی میگردد و قریه فیروزه با اراضی مجاور آن بدولت روسیه واگذار میشود.

پس از انقلاب کبیر روسیه و تشکیل دولت جواهر شوروی نظر باینکه دولت ایران نخستین دولتی بود که حکومت جدید روسیه را برسمیت شناخت پیشوای بزرگ روسیه برای جبران تجاوزات و مظالمی که از طرف امپراطوری سابق روسیه نسبت بایران اعمال شده بود در تاریخ ۷ اسفند ۱۲۹۹ شمسی برابر ۲۶ فوریه ۱۹۲۱ قرارداد مودت آمیزی بادولت ایران منعقد نمود و مطابق فصل سوم آن مقرر شد قریه فیروزه و جزیره آشوراده و سایر جزایر ساحل استرآباد که در نتیجه سیاست غاصبانه دولت تزاری سابق از طرف مأمورین آن دولت اشغال و تصرف شده بایران مسترد گردد. و در ضمن قرار شد کمیسیونئی مرکب از نمایندگان ایران و روسیه شوروی تعیین و اعزام گردند که در محل موضوع انتفاع از آبهای سرحدی و کلیه مسائل متنازع فیه مرزی را حل و فصل نمایند.

بطوریکه بعداً خواهیم دید متأسفانه کمیسیون نهائی که برای این منظور تعیین شدند و اغلب چندین ماه مذاکره و مباحثه کردند در قسمت استرداد قریه فیروزه توفیقی حاصل ننمودند و قریه مزبور کمافی السابق در تصرف روسها باقی ماند تا اینکه در نتیجه موافقت نامه سیاح - لاورینتف مورخ یازدهم آذرماه ۱۳۳۳ برابر دوم دسامبر ۱۹۵۴ که در تهران بامضا رسید و از تصویب مجلسین گذشت قرار شد قریه فیروزه در خاک شوروی باقی بماند و در عوض اختلافات در مغان برفع ایران حل شود بدین معنی که در حدود صد کیلومتر مربع از زمینهای مورد اختلاف مغان بکشور ایران تحویل شود. همچنین مقداری از زمینهای دیمان که تقریباً بالغ بر ۲۰ کیلومتر مربع است بایران واگذار گردد و قطعه زمین دعوائی یدئی اولر در نزدیکی آستارا که روی کرانه راست رود آستارا جای واقع گردیده بایران محول شود و بالاخره مثلثی بمقدار قریب به ۲۰ کیلومتر مربع زمین در ناحیه سرخس تحویل ایران گردد و بطور کلی با ابراز حسن نیت و حسن همجواری کلیه اختلافات سرحدی حل و فصل شود.

فصل دوم

روابط ایران و روس پس از انقلاب کبیر

پس از انقلاب کبیر روسیه و تشکیل دولت جواهر شوروی سوسیالیستی با بسته شدن قرارداد ۱۹۲۱ تیرگی روابط فیما بین دولتمین که در اثر سیاست جابرانه امپراطوری سابق روسیه ایجاد شده بود بر طرف گردید و طبق مندرجات مقدماتی این عهدنامه مناسبات دولتمین بر اساس روابط حسنه همجواری و برادری مابین ملتین ایران و روس استوار شد.

علیهذا برای مزید اطلاع خوانندگان گرامی فصل سوم و فصل یازدهم این قرارداد را که مربوط بامور مرزی بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جواهر شوروی سوسیالیستی روسیه میشود عیناً در اینجا نقل میکنیم:

فصل سوم - دولتمین معظمین متعاهدین رضایت میدهند که سرحد مابین ایران و روسیه را مطابق تعیین کمیسیون سرحدی ۱۸۸۱ تصدیق و رعایت نمایند ضمناً بواسطه عدم میلی که دولت شوروی روسیه از استفاده از نمره سیاسی غاصبانه دولت تزاری سابق روسیه دارد از انتفاع از جزایر آشوراده و جزایر دیگری که در سواحل ولایت استرآباد ایران واقع میباشد صرف نظر کرده و همچنین قریه فیروزه را با اراضی مجاور آن که مطابق قرارداد ۲۸ مارس ۱۸۹۳ از طرف ایران بر روسیه انتقال داده شده است بایران مسترد میدارد.

دولت ایران از طرف خود رضایت میدهد که شهر سرخس معروف بسرخس روس یا سرخس کهنه با اراضی مجاور آن که منتهی برودخانه سرخس میشود در تصرف روسیه باقی بماند. طرفین معظمین متعاهدین با حقوق مساوی از رودخانه اترک و سایر رودخانه ها و آبهای سرحدی بهره مند خواهند شد. ضمناً برای تنظیم قطعی مسئله انتفاع از آبهای سرحدی و برای حل کلیه مسائل متنازع فیهای سرحدی و اراضی یک کمیسیون مرکب از نمایندگان ایران و روسیه معین خواهد شد.

فصل یازدهم - نظر باینکه مطابق اصول بیان شده این عهد نامه ، عهد نامه منعقد در ۱۰ فوریه سال ۱۸۲۸ مابین ایران و روس در ترکمن چای نیز که فصل هشتم آن حق داشتن بحریه را در بحر خزر از ایران سلب نموده بود از درجه اعتبار ساقط است لهذا طرفین معظمین متعاهدین رضایت میدهند که از زمان امضاء این معاهده هر دو بالسویه حق کشتی رانی آزاد را در زیر بیرقهای خود در بحر خزر داشته باشند .

بعلاوه مطابق فصل دهم این قرارداد دولت شوروی روسیه کلیه مؤسسات روس سواحل بحر خزر را بابتد انزلی و متعلقات آن بدولت ایران واگذار میکنند .

۱- کمیسیون منشور - حکیم اف ۱۳۰۳ شمسی - ۱۹۲۳ میلادی

گرچه مطابق فصل سوم قرارداد ۱۹۲۱ مقرر بود برای حل کلیه مسائل متنازع فیه سرحدی کمیسیونی مرکب از نمایندگان ایران و روسیه معین گردد ولی تا دو سال بعد از تاریخ این قرارداد در تعیین کمیسیون اقدامی نشد و متأسفانه تجاوزات مأمورین شوروی دوران استالین که همان رویه زمان امپراطوری را پیش گرفته بودند در نواحی مغان و اترک و سرخس ادامه یافت و نسبت بحشم داران و رعایای مرز نشین ایران ببهانه تجاوز بخاک روسیه سخت گیریهای میشد که بعضی اوقات منجر به بازداشت رعایا و حتی اشغال پستهای نظامی ایران میگردد .

چنانکه در آغاز سال ۱۳۰۲ شمسی برابر ۱۹۲۳ میلادی روسها غفلتاً به پست ساری بلاغ نزدیکی دیمان حمله نمودند و غلامعلی خان معین نایب رئیس پست و یک نفر نظامی را مقتول و یک نفر نظامی را مجروح و چند نفر عمله را هم که در حوالی پست بودند بقتل رسانیدند . سپس به پست « تولو » حمله نموده دو نفر نظامی را دستگیر و باسارت بردند .

وزارت امور خارجه پس از اطلاع از این واقعه نسبت باین تجاوزات و عملیات خصمانه شدیداً اعتراض و تخلیه خاک ایران و مجازات مرتکبین را خواستار شد . چون سفارت روس در تهران مدعی بود که از طرف نظامیان ایران بخاک روس تجاوز شده

و محل واقعه در خاک ایران نبوده ، در نتیجه مذاکرات بین آقای دکتر مصدق وزیر خارجه وقت و شومیاتسکی نماینده مختار شوروی قرار شد کمیسیون از طرف دولتین بمحل رفته و در اطراف این واقعه تحقیق و معلوم نمایند آیا این نقطه جزو خاک ایران بوده یا خاک روسیه ؟

هیئت نمایندگی ایران بریاست میرزا احمدخان منشورالملک و هیئت نمایندگی شوروی بریاست حکیم اوف کنسول آندولت مقیم رشت بمحل واقعه میروند و پس از مدتی تحقیقات و مذاکرات چون نمایندگان شوروی محل واقعه را جزو خاک روسیه قلمداد می کنند و اصرار میورزند که نظریه آنها مورد تصدیق نمایندگان ایران واقع شود ، آقای منشورالملک از تصدیق این امر خودداری نموده و حل این مشکل را منوط به تعیین و تشخیص خط حقیقی مرز میدانند و پیشنهاد مینماید که ابتدا خط سرحدی مطابق عهدنامه تر کمن چای مشخص گردد و بعد در اطراف واقعه ساری بلاغ وارد بحث بشوند . هیئت نمایندگی روس بعنوان اینکه تعیین خط سرحدی جزو دستور نیست حاضر بانجام این تقاضا نمی شوند و کمیسیون را منحل و مراجعت می کنند . بعداً سفارت روس بنا بر گزارش حکیم اوف مراسله ای بوزارت امور خارجه می نویسد و از ناسازگاری و عدم مساعدت نمایندگان ایران شکایت می کند و وزارت امور خارجه هم اظهارات نمایندگان ایران را تأیید و جبران این واقعه را مجدداً خواستار میشود . ولی از کار کمیسیون و مذاکرات بعدی نتیجه ای گرفته نمی شود و خون نظامیان و رعایای ایران بهدر می رود و چند نفر بازداشت شده هم مرخص نمیشوند .

۴ - کمیسیون الهامی - لازروف

۱۳۰۴ شمسی - ۱۹۲۵ میلادی

یک سال بعد از واقعه ساری بلاغ پست های جدیدی از طرف مرزداران شوروی بین بیله سوار و بهرام تپه برقرار و تجاوزاتی بخاک ایران میشود و وزارت امور خارجه در ضمن اعتراض باین تخطی مصرأ تقاضا می کند که کمیسیون مختلط ایران و روس تشکیل و خط مرزی بین دولتین مشخص و تثبیت گردد . ولی مأمورین روسیه مدعی میشوند که پست های جدید در خاک خودشان تأسیس شده و بخاک ایران تخطی نکرده اند .

این اختلافات و گفتگوها تا پایان سال ۱۳۰۳ ادامه می‌یابد تا اینکه در تاریخ ۲۴ فروردین ۱۳۰۴ شمسی نایب سرهنگ حسینخان مزینی مرزدار مغان از طرف «کورباتف» نام بعنوان ملاقات فرمانده قوای آذربایجان قفقاز با طرف سرحد دعوت میشود و با تهدید او را وادار می‌کنند که دستور دهد پست بهرام‌تپه را فوراً تخلیه نمایند و این پست بلادرنگ از طرف روسها اشغال میشود و روسها تا «سیدلر» پیش می‌آیند.

وزارت امور خارجه پس از اطلاع از این واقعه در تهران بسفارت شوروی سخت اعتراض نموده و توسط سفارت ایران در مسکو نیز موضوع این تجاوز را مستقیماً با اطلاع دولت شوروی رسانده و تخلیه پست بهرام‌تپه را خواستار میشود. در نتیجه این اقدامات بالاخره دولت شوروی رضایت میدهد که برای رفع این اختلافات کمیسیونی معین و اعزام دارد.

چندی بعد یعنی در تاریخ ۲۶ ماه مه ۱۹۲۵ از لازاروف نماینده کمیساریای ملی امور خارجه باد کوبه تلگرافی بمضمون زیر به آقای عین‌الممالک ژنرال قنصل ایران در جمهوری آذربایجان واصل میشود:

باد کوبه مورخ ۲۶ ماه مه ۱۹۲۵
شماره ۶۴۰

آقای عین‌الممالک ژنرال قنصل ایران در جمهوری آذربایجان

افتخار دارم باستحضار شما برسانم که بموجب اختیارنامه شماره ۱۳۷ مورخ ۱۳ ماه مه ۱۹۲۵ دولت اتحاد جماهیر شوروی باینجانب امر داده است که بسمت ریاست هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی در کمیسیون مختلط مرزی متشکل از نمایندگان دولت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و دولت ایران بمنظور تعیین دقیق و عبور دادن خط مرزی از دشت مغان یعنی از رود ارس تا رود بلغارچای و همچنین برای نصب علائم مرزی و امضاء صورت جلسات که در کمیسیون مختلط تنظیم خواهد شد شرکت نمایم.

اعضاء دیگر هیئت نمایندگی شوروی عبارتند از:

ایسا کف یا گف گریگوریه ویج .
کوئی رُف گاوریل یا کولویج .

مراتب را باستحضار شما رسانیده خواهشمندم اطلاع دهند آیا راجع باعضاء هیئت نمایندگی ایران از طرف دولت ایران خبری دارید یا نه؟ آیا همگی آنها در نقطه معین بیله سوار ایران حاضر شده‌اند و بکارهای مربوطه مشغول گشته‌اند و در کجا مایل هستند با ما ملاقات کنند؟

آقای ژنرال قنسول در خاتمه خواهشمند است مراتب احترامات اینجانب را بپذیرند . نماینده کمیسارهای ملی امور خارجه در باد کوبه و رئیس هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در کمیسیون مختلط مرزی شوروی و ایران امضاء لازاروف

پس از گزارش مفاد این تلگراف بوزارت امور خارجه هیئت نمایندگی ایران طبق اختیارنامه مورخ ۱۹ خرداد ۱۳۰۴ شمسی بشماره ۸۲۶۵ بشرح زیر تشکیل و رسماً معرفی میشود :

اختیار نامه

نظر باینکه اخیراً اختلافاتی در حدود سرحد مغان بین دولتین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی روی داده و نظر باینکه برای تحدید و نصب علائم سرحدی و انعقاد قرار داد های لازمه راجع بسرحد و حلّ کلیه اختلافات حدودی مغان اعزام کمیسیون لازم بود لهذا هیئتی در تحت ریاست آقای میرزامهدیخان الهامی ساعدالسلطنه کار گزار آذربایجان و عضویت آقای سرهنگ متین‌الملک و نایب سرهنگ ضیاءالدوله و نایب اول حسینخان انتخاب میشود که بر طبق فصل چهارم عهدنامه ترکمن چای مورخ ۲۲ فوریه ۱۸۲۸ و پرتکل تحدید حدود مورخ ۱۸ ژانویه ۱۸۲۹ که بین نمایندگان دولتین در کنار رود ارس منعقد شده از آخرین نقطه سرحدی (یعنی آنجائی که رود ارس بیست و یک ورس از گذاریدنی بولاغ گذشته بطوریکه در عهدنامه مذکور است) تا تپه بیله سوار تحدید حدود و نصب علائم سرحدی نموده و صورّ مجالس

کمیسیون را بنام دولت امضاء و در مسائل مهمه مراتب را بمرکز اطلاع و پس از اجازه و کسب تکلیف اقدام نمایند و این مأموریت باحسن و جوه انجام و اختلافات سرحدی بین دولتین رفع و تسویه گردد.

(مینوت بامضاء فتح‌الله پاك روان است)

کسانی که بعداً عضویت این کمیسیون انتخاب شدند عبارت از آقای میرزا ابراهیم خان زند عضو وزارت خارجه بسمت منشی و مترجم کمیسیون و آقای مهندس عبدالرزاق خان بغابری بسمت رئیس قسمت فنی.

هیئت نمایندگان ایران مدتی در بیله سوار منتظر میمانند تا اینکه هیئت نمایندگی شوروی در اوائل مردادماه بسرحد ایران میرسند.

مطابق پروتکل‌های شماره ۱ تا شماره ۷ موجود در آرشیو وزارت امور خارجه این کمیسیون مختلط از ۲۱ مرداد تا ۲۴ شهریور ۱۳۰۴ برابر با ۱۵ اوت تا ۱۷ نوامبر ۱۹۲۵ هفت جلسه تشکیل و پس از مذاکرات مفصل چون روسها اصرار میورزند که مأمورین فنی طرفین از قلعه اولتان شروع بمساحت‌گیری نموده در طول مجرای ارس باعوجاج تانقطه اولیه سرحدی را تعیین و نقشه برداری نمایند تا موضوع اختلافات مشخص شود، آقای مهندس عبدالرزاق خان رئیس هیئت فنی ایران با این نظر مخالفت می‌کند برای اینکه در نتیجه این مساحت‌گیری قسمتی از خاک مسلم ایران و حتی خود بیله سوار و گمرک و سر بازخانه آن جزو خاک روسیه خواهد شد و بانقشه‌ای که بر میدارند عملاً این موضوع را نشان میدهند. از طرف دیگر چون فصل زمستان نزدیک بود و ادامه عملیات فنی غیرمقدور می‌شد و هیئت نمایندگی روس در پیشنهاد خود اصرار می‌ورزید، علیهذا با موافقت طرفین قرار میشود که کمیسیون تا اول بهار یعنی آوریل ۱۹۲۶ موقتاً تعطیل و در آن موقع عملیات خود را برای حل مسائل مختلف فیه تجدید نمایند و عملیات فنی کمیسیون هم تا ۱۵ آوریل در محل انجام گردد و طرفین مساعی لازم را بعمل آورند تا کلیه اختلافات قطع و فصل شود. این موضوع در پروتکل شماره ۷ مورخ ۱۷ نوامبر ۱۹۲۵ درج و بامضاء طرفین میرسد.

بعداً راجع بتشکیل مجدد کمیسیون اقدامی نمیشود و باین ترتیب از کمیسیون مختلط الهامی و لازاً رف هم راجع برفع اختلافات نتیجه‌ای بدست نمیآید .

۳ - کمیسیون اعلم - مایفسکی (MAEVSKY)

۱۳۳۰ شمسی - ۱۹۵۱ میلادی

چون در نتیجه ادامه اختلافات مرزی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی در بعضی نواحی مخصوصاً در قسمت مغان - ارشق - نمین - یدی اولر - اترک و سرخس در اثر تجاوز مأمورین مرزی شوروی اغلب وقایع ناگواری رخ میداد در سال ۱۳۲۹ شمسی که مرحوم سپهد رزم آراء بنخست وزیری ایران منصوب شد ابراز علاقه نمود که برای رفع کلیه اختلافات کمیسیون مختلطی معین و مأمور اینکار گردد و دولت شوروی هم با این نظر موافقت نمود .

ریاست هیئت نمایندگی ایران در این کمیسیون بعهدۀ آقای مظفر اعلم و ریاست هیئت نمایندگی شوروی بعهدۀ آقای مایفسکی ایوان و اسیلیویچ محول شد و طرفین در تاریخ ۲۲ آبان ۱۳۲۹ برابر ۱۳ نوامبر ۱۹۵۰ اولین جلسه کمیسیون مختلط را در آستارا تشکیل دادند . آقای مظفر اعلم در نطق افتتاحیه کمیسیون پس از اظهار اینکه با روابط حسنه فیما بین دولتین و بانکاء قرارداد ۱۹۲۱ امید و انتظار میرود کلیه اختلافات موجوده در سرتاسر مرز ایران و شوروی توسط این کمیسیون رسیدگی و مرتفع گردد اضافه کردند که از سخنان رئیس هیئت نمایندگی شوروی اینطور استنباط میشود که وظیفه آن هیئت را فقط محدود برسیدگی اختلافات مربوط بشش منطقه مغان - نمین - ارشق - یدی اولر - اترک و سرخس میدانند ، در صورتی که دستور صادره به هیئت نمایندگی ایران برای رسیدگی باختلافات کلیه خط مرز بین ایران و شوروی است .

باین ترتیب نه فقط در لحن آغاز سخن روح ضدیت و مباحثت مشاهده میشود بلکه معلوم میشود راجع باصل مأموریت بین طرفین اختلاف نظر و ابهام است . در پروتکل شماره ۲ از طرف هیئت نمایندگی ایران پیشنهاد میشود تا آخر ماه نوامبر ببازدید و بررسی حدود منطقه باختری خزر پردازند و از ماه دسامبر

بعد حدود منطقه خاوری بحر خزر را مورد رسیدگی قرار دهند ولی هیئت نمایندگی شوروی با هیچیک از این پیشنهادات موافقت ننموده دو باره تأکید میکند که منحصرأ وضعیت مناطق شش گانه فوق باید مورد رسیدگی واقع شود و بس!

از اینرو هیئت نمایندگی ایران ناگزیر میشود که بمطالعه مناطق شش گانه اکتفا کند. در این مورد هم موافقت حاصل نمیشود زیرا آقای مظفر اعلم پیشنهاد میکند که برای بررسی نواحی مغان - ارشق و نمین و یدی اولر فصل چهارم عهدنامه ترکمن چای ملاک عمل قرار گیرد و پروتکل ۱۸۲۹ که شاید تفسیر و تشریح صحیح آن نباشد، در صورت احتیاج مورد استفاده بشود. ولی هیئت نمایندگی شوروی حتی حاضر بقبول این پیشنهاد هم نمیشوند.

بالاخره پس از مباحثات و مشاجرات طولانی تصمیم گرفته میشود هیئت ها برای بازدید قسمتهای ماوراء قفقاز عزیمت نمایند و در بیله سوار جلسه مشترك تشکیل میگردد. در این جلسه که پنج ساعت متوالی بطول میانجامد فقط بحث در اطراف حدود مرز در دشت مغان دور میزند. هیئت نمایندگی ایران بر این عقیده است که طبق همان پروتکل ۱۸۲۹ که هیئت نمایندگی شوروی بدان ابراز علاقه نمودند حدود مرز مغان از یک طرف نقطه‌ای در مغرب بهرام تپه روی جاده مشکین به سالیان خواهد بود و از طرف دیگر تپه بیله سوار که هر دو نقطه حاضر و موجود هستند. هیئت نمایندگی شوروی باین استدلال روشن تن در نداده و پیشنهاد میکند اندازه گیری دقیق بشود زیرا در اینجا ایرانیها از خط مرز تجاوز نموده و خاک اتحاد جماهیر شوروی را اشغال کرده اند. مباحثات بالاخره بجائی نمیرسد و بدون اخذ کوچکترین نتیجه‌ای هیئت ها عملیات خود را ترك و بآستارا مراجعت مینمایند. در آستارا هیئت بحل مسئله یدی اولر میپردازد و در این باب هم کوچکترین موافقتی فی مابین حاصل نمیشود. آقای اعلم اظهار نظر مینماید که رود آستارا چای بستر خود را تغییر نداده و چون در تنگنایی واقع شده است نمیتواند تغییر زیادی به بستر خود بدهد شوروی ها با اتکاء باینکه در سالهای ۱۸۸۱ - ۱۹۲۱ رود آستارا تغییر مسیر داده اختلاف مرز

یدی اولر را نیز ناشی از تغییر مسیر رودخانه میدانند^۱.

مسئله تعیین مسیر مرز در ناحیه اترك و سرخس هم مثل کلیه مسائل دیگر در دست هیئت نمایندگی آقای مظفر اعلم بلا نتیجه مانده و بمباحثات و مشاجرات طولانی بر گذار میگردد.

راجع بمسیر خط مرز در ناحیه اترك هیئت نمایندگی ایران را عقیده بر این بوده که مبنای گفتگو و عمل باید طبق قرارداد ۹ دسامبر ۱۸۸۱ صورت گیرد، زیرا بنا بتشریح فصل سوم قرارداد مودت ۱۹۲۱ دولتین ایران واتحاد جماهیر شوروی مرافقت نموده اند که مرز را بهمان ترتیب که در قرارداد ۱۸۸۱ تعیین شده بود برسمیت بشناسند. هیئت نمایندگی شوروی جداً با این نظر مخالفت میکرد و معتقد بود که مسیر مرز در ناحیه اترك باید طبق پروتکل مورخ ۶ مارس ۱۸۸۶ که خط مرز را همان نهر موسی خانی منظور نموده تعیین بشود.

اما در ناحیه سرخس هیئت نمایندگی ایران اظهار نمود که چون مبنای اصلی برای رسیدگی بناحیه سرخس فصل سوم عهدنامه مودت ۱۹۲۱ میباشد و در این عهدنامه مسئله ناحیه سرخس توأم با موضوع فیروزه و لاینفک از آن است و در این عهدنامه صریحاً قید شده که قریه فیروزه با اراضی مجاور آن که طبق قرارداد ۲۸ مه ۱۸۹۳ از طرف ایران بروسیه انتقال داده شده است، مجدداً بایرانیان مسترد میشود و دولت ایران از طرف خود رضایت میدهد که سرخس معروف بسرخس روس یا سرخس کهنه با اراضی مجاور آن که منتهی برودخانه سرخس میشود، در تصرف روسیه باقی بماند. باتوجه باینکه در مقابل شناختن سرخس کهنه تا کنون قریه فیروزه ونواحی مجاور آن بدولت ایران مسترد نگردیده علیهذا هیئت نمایندگی ایران فقط باین شرط

۱ - اتفاقاً در سال ۱۹۰۶ برابر ۱۳۳۰ که هیئت نمایندگی فعلی مشغول کار بوده در شهر یورماه سیل مهیبی در اطراف آستارا جریان یافت که اهالی اظهار داشتند هیچکس چنین سیلی را بخاطر ندارد و در بسیاری از نقاط مسیر آستاراچای عوض شد و نقشه این سرحد را که ماهها وقت صرف رسم آن نموده بودیم در صحت و مطابقت با محل منحرف نمود.

میتواند با بررسی مسئله سرخس موافقت کند که در صورت جلسه کمیسیون محفوظ بودن حق ایران راجع بفیروزه تأمین گردد^۱.

رئیس هیئت نمایندگی شوروی از بررسی مسئله مربوط بناحیه فیروزه استنکاف کرده و موضوع محدود بودن اختیارات خود را فقط به بررسی مسئله مناطق ششگانه تکرار مینماید و پیشنهاد میکند برای عملیات کمیسیون در ناحیه سرخس پروتکل مورخ ۱۹ ژوئن ۱۸۹۴ مبنای عمل قرار گیرد و رئیس هیئت نمایندگی ایران با این نظر مخالفت میکند بالاخره با مشاهده اینکه در هیچیک از مسائل حسن نیت و حسن تفاهم وجود ندارد آقای اعلم برای کسب تکلیف بتهران مراجعت میکند و دیگر باستار بر نمیگردد و آقای جواد قدیمی بکفالت ایشان در جلسه ۱۶ اوت ۱۹۵۱ برابر با ۲۴ مرداد ۱۳۳۰ متشکله در آستارای شوروی شرکت مینماید.

قبل از تشکیل این جلسه هیئت‌های نمایندگی از تاریخ اول تا دهم اوت ۱۹۵۱ برابر بانهم الی هیجدهم مردادماه ۱۳۳۰ خط مرز را در مناطق ارشق و نمین از کوه خلخانه تا قله شندان قلعه سی در محل بررسی مینمایند و ایندفعه گفتگو برسر این موضوع میشود که هیئت نمایندگی شوروی هیئت ایران را به تعویق ۲۴ ساعته در محل ملاقات مختلف اعلان میکند و این تعویق را مبنی بر عمد و نظریات سوء میداند. در صورتیکه هیئت نمایندگی ایران اظهار میدارد که بموقع در همان روز و ساعتی که شورویها تعیین نموده بودند حاضر شده‌اند و ایجاد این اختلاف را عمدی و مبنی بر سوء نظر آنها تعبیر میکنند.

بلافاصله پس از خاتمه دادن بمشاجره راجع به وقت ملاقات، مخالفت شدیدی در اطراف نقطه مبداء کار بمیان می‌آید. هیئت نمایندگی ایران شروع منطقه ارشق را سرچشمه آدینه بازار شرقی دانسته و خواستار میگردد محل این سرچشمه تعیین شود. هیئت نمایندگی شوروی شروع منطقه ارشق را رأس کوه خلخانه دانسته و حاضر نمیشود از این نقطه قدمی بعقب بردارد و هر چه نمایندگان ایران اصرار میورزند

۱ - از صورت جلسه مذاکرات کمیسیون مختلط مرزی ایران و شوروی بتاريخ ۲۵ بهمن ماه ۱۳۲۹

که بالاخره برای حل اختلافات سرحدی باید تمام مرز بررسی و مطالعه شود، همان اندازه نمایندگان شوروی در انجام نظر خود پافشاری و ایستادگی مینمایند و چون زحمت مسافرت کشیده شده بود و چاره‌ای نبود از همان راس کوه خلیخانه بطرف شندان قلعه سی بررسی آغاز میشود.

در طی بررسی که طبق پروتکل تفصیلی ۱۸۲۹ صورت میگرفت هیئت نمایندگی ایران استدلال مینمود که در بسیاری از مناطق راهها و جدارهای شخمی و سیمهای خاردار شوروی از خط مقسم المیاء بطرف خاک ایران تجاوز نموده و محلهای تجاوز را که بهیچ صورت تردیدی در آن متصور نبود از قبیل مزار گبر مقابل دره دیمان و از پایه کوه رگیل داغ تا قله آن و جنوب خاوری کوه رگیل داغ تا پاسگاه مارایورت و از آنجا تا پست شوروی قره باغ و از قره باغ الی ارتفاعات خاوری آتوتان و از قراول تپه تا مزار علی و از جنوب آبادی بوخاری کدوک تا پست ایرانی فتح مقصود و از ارتفاع عثمان گونی تا ارتفاع امبوزامه و از امبوزامه تا کوه‌های کالاپوتی و یواشی و بین پست لژی و کهول باشی و غیره و غیره.

همچنین نمایندگان ایران نشان میدادند که در قتل کوههای قلعه جوق و کورکوش و پیرشاه وردی و ایشناور که همه جزء خاک ایران هستند استحقاقات و دیدگاه ساخته شده مخصوصاً پست پیرداودان شوروی تماماً در وسط خاک ایران واقع گردیده است.

هیئت نمایندگی ایران خواستار بود که بلافاصله دیدگاهها و استحکامات صحرائی شوروی واقع بر روی ارتفاعات قلعه جوق - پیرشاه وردی - ایشناور - قراول باشی و سنگر قزاق و ارتفاع دعوا اولمان و عیسی سنگری و ارتفاع جنب صلیب سیاه و تاش باشی و گون داغ و قراول تپه و جنب فتح مقصود و عثمان گونی و قزیوردی و بالمادین و کالاپوتی و لوراخونی و کوههای عیسی سیقی که روی آبریزو یا در خاک ایران واقع شده‌اند برچیده شود.

هیئت نمایندگی ایران همچنین متعرض میشود که در منطقه شندان قلعه سی خط مرز بجای آنکه پس از عبور از قله کهول باشی بقله شندان قلعه سی صعود نماید

قلل عیسی سیقی کهول باشی و شندان قلعه سی رادر خاک شوروی باقی گذارده و امتداد خود را مستقیماً بسر چشمه قلعه کش چای میرساند .

هیئت نمایندگی ایران باردیگر اظهار عقیده مینماید که خط مرز باید با توجه بماده چهارم عهدنامه ترکمن چای کشیده شود ، زیرا پروتکل تفصیلی ۱۸۲۹ که میبایستی وضعیت مرز را روشن و تعیین خط را تسهیل نماید بر عکس اشتباهات و نادرستی های گوناگونی را بوجود آورده و اوضاع را تاریکتر و مشکل تر ساخته است .

هیئت نمایندگی شوروی بهیچوجه حاضر باستماع دلایل و اظهارات نمایندگان ایران نبوده و آنها را بانحراف از قراردادها و پروتکلها و مقررات موضوعه و تردید در عقاید و تصمیمات خود تقصیر کار میدانست و حتی کار را بجائی رسانیده بود که طبق پروتکل ۱۹۲۹ گذراندن خط مرز را از مقسم المیاء امر الزامی نمیدانست و ادعا داشت که بالعکس تجاوز همه جا با ایرانیان بوده و نسبت بمنطقه شندان قلعه سی نیز تعبیرات و نظریات هیئت نمایندگی ایران را نادرست و متجاوزانه میدانست . در هر حال چون حسن نیت و حسن تفاهم و حسن همجواری وجود نداشت و شورویها حاضر نبودند از محل هایی که در طی سالهای متمادی اشغال و در آن برقرار گردیده بودند قدمی بعقب بردارند ، عملیات کمیسیون مختلط ۱۳۳۰ بهیچ صورت نمیتوانست منجر بموفقیت گردد و هیئت نمایندگی ایران پس از یکسال کشمکش و مباحثات بی نمر دست از کار کشیده و مرز را بهمان حال بی تکلیفی و بی سروسامانی باقی گذاشتند و گذشتند .

۴ - کمیسیون سیاح - لاورینتف

۱۳۳۳ شمسی - ۱۹۵۴ میلادی

در زمان نخست وزیری تیمسار سپهبد زاهدی که روابط حسنه و حسن همجواری با کشور اتحاد جماهیر شوروی و وجه همت قرار گرفته بود و همچنین دولت جماهیر شوروی ابراز علاقه مینمود که کلیه اختلافات بین دولتین مرتفع و روابط دوستانه برقرار شود . دولتین مصمم گشتند اختلافات مالی و سرحدی خود را مرتفع سازند و بدین منظور کمیسیون مختلطی تعیین گردید و پس از یکسال کوشش و بحث و مطالعه موفق به بستن

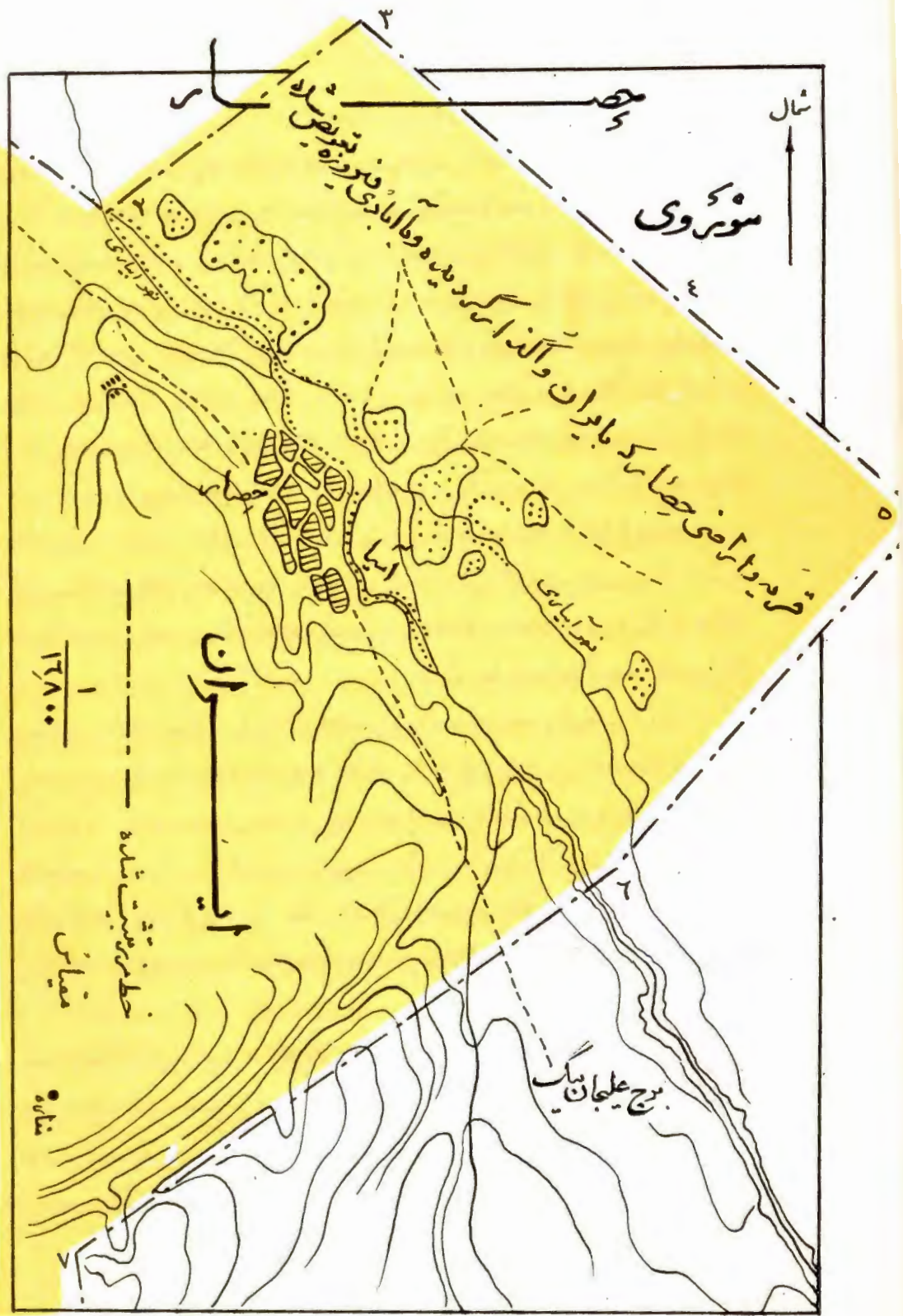
موافقت‌نامه‌ای شد که مقدمه آن از این قرار است :

« اعلیحضرت شاهنشاه ایران و هیئت رئیسه شورای عالی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی باتمایل به بسط و تحکیم مناسبات حسنه همجواری موجوده بین دو کشور و نظر باینکه مایلند مسائل مرزی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و همچنین دعای متقابل مالی مربوط بدوره دومین جنگ جهانی راحل و فصل نمایند باین منظور تصمیم بانعقاد این موافقتنامه گرفتند و نمایندگان مختار خود را (از طرف دولت ایران آقای حمید سیاح سفیر کبیر و از طرف جماهیر شوروی سوسیالیستی آقای اتانولی یوسفویچ لاورینتف سفیر کبیر و نماینده مختار اتحاد جماهیر شوروی در ایران) تعیین نمودند که پس از رسیدگی بموارد اختلاف موافقتنامه را تنظیم نمایند .

چون از این موافقتنامه که به تصویب دولتهین رسیده ماده ۱ و ماده ۲ و ماده ۳ آن مربوط به تعیین و تثبیت مرز ایران و اتحاد جماهیر شوروی است و ملاک عمل کمیسیون مختلط ایران و شوروی ۱۳۳۴ - ۱۳۳۵ برای تعیین و علامتگذاری خط مرز قرار گرفته لذا این ماده عیناً در اینجا نقل میشود :

ماده ۱ - طرفین معظمین متعاهدین که با اشتیاق مایلند اختلافات راجع بموضوع عبور خط مرز دولتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در بعضی نواحی و بدین ترتیب مسئله مرزی را بطور کلی بر اساس رعایت منافع طرفین حل کنند موافقت نمودند که در نواحی مغان - دیمان - یدی اولر - سرخس و همچنین در ناحیه اترك از سنگرتپه (صغیرتپه) در امتداد خط مرز تا دریای خزر خط جدید دولتی برقرار میگردد و عبور خط مرز جدید در نواحی مذکوره در فوق در ماده ۲ این موافقتنامه تشریح شده است .

طرفین معظمین متعاهدین تائید مینمایند که خط مرز بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در تمام بقیه طول آن بدون تغییر باقی میماند ضمناً ناحیه مرزی واقع در ساحل راست رود ارس مقابل دژ سابق عباس آباد و همچنین قریه حصار باقطعه زمین آن در حدود خاک ایران میماند و قریه فیروزه و زمینهای اطراف آن در حدود خاک اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی باقی میماند .

شمال

موسوی

نورآبادی و آبادی و نورآبادی

قره‌داغی حصار که با ایران و آند اسگر دیده و آبادی و نورآبادی

ایران

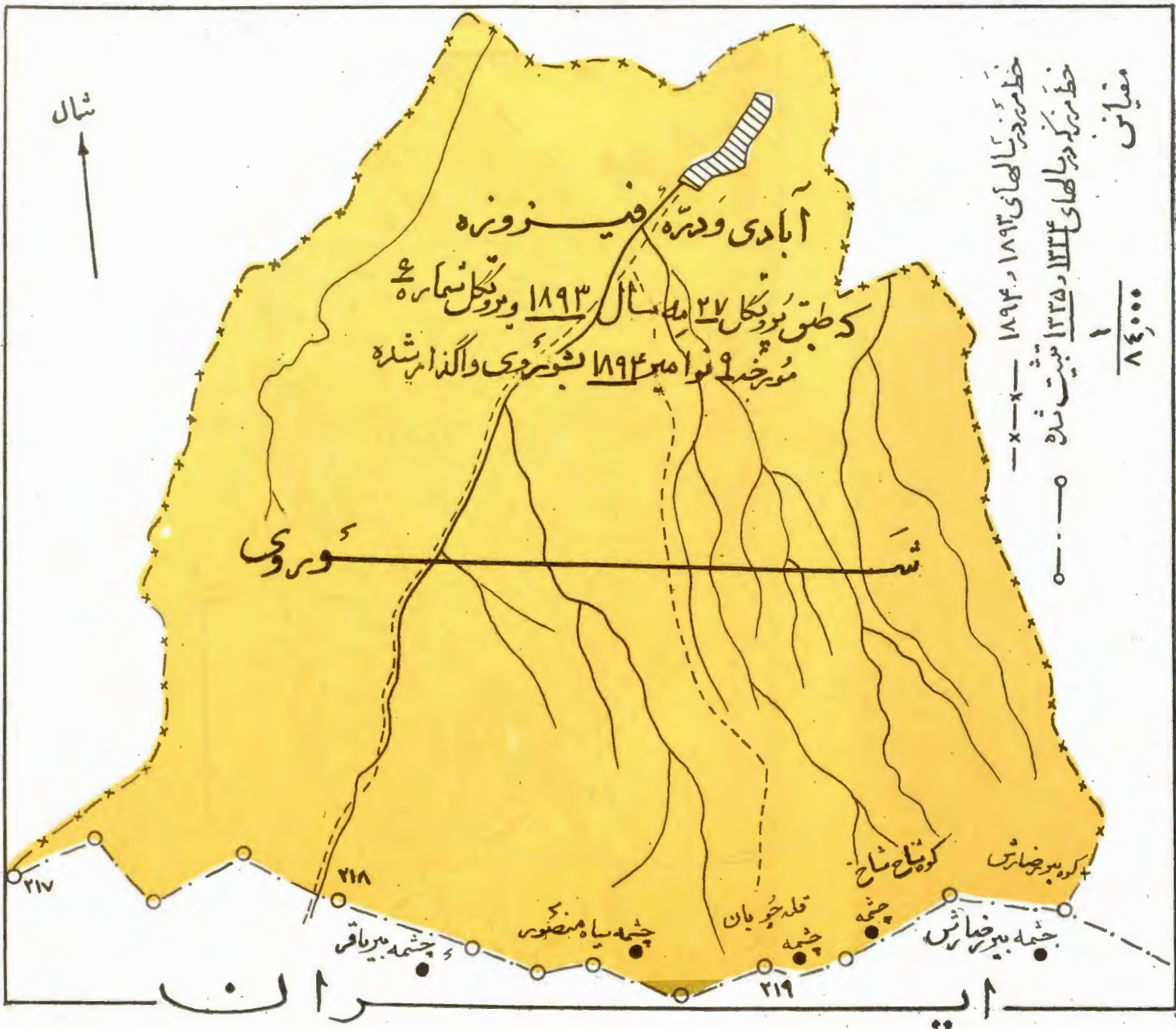
برج علیجان بیگ

خط برپیت شده

1 / 137800

مقیاس

نقطه

بنا بمراتب مذکور در فوق طرفین معظمین متعاهدین اعلام میدارند که از این بعد کلیه مسائل مربوط بعبور خط مرز دولتی در تمام طول آن بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی حل و فصل شده است و طرفین نسبت بیکدیگر ادعای ارضی ندارند .
 ماده ۲ - بنا بماده ۱ این موافقتنامه خط مرز دولتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی باین ترتیب عبور مینماید :

الف - ناحیه مرز ماوراء قفقاز (باختری)

خط مرز دولتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی از محل تلاقی مرزهای دولتی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و جمهوری ترکیه در نقطه التقای رود ارس با رود قره سوی سفلی تا نقطه ای که در وسط مجرای رود ارس در طرف شمال باختری آبادی تازه کند ایران میباشد و تقریباً در ۲۰۵ کیلومتری جنوب خاوری مرکز آبادی سوری آشاقا - قره کووندلی و در ۳۶ کیلومتر شمال - شمال خاوری مرکز آبادی قمیشلی ایران واقع است بنحوی از مجرای رود ارس میگذرد که در سمند تشریح مرز بین ایران و روسیه که بوسیله کمیسرهای دولتین در ۱۸ ژانویه ۱۸۲۹ در بهرام لو امضاء شده توصیف شده با این استثناء که قطعه زمین مرزی در ساحل راست رود ارس برابر دژ سابق عباس آباد در حدود خاک ایران باقی مانده و خط مرز برابر دژ نامبرده در امتداد مجرای رود ارس میگذرد . خط مرز از نقطه نامبرده در رود ارس متمایل بخاور گردیده و در امتداد خط مرز کنونی گذشته تا نقطه ای که تقریباً در ۴۰ کیلومتری شمال خاوری مرکز آبادی قمیشلی ایران و در ۴۰ کیلومتری جنوب خاوری حومه جنوبی آبادی حاجی بابالی شوروی است امتداد دارد . از اینجا خط مرز کنونی را ترك نموده و تقریباً ۴۰ کیلومتر بخط مستقیم بطرف جنوب خاور خاوری امتداد یافته و به نقطه ای که در ۷۰ کیلومتری شمال خاور خاوری مرکز آبادی ایرانی قمیشلی و در ۳۶ کیلومتری جنوب خاوری مرکز آبادی بی نام شوروی و در ۲۰ کیلومتری شمال خاوری نقطه مثلثاتی دارای علامت ۲۷۲ واقع شده میرسد .

خط مرز از این پس بخط مستقیم بطرف جنوب خاوری گذشته و به نقطه ای که

تقریباً در ۲۵ کیلومتری جنوب خاوری تپه شهریار و در ۱۱ کیلومتری جنوبی نقطه مثلثاتی دارای علامت ۶۸۸ و در ۴ کیلومتری شمال-شمال باختری گورستان آبادی ایرانی بیله سوار (طالش - میکائیلو) واقع شده میرسد .

سپس خط مرز بخط مستقیم بسمت جنوب خاوری امتداد یافته و نقطه‌ایکه در خط مرز کنونی در حومه شمال خاوری آبادی ایران بیله سوار ایران (طالش - میکائیلو) تقریباً در ۱۱ کیلومتری شمال خاور خاوری گورستان آبادی ایرانی بیله سوار ایران (طالش - میکائیلو) و در ۵ کیلومتری خاور نقطه مثلثاتی بعلامت ۶۸۸ واقع میباشد میرسد .

از اینجا خط مرز بطرف جنوب متمایل گشته و از روی خط مرز کنونی به نقطه‌ایکه در وسط رودخانه بالهارچای (بالهارود) بنحوی میرسد که آبادی بیله سوار (شوروی) را در حدود خاک اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و بیله سوار ایران (طالش - میکائیلو) را در حدود خاک ایران باقی میگذارد .

خط جدید مرزی در ناحیه مغان از رودارس تارود بالهارچای در نقشه پیوست بمقیاس ۱:۱۰۰۰۰ ترسیم شده است (پیوست شماره ۱) .

از نقطه واقع در وسط رود بلهارچای تا صخره سیقناق که تقریباً در ۱۰ کیلومتری جنوب باختری قله کوه جگیر (جکوبرا) و در ۵ کیلومتری شمال - شمال باختری مرکز آبادی شوروی دیمان واقع است خط مرز بنحوی که در سند تشریح مرز بین ایران و روسیه که بوسیله کمیسره‌های دولتمین در ۱۸ ژانویه ۱۸۲۹ در بهرام لو بامضاء رسیده توصیف شده است میگذرد .

از صخره سیقناق خط جدید مرز شروع میشود که تقریباً بخط مستقیم تا قله ارتفاع دارای علامت ۱۶۱۹۲ است و تقریباً در ۶۰۰ متری جنوب خاوری کوه قراول داش (قراول تاش) و در ۱۱ کیلومتری شمال مرکز آبادی ایرانی قانی بولاغ واقع میباشد امتداد مییابد .

(خط مرز جدید در ناحیه دیمان از صخره سیقناق تا قله ارتفاع بعلامت ۱۶۱۹۲ در نقشه پیوست بمقیاس ۱:۱۰۰۰۰ ترسیم شده است (پیوست شماره ۲))

از قله ارتفاع به‌علامت ۱۶۱۹۲ تا دریای خزر خط مرز بنحوی که در سند تشریح مرز بین ایران و روسیه که بوسیله کمیسرهای دولتین در ۱۸ ژانویه ۱۸۲۹ در بهرام‌لو بامضاء رسیده توصیف شده است میباشد با این استثناء که قطعه زمین شوروی موسوم به یدی اولر به تصرف ایران واگذار و مرز در این ناحیه از مجرای آبی کنونی رود آستارا جای میگذرد. (پیوست شماره ۳)

ب - ناحیه مرز ماوراء خزر (خاوری)

خط مرز بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی از محل تلاقی مرزهای دولتی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و افغانستان تا نقطه واقع در وسط انشعاب باختری رود تجن (هریرود) تقریباً در ۲۷۷ کیلومتری شمال خاوری مسجد اولی بابا و ۸ کیلومتری شمال - شمال باختری مرکز آبادی سرخس شوروی در عمیق‌ترین مجرای رود تجن بنحوی که این مرز در پروتکل شماره ۳ مورخ ۱۹ ژوئن ۱۸۹۴ راجع به تعیین مرز بین ایران و روسیه در ناحیه از ذوالفقار تا خلی تپه تعیین گردیده بطوریکه این مرز در نقشه پیوست پروتکل مزبور ترسیم شده است میگذرد از نقطه مذکوره در فوق بر روی رود تجن خط مرز جدید شروع میشود که از وسط عمیق‌ترین مجرای رود تجن تا نقطه ای که در وسط رود تجن تقریباً در ۴ کیلومتری خاوری خملی تپه (تپه خملی) و در ۱ کیلومتری شمال - شمال خاوری تپه قسی واقع گردیده امتداد مییابد.

از اینجا خط مرز بطرف باختر متمایل گشته و پس از طی تقریباً ۳۴ کیلومتر بخط مستقیم به خملی تپه (تپه خملی) میرسد خط مرز جدید در اینجا خاتمه مییابد. (خط مرز جدید در ناحیه سرخس در نقشه پیوست بمقیاس ۱:۱۰۰۰۰ ترسیم شده است) (پیوست شماره ۴)

از خملی تپه (تپه خملی) تا استوانه مرزی شماره ۱ که مکان آن بوسیله پروتکل راجع بخط مرز بین ایران و روسیه در سمت خاور از دریای خزر در فاصله از خرابه قلعه بابا دورمز تا خلیج حسینقلی که در تاریخ ۳۰ ژانویه ۱۸۸۶ در عشق‌آباد بامضاء رسیده مشخص گردیده و در روی کوه زیراکو (زیره کوه) تقریباً در ۲۳ کیلومتری

جنوب باختری چشمه بابا دورمرز قرار دارد خط مرز بنحوی میگذرد که در پروتکل شماره ۵ راجع به تعیین مرز بین انران و روسیه در ناحیه خملی تپه (تپه خملی) تا بابا دورمرز در ۹ نوامبر ۱۸۹۴ در عشق آباد بامضاء رسیده تشریح گردیده و بطوریکه این مرز در نقشه پیوست پروتکل مزبور ترسیم شده آبادی حصار (حصار قلعه) با قطعه زمین آنرا در حدود خاک ایران باقی میگذارد.

بعد از استوانه مرزی شماره ۱ مذکور در فوق تا استوانه مرزی شماره ۳۱ واقع در نزدیکی گدوک پیر که در پروتکل مورخ ۳۰ ژانویه ۱۸۸۶ تعیین گردید خط مرز بنحوی میگذرد که نسبت بان در پروتکل مورخ ۳۰ ژانویه ۱۸۸۶ راجع بخط مرز بین ایران و روسیه در سمت خاور بحر خزر در فاصله از خرابه قلعه بابا دورمرز تا خلیج حسینقلی تشریح شده و این مرز در این ناحیه بطوری است که در نقشه پیوست بان پروتکل ترسیم گردیده است.

از استوانه مرزی شماره ۳۱ واقع در نزدیکی گدوک پیر تا استوانه مرزی شماره ۴۱ واقع در قله کوه کنار (کنارا) که بموجب پروتکل مورخ ۳۰ ژانویه ۱۸۸۶ تعیین گردیده خط مرز قریه فیروزه و اراضی اطراف آنرا در حدود خاک اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی باقی گذارده بنحوی که در پروتکل شماره ۶ راجع به تعیین مرز بین ایران و روسیه در ناحیه از گدوک پیر تا کوه کناره بتاريخ ۹ نوامبر ۱۸۹۴ تشریح شده و بطوریکه مرز مزبور در نقشه پیوست بان پروتکل ترسیم گردیده است میگذرد.

از استوانه مرزی شماره ۴۱ که در قله کوه کناره نصب گردیده تا گدار کودری واقع بر روی رود اترک خط مرز در این ناحیه بنحوی که درباره آن در پروتکل راجع بخط مرز بین ایران و روسیه مورخ ۳۰ ژانویه ۱۸۸۶ تشریح شده و بطوریکه این خط مرز در این ناحیه در نقشه پیوست به پروتکل نامبرده ترسیم گردیده میگذرد.

از گدار کودری تا نقطه واقع در روی خط مرز کنونی تقریباً در ۳۰۰ متری باختر نقطه مثلثاتی بعلامت ۶۲ روی تپه سنگرتپه (صغیرتپه) خط مرز بنحوی که در پروتکل راجع بخط مرز بین ایران و ایالت ماورا خزر از گدار کودری تا دریای

خزر بتاريخ ۶ مارس ۱۸۸۶ تشریح شده و بطوریکه مرز مزبور از گدار کودری تا تپه سنگر تپه (صغیر تپه) در نقشه پیوست به پروتکل مزبور ترسیم گردیده است میگردد.

سپس از نقطه واقع در خط مرز فعلی تقریباً در ۳۰۰ متری باختر نقطه مثلثاتی دارای علامت ۶۲ که روی تپه سنگر تپه (صغیر تپه) واقع شده است خط مرز جدید شروع میشود و بخط مستقیم تا نقطه ای که تقریباً در ۲۲ کیلومتری جنوب پاسگاه شماره ۱ ماهیگیری شوروی و در ۲۲۶ کیلومتری شمال باختری مانداب نفت لیجه ایران و در ۲۲۰ کیلومتری جنوب باختر باختری مرکز آبادی حاجیاب شوروی است یعنی تا نقطه ای که خط مرز فعلی بساحل دریای خزر میرسد امتداد مییابد.

خط جدید مرز در قسمت باختری ناحیه اترک از تپه سنگر تپه (صغیر تپه) تا دریای خزر بر روی نقشه پیوست بمقیاس $\frac{1}{100,000}$ ترسیم شده است (پیوست شماره ۵) ماده ۳ - طرفین معظمین متعاهدین موافقت نمودند که بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی تعیین حدود و تجدید تعیین حدود مرز بعمل خواهد آمد. باین منظور در موعدیکه سه ماه دیرتر از آغاز اعتبار قانونی این موافقتنامه نباشد کمیسیون مختلط ایران و شوروی برای تعیین حدود و تجدید تعیین حدود در سراسر خط مرز تشکیل و شروع بکار نماید ضمن تعیین حدود مرزیکه در نواحی مغان و دیمان ویدی اولرو اترک و سرخس که جدیداً تعیین گردیده و در ضمن تجدید تعیین حدود تمام بقیه قسمت مرز بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی کمیسیون مختلط ایران و شوروی این موافقتنامه را ملاک عمل قرار خواهد داد.

کمیسیون مختلط ایران و شوروی از موقع تشکیل باید تعیین حدود و تجدید تعیین حدود مرز ایران و شوروی را در تمام طول آن در مدت یکسال و نیم خاتمه بدهد.

فصل سوم

کمیسیون مختلط ایران و شوروی

۱۳۳۴-۱۳۳۵

چون در ماده سوم موافقتنامه سیاح-لاورنیتف که در تاریخ یازدهم آذرماه ۱۳۳۳ برابر دوم دسامبر ۱۹۵۴ با امضاء رسیده بود و در فصل دوم آن مقرر بود در مواعدی که سه ماه دیرتر از شروع اعتبار قانونی این موافقتنامه نباشد، کمیسیون مختلط دولتی تشکیل و اقدام به تعیین حدود و تثبیت مرزهای ایران و شوروی بنمایند، علیهذا باتصویب پیشگاه اعلیحضرت همایون شاهنشاهی اینجانب از طرف دولت جناب آقای علاء ریاست هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مذکور منصوب و از نخست وزیر ایران اختیاراتی برای شرح زیر دریافت داشتم:

اختیارات

بتاریخ ۵ مرداد ماه ۱۳۳۴ شماره ۱۸۰ ر/ک

تیمسار سپهبد امان الله جهانبانی سناتور از طرف دولت شاهنشاهی ایران ریاست هیئت ایرانی در کمیسیون مختلط مرزی ایران و شوروی تعیین و بایشان اختیار داده میشود با هیئت نمایندگی دولت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی برای تعیین حدود و علامت گذاری و نقشه برداری سراسر خط مرز بین مملکتین ایران و شوروی توحید مساعی نموده و طبق ماده دوم موافقتنامه مورخه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ (دوم دسامبر ۱۹۵۴) منعقد بین دولتی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی اقدام لازمه را معمول و صورت مجالس و نقشه های مربوط را از طرف دولت شاهنشاهی ایران امضاء نمایند.

نخست وزیر حسین علاء

گرچه خدمت محوله باینجانب خدمت دولتی بود ولی چون افتخار سمت سناتوری را دارا بودم لازم شد موافقت مجلس سنا را برای قبول مأموریت جلب نمایم

بدین لحاظ موضوع در تاریخ چهارشنبه هفتم تیرماه ۱۳۳۴ در مجلس سنا مطرح و باتفاق آراء تصویب گردید و موافقت سنا را آقای تقی زاده رئیس محترم مجلس سنا بایانات ذیل جلب نمودند :

مطابق قانون انتخابات مجلس سنا دولت حق دارد مأموریتی بآقایان سناتورها بدهد منتهی مرسوم این است که از مجلس سنا تحصیل موافقت شود گمان دارم که آقایان بدون آنکه رأی گرفته شود موافقت دارند چون غیر از ایشان در اینمورد شخص وارد و لایق و بصیری نداریم (تصدیق نمایندگان) سپس رئیس مجلس سنا باینجانب فرصت دادند مطالبی بدین شرح عرض کنم :

بنده از مقام ریاست و همقطاران محترم تشکر میکنم که موافقت فرمودند چنین خدمت با ارزشی را تقدیم میهن عزیز بدارم ضمناً اظهار خوشوقتی میکنم که چون در طول مدت اجرای مأموریت محوله ناگزیر خواهم بود بارها بتهران رفت و آمد کنم لذا تماس خود را با مجلس محترم سنا از دست نداده و افتخار خدمتگذاری در این مقام شامخ را خواهم داشت . بطوریکه خاطر محترم آقایان مستحضر است اخیراً بنا بروابط مودت و دوستی که مابین دولتین موجود بود قراردادی بین ایران و جواهر شوروی راجع بامور مالی و مرزی بسته شد که از تصویب مجلسین گذشت و بامضاء اعلیحضرت همایون شاهنشاهی نیز موشح گردید . طبق این قرارداد طلاهای ایران مسترد گردید و امور مالی تصفیه شد و اختلافاتی که تقریباً از صد و پنجاه سال بین ایران و روسیه امپراطوری و بعداً اتحاد جواهر شوروی در سرحدات و مخصوصاً در چند نقطه مرزی حکمفرما بود مرتفع شد و بدین منوال یکی از مسائل مهم و مشکل سیاسی حل و فصل گردید .

مأموریت بنده این است که آنچه در قرارداد بطور تفصیل ذکر شده بر روی نقشه های سرحدی ترسیم نمایم و بر روی زمین منعکس و علامت گذاری کنم . یکی از موفقیتهای دیگری که در این قرارداد نصیب شده این است که موافقت گردیده کلیه سرحد بین ایران و جواهر شوروی تحت مطالعه دقیق درآید و یکبار برای همیشه بطور روشن و آشکار ترسیم شود ، تا هیچگونه سوء تفاهم یا سوء

تعبیر و تفسیری در آتیه نتواند پیش آمد کند. بطوریکه ملاحظه میفرمائید وظیفه بنده چندان سهل و ساده نخواهد بود چه متجاوز از دو هزار کیلو متر که طول مسافت سرحدی بین ایران و شوروی است باید بررسی گردد و طبق قراردادها و پروتکلها در روی نقشه و محل تعیین شود و بالنتیجه چنان نقشه‌ای بدست آید که هیچگونه مسائل مبهم و مواد تاریک و نامعلوم در آن وجود نداشته باشد. من امیدوارم بتوانم از عهده این مأموریت مهم برآیم زیرا حسن نیت حکمفرما است و یقیناً در این راه رشته دوستی بین دولتین و ملتین ایران و جماهیر شوروی بیش از پیش استوار خواهد گردید.

در اجرای این مأموریت هیئت نمایندگی ایران را در اوائل مردادماه ۱۳۳۴ به ترتیب زیر تشکیل دادم:

۱ - سپهبد امان‌الله جهانبانی	رئیس
۲ - سرهنگ عبدالحسین طیفوری	عضو و نماینده مرزبانی کشور
۳ - سرهنگ تقی بهنام	عضو و کارشناس فنی
۴ - سرهنگ امین‌الله فیروزبخش	عضو
۵ - سرهنگ ۲ محمد علی باقری	عضو
۶ - آقای حسین دریابیگی	عضو و نماینده وزارت خارجه
۷ - آقای مهندس ابراهیم قصبه‌ای	عضو و کارشناس فنی
۸ - آقای ناصرالدین کاوسی	دبیر هیئت
- آقایان اسدالله جواهر تراش بسمت بازرس وزارت دارائی و عبدالحسین سیروس‌پور بسمت رئیس حسابداری ازوزارت خارجه برای انجام کارهای مالی ضمیمه هیئت شدند.

همچنین دو استوار و چند سر باز و راننده و مکانیسین و بعلاوه عده‌ای پیشخدمت از وزارت خارجه باختیار هیئت قرارداد شدند.

وسائل نقلیه هیئت عبارت از دو اتومبیل سواری - دو جسد - سه جیب - و دو کامانکر بوده که یکی از آنها دستگاه بیسیم داشت.

منظره دورنمای پل آستارا

هیئت نمایندگی ایران بشرح فوق روزهفتم مردادماه ۱۳۳۴ برابر ۳۰ ژانویه ۱۹۵۵ از طهران بصوب محل استقرارخود یعنی آستارا حرکت نمود .
 قبل از شرح جریان کار هیئت نمایندگی ایران و شوروی در آستارا ذکر این نکته را لازم میدانم که سازمان و طرز کار کمیسیون مختلط ایران و شوروی که برای تعیین و تثبیت مرز ایران و اتحاد جماهیر شوروی تشکیل یافته بود با طرز کار و سازمان کمیسیونهایی که سابقاً برای نظائر چنین مأموریتی تشکیل شده بودند تفاوت کلی داشت . برای مقایسه تفاوت عمل آنها اطلاعات مختصری راجع بسازمان و فعالیت کمیسیون مختلطی که در سال ۱۹۱۴ مأمور تعیین حدود دولتین ایران و عثمانی بوده ذیلاً درج میشود :

سرحد بین دولتین ایران و عثمانی که در آنموقع از خلیج فارس شروع شده و بکوه آراوات منتهی میگردد بهیچوجه مشخص نگردیده و معلوم نبود که از ابتدا تا انتهای آن خط مرز از چه نقاط و حتی از چه مناطق معین عبور خواهد کرد و احتمالاً در دنیای مترقی این یگانه مرزی بود که تا آنوقت باینصورت باقی مانده و درصدد روشن کردن وضع آن بر نیامده بودند .

شاید اوضاع سیاسی ایجاب مینموده که سر و صورتی باینکار داده نشود زیرا هر وقت دولتین ایران و عثمانی مبادرت بتحدید حدود خویش مینمودند یا پیش آمدهای غیر منتظره ای مانع انجام آن میگردد و یا طرفین منافع خود را در معرض خطر میدیدند و از تثبیت خط حقیقی مرز خودداری میکردند . بالاخره در اوائل سال ۱۹۱۳ میلادی دولتین روسیه و انگلستان جداً خواستار شدند که قراردادی در این زمینه بسته شود و کمیسونی برای تعیین مرز تشکیل گردد .

پس از مباحثات و مشاجرات زیادی که در اینخصوص بعمل آمد در چهارم نوامبر ۱۹۱۳ مقاله نامه ای در مورد تعیین خط مرز بین ایران و عثمانی در اسلامبول باامضای نمایندگان چهار دولت رسید :

نماینده ایران	حشمت السلطنه سفیر کبیر .
نماینده عثمانی	شاهزاده سعید حکیم وزیر اعظم

نماینده انگلیس سر لوئی مالت (Sir Louis MALLET) سفیر کبیر .
 نماینده روسیه م . ن کیرس (M.N. GIRS) سفیر کبیر .
 همینکه مقاله نامه با مضاء رسید اعضای کمیسیون تحدید حدود بشرح زیر
 انتخاب شدند :

از طرف دولت ایران آقایان اعتلا الملك و منصور الملك .
 از طرف دولت عثمانی سرگرد عزیز سامی بیك و کاپیتان عبدالمجید بیك .
 از طرف دولت انگلیس ورائیسلاو (Wratislaw) کاپیتان ویلسن (Wilson)
 سرهنک ۲ رایدنر (Ryder) با جمعی از متخصصین نقشه برداری .
 از طرف دولت روسیه آقای مینورسکی (Minorsky) که در آن موقع عضو
 سفارت روس بوده و بریاست هیئت معین شدند (۱) یک معاون بلیایف (Beliyaef) دو
 افسر مهندس یک دکتر و پنج افسر و ۸۰ درجه دار که بیشتر آنها نقشه بردار بودند .
 کاروان چهار هیئت بر رویهم مرکب از سی نفر افسر و همدیف یکصد و بیست
 الی دو بیست نفر سرباز - سی نفر پیشخدمت سی الی چهل نفر کارگر و چهل مالدار بود .
 وسائل نقلیه هیئت مرکب از ۱۵۰ تا ۲۰۰ اسب سواری و ۴۰۰ دواب باربری
 میشد . هر کجا که این کاروان بزرگ رحل اقامت میگزید بلافاصله شهری بوجود
 میآمد و از هر طرف جنبش و فعالیت شروع میشد . بعلت تعداد زیاد افراد و دواب عبور
 از نواحی غیر مسکون و فاقد آبادی جمعیت را از حیث فقدان آذوقه و علیق طوری
 دچار مضیقه مینمود که گاه بگاه ناچار میشدند در چند ستون و از راههای مختلف
 پیشروی کنند تا بتوانند وسائل زندگانی خود را فراهم آورند . مشکلات و موانع
 دیگری از قبیل برف و باران وسیل و طوفان و عبور از رودخانه ها و سیلابها و صحر اها و
 کوهستانها و بالاخره گرما یا سرما در خط سیر اردو بکمین نشسته بودند که اغلب
 باعث تلفات و ضایعاتی میشدند .

خلاصه کار بجائی رسید که چند نفر تلف شدند و رئیس هیئت نمایندگی انگلیس

(۱) آقای ولادیمیر فاود و رویچ مینورسکی (V.F. Minorsky) بعدها در ردیف مستشرقین و
 دانشمندان عالی مقام در آمده و در دانشگاه پاریس ولندن و او کسفورد کرسی استادی پیدا کردند .

در اثر همین مشکلات طوری فرسوده شد که مجبور به ترك مأموریت گردید و دبیر این هیئت نیز از طرف اکراد زخمی سخت برداشت و لازم شد عاجلاً بانگلستان اعزام گردد. در اوائل سال ۱۹۱۴ این دستگاه بکار افتاد و تعیین مرز را از شطالعرب شروع و در ۱۵ اکتبر همانسال در زیر کوه های آزارات پایان رسانید بطوریکه نخلهای خرماى فائو - و بر فهای ابدی آزارات طرفین خط مرز ایران و عثمانی را جلوه گر میساختند .

برای پیشرفت کار کمیسیون مرزی چهار دولت عواملی که باعث موفقیت گردید اولاً وجود نقشه ابتدائی یا باصطلاح کمیسیون نقشه ایدانتيك (Identique) بود که بمقیاس يك ميل جغرافیائی در يك دیوم بهمت نقشه برداران روسی و انگلیسی در پترو گراد بطبع رسید و در آن مناطق مورد اختلاف تعیین گردیده و کوشش شده بود حتی الامکان حل و فصل اختلافات کمتری به کمیسیون تحدید حدود وا گذارشود . ثانیاً در پروتکلی که طبق آن وظایف کمیسیون تحدید حدود مشخص میگردد ماده بسیار جالبی بدین شرح گنجانیده شده بود :

در صورت بروز اختلاف در تعیین خط مرز نمایندگان ایران و ترکیه در ظرف ۴۸ ساعت نظریات خود را بنمایندگان روسیه و انگلیس که در حقیقت سمت داوری را دارا بودند کتباً ابلاغ مینمایند و تصمیم آنها را خواستار میشوند .

تصمیم نمایندگان داور در پروتکل ذکر و اجرای آن الزامی میشود . ماده دیگر همین پروتکل حاکی بود که هر قسمتی از خط مرز همینکه تعیین و مورد قبول واقع شد صورت قطعی بخود گرفته و دیگر بهیچوجه تجدید نظر در آن جایز نخواهد بود .

کمیسیون مختلط تحدید حدود در طول مدت ۱۰ ماه ۸۷ جلسه تشکیل داده و ۹۳ منزل راه پیموده و خط مرز را که طول آن تقریباً ۱۹۱۰ کیلومتر بود تعیین و ترسیم نموده و بر روی آن ۲۲۳ علامت سرحدی از مصالح موجود یعنی آجر و سنگ و چوب که استحکام و دوام زیادی نداشت نصب کرده و پروتکل تفصیلی خط مرز را تنظیم نموده است .

بی‌مناسبت نیست یادآور شویم که کمیسیون در آشنو خبر تجهیز عمومی ارتش روس را دریافت کرد و در تاریخ ۲۲ ژوئیه در مَرگور اطلاع حاصل نمود که کشور روسیه با آلمان داخل جنگ شده است. از این ببعد ناراحتی و تزلزل در دسته عثمانیها مشاهده گردید و استنباط شد که کار خود را در تعیین سرحد با کراه ادامه میدهند. معینا آخرین جلسه کمیسیون در ۱۵ اکتبر در بازارگان تشکیل یافت و روز بعد در ماکو کمیسیون اطلاع حاصل کرد که نیروی دریائی عثمانی و آلمان در دریای سیاه بسواحل روسیه حمله ور گردیده‌اند.

آقای پروفیسور مینورسکی که مقاله بسیار جالبی راجع به تحدید حدود ایران و عثمانی نگاشته‌اند در یکی از مراسلات خود باینجانب مینویسند: در تعیین مرز شط‌العرب دخالت نداشتم ولی از منطقه زهاب بطرف شمال بنفع ایران خدماتی انجام دادم و خطی را پیشنهاد کردم که بنام خط مینورسکی معروف گردید و در اسناد رسمی انگلیسی «مینورسکی لاین» مورد توجه قرار گرفت.

متأسفانه بواسطه تغییرات سیاسی که ناگهان بوجود آمد و بواسطه عدم جدیت از طرف مأمورین ایران عین آن خط مرز پذیرفته نشد ولی من با وجود اینکه در آن موقع کارمند جوانی بیش نبودم بسفیر خود اعتراض کردم و در استیفای حقوق ایران پافشاری نمودم و اسنادی که دال بر اقدامات من است در آرشیو شخصی من موجود میباشد.

این بود شمه‌ای از طرز تعیین مرز ایران و عثمانی در سال ۱۹۱۴ میلادی که برای مقایسه با رویه کار کمیسیون مشترك ایران و شوروی در اینجا بطور خلاصه شرح دادیم.

اینک بطرز عمل کمیسیون مختلط در تعیین و تثبیت خط مرز ایران و شوروی میپردازیم.

پس از ورود هیئت نمایندگی ایران باستارا و دید و بازدید با هیئت نمایندگی شوروی و معرفی شدن هیئتهای طرفین معلوم شد که هیئت نمایندگی شوروی از آقایان ذیل تشکیل یافته است:

- ۱ - آقای پاول دیمیت ریویچ آرف (Orlof) وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی - رئیس هیئت
  - ۲ - سرهنک الکساندر سرگیویچ کریگوریف (Grigorief) عضو
  - ۳ - سرهنک الکساندر آفاناسیویچ - وکولف (Sokolof) عضو
  - ۴ - سرهنک بلیسی کریگورویچ ژیدکف (Jidkof) عضو
  - ۵ - سرهنک یوگنی آرکادیویچ ولکف (Volkof) عضو
  - ۵ - آقای پیتر بوریسویچ زودین (Zoudine) عضو و دبیر کل
  - ۷ - آقای رسول رحیمویچ حسن اوف (Hassanof) عضو و کارشناس
  - ۸ - آقای ویاچسلاو آلکسیویچ کیندیاکف (Kindiakof) دبیر
  - ۹ - آقای الکسی فلوریانویچ شچرباچویچ (Shcherbachevich) مهندس نقشه بردار
- طبق اظهار رئیس هیئت نمایندگی شوروی متجاوز از هزار متخصص کارشناس و کارمند در جوار سرحد بانجام کارهای مربوطه به مرزبندی اشتغال داشته و همچنین مترجمین مختلف برای آشنائی و آموختن زبان بهیئت آمد و رفت مینمودند .
- باین ترتیب دو هیئت نمایندگی تشکیل کمیسیون مشترک ایران و شوروی را داده و در آستارای ایران و شوروی استقرار یافتند و بطور معمول هفته یک مرتبه جلسه مشترک را تشکیل میدادند که بنوبه یک روز در آستارای ایران و یک روز در آستارای شوروی جلسه منعقد میشد . هیئت نمایندگی ایران در ایشیه شیلات آستارا مسکن کرده بود و هیئت نمایندگی شوروی در لنکران .
- ملاقات دوهیئت بدین ترتیب صورت میگرفت :
- دروازه که در وسط پل آستارا جای ساخته شده و با دو قفل بسته میشد موقع لزوم طرفین قفلهای خود را باز میکردند و دروازه گشوده میشد . اتومبیل های شوروی حامل اعضاء آن هیئت به بنای مرزبانی ایران میآمدند . و در آن بنا که عمارت نسبتاً مجلل و زیبایی بود و حیاط وسیع و مشجر و پر از گل داشت ، تشکیل جلسه داده میشد و از هیئت نمایندگی شوروی پذیرائی بعمل می آمد .
- بهمین طریق شورویها هیئت نمایندگی ایران را در باشگاه آستارای روس میپذیرفتند و در آنجا جلسه تشکیل میشد .
- در این جلسات بدو اعضاء هیئت های طرفین دورمیز کار قرار میگرفتند و بلافاصله مذاکرات شروع میشد . پس از پایان جلسه که گاهی چند ساعت طول میکشید اعضاء

هر دو هیئت سر میز غذا میرفتند و بعد از ظهر تا نیمه شب ملاقاتها ادامه مییافت و در پایان هر ملاقاتی دو حلقه فلیم هم نشان داده میشد.

چون مرز ایران و شوروی از سه قسمت تشکیل میشود:

- ۱ - منطقه باختری بحر خزر که از ملتقای رود قره سوی سفلی برود برس در محل دیم قشلاق که نقطه مرز مشترك سه کشور ایران و ترکیه و شوروی است آغاز میگردد و بمصب رودخانه آستارا چای منتهی میشود.
- ۲ - منطقه کرانه دریای خزر که از آستارا شروع شده و بحوالی تازه آباد ختم میگردد.

۳ - منطقه خاوری بحر خزر که از حوالی تازه آباد آغاز شده و به ذوالفقار نقطه تلاقی مرزهای ایران و افغانستان و شوروی خاتمه مییابد.

بدین جهت با موافقت طرفین برای تعیین خط مرز و علامتگذاری بر روی آن سر تا سر مرز بده قسمت تقسیم و برای هر قسمت سو کمیسیون تعیین گردید و سو کمیسیون دو طرف در مقابل یکدیگر قرار گرفته و در موقع کار و انجام وظیفه تشکیل جلسات مختلط ایران و شوروی را میدادند.

کرانه بحر خزر چون احتیاج بعلامت گذاری نداشت از حدود فعالیت کمیسیون مشترك خارج بود.

مناطق سو کمیسیونهای ده گانه و طول مرزی که بهر يك از آنها محول شده بود در ضمیمه شماره (۱) مندرج است.

طرز انتخاب و صورت اسامی اعضا سو کمیسیون های طرفین نیز در صورت ضمیمه شماره (۲) مذکور است.

بنابراین تفاوت برجسته ای که در اصول کار و سازمان کمیسیون مشترك تحدید حدود ایران و عثمانی و کمیسیون مشترك تعیین و تثبیت مرزهای ایران و اتحاد جماهیر شوروی مشاهده میشود این است که کمیسیون اولی کاملاً متحرك بوده و باتمام دستگاه و دار و دسته خویش از ابتدای خط مرز براه افتاده و با وسایل کم و ناقص خود مشغول

نخستین ملاقات با هیئت نمایندگان شوروی سرپل آستارا

نهم مرداد ۱۳۳۴ برابر با اول اوت ۱۹۵۵

نقشه برداری تکمیلی و علامت گذاری شده تا پس از یکسال زحمت و مشقت به نقطه نهائی رسیده است. ضمناً تمام کارهای نقشه برداری بمعهد مهندسين و نقشه برداران انگلیسی و روسی محول بوده است و بدین ترتیب نقشه برداران انگلیسی در جنوب و نقشه برداران روسی در قسمت شمال فعالیت بیشتری ابراز میداشته اند و ایرانیها و عثمانیها در اجرای عمل نقشه برداری فقط تماشاچی بوده اند. اما کمیسیون مشترك ایران و شوروی در يك نقطه متمرکز گردیده و سو کمیسیون های ده گانه با وسائل کامل و پرسنل ورزیده مشغول تعیین و تثبیت مرز و علامت گذاری شدند و طرز عمل آنها با صدور دستورهای لازم و انجام مسافرت های ضروری هیئت های نمایندگی بمحل بطوریکه تفصیل آن بعداً داده خواهد شد، تحت نظر و مورد مراقبت واقع گردید. تفاوت بسیار مهم دیگری بین طرز عمل دو کمیسیون از این قرار بود که در تعیین حدود ایران و عثمانی در کمیسیون مشترك داورانی بصورت نمایندگان دول روسیه و انگلیس موجود بودند که بواسطه قدرت و نفوذ کشورهایشان دخالت کامل در جریان کار داشتند و چون در مقابل دولت عثمانی، روسیه امپراطوری همواره طرفدار ایران و در این مورد بخصوص انگلیس ها طرفدار دولت عثمانی بودند در تصمیمات طرفین تعادلی بوجود می آمد.

اما در کمیسیون مشترك ایران و شوروی داورانی وجود نداشتند و حل مسائل سرحدی و بیابان رسانیدن کار نیز به روش و کیاست و حسن نیت رؤسای هیئت ها واگذار شده بود.

تفاوت بارز دیگر بین عمل دو کمیسیون این بود که اولی پایبند نقشه برداری دقیق و پیدا کردن مختصات جغرافیائی و قائم الزامه ای علائم سرحدی نبوده و فقط بتشخیص خط مرز و علامت گذاری بی دوام و ثباتی قناعت میکرد و در تعیین خط مرز هم زحمت زیادی بخود هموار نمیکرد. فی المثل راجع به تعیین مرز رودخانه با عظمت و پراهمیت شط العرب فقط گفته میشود که « طبق مقررات و صورت جلسه تمام مسیر رودخانه شط العرب در قسمت نهائی خود متعلق بکشور عثمانی شناخته میشود، باستثنای بعضی جزایر و آبهای بندر حممره (خرمشهر کنونی) که متعلق بایران خواهد بود»

و در شرح تفصیلی مرز متذکر میشود که « در این قسمت تعیین مرز سرعت انجام شد و دو مرتبه کمیسیون روی شطالعرب بسیر پرداخت » .

بنابراین تمام رودخانه عظیمی که مرز مشترک را تشکیل میدهد و حتماً خط مرز باید از وسط آن عبور نماید بدون هیچ مجوز قانونی بیکطرف بخشیده میشود ، در صورتیکه رودخانه های سرحدی ایران و شوروی روزها و ماهها مورد بررسی دقیق قرار گرفت و خط مرز طبق مقررات بین المللی از وسط رودخانه ها یا شعبه عمده آنها عبور داده شد که ترتیب آن بعداً بتفصیل ذکر خواهد گردید .

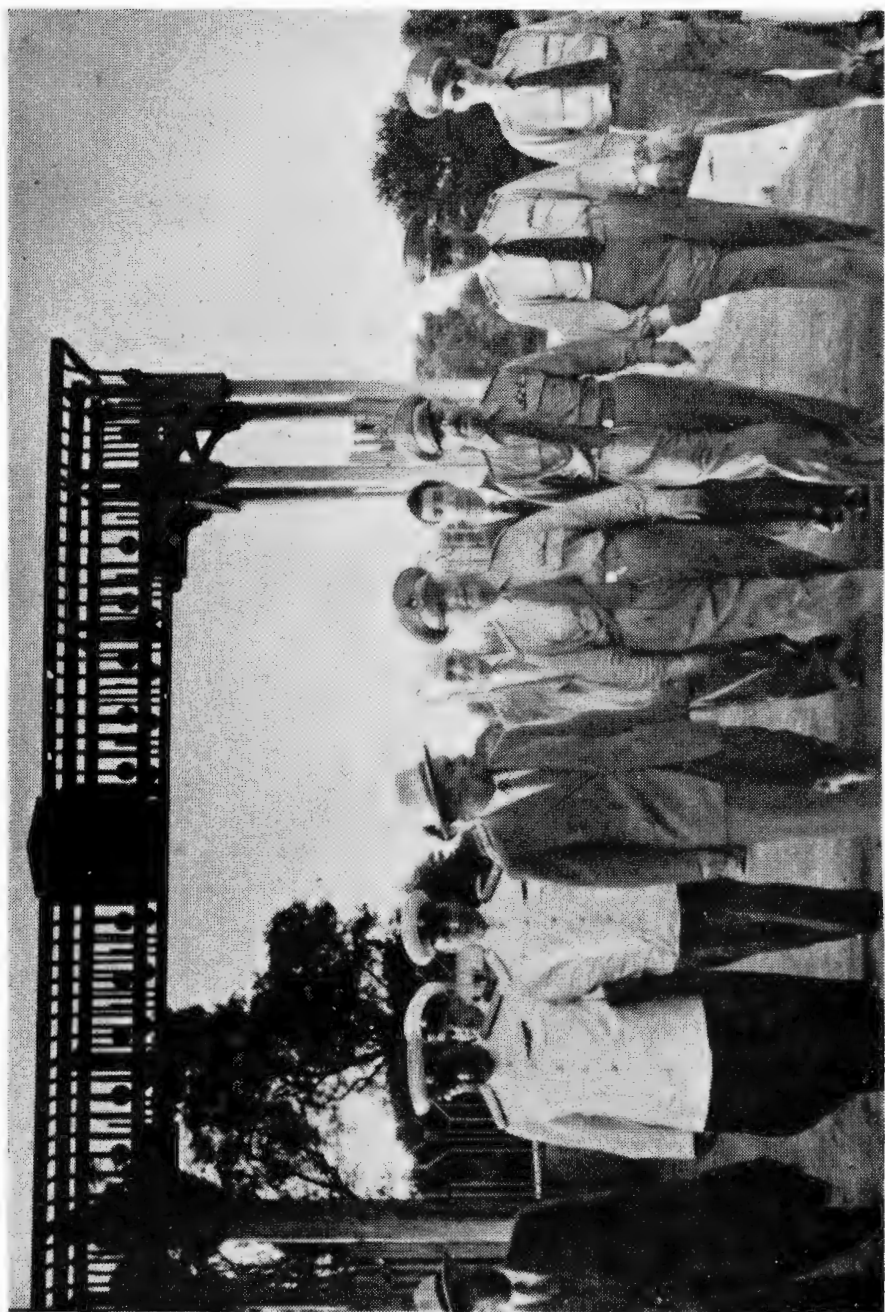
بالاخره تفاوت عمدهای که در خود تعیین خط مرز و علامت گذاری آن بین دو کمیسیون مشاهده میشود این است که سرحد ایران و عثمانی که هم اکنون سرحد بین ایران و ترکیه و عراق میباشد فقط از یکخط تشکیل مییابد که بر روی آن علائم سرحدی نصب گردیده است .

اما سرحد ایران و شوروی از سه خط تشکیل یافته است که خط وسط مرز حقیقی را نشان میدهد و بر روی آن علائم چوبی قطور و محکم برقرار گردیده و طرفین علامت چوبی بفاصله ۲۵ متر از هر طرف علائم بتونی مسلح مزین برنگهای ملی و آرم های کشور نصب شده است . بدین منوال نواری بعرض ۵ متر در تمام طول سرحد بوجود آمده که طرفین برای مراقبت و تعمیر علائم میتوانند روی آن ایاب و ذهاب کنند . بین علائم اصلی در مناطق کوهستانی و بر روی اعوجاجات و تغییر جهت خط ، علائم فرعی گذاشته شده که آنها هم از بتون مسلح بوده ولی بمراتب کوچکتر از علائم اولی و در خاک ایران برنگ سفید و در خاک شوروی برنگ قرمز میباشد . در مواردیکه مرز دو کشور از رودخانه ها تشکیل میشود علائم اصلی و فرعی بر روی کرانه های طرفین نصب میگردد .

مراسم تشریفات رسمی جلسات اولیه

در اینجا بيمورد نیست که شمه ای از مراسم رسمی جلسات اولیه برای اطلاع خوانندگان محترم ذکر بشود .

در جلسه اول کمیسیون مشترك که در آستارای ایران تشکیل شد هیئت

مبتهای نمایندگی ایران و شوروی پس از ملاقات روی پل آستارا بطرف آستارای ایران حرکت میکنند

نهم مرداد ۱۳۳۴ برابر با اول اوت ۱۹۵۵

نقشه حصّ آساراچای

نمایندگی ایران در روی پل هیئت نمایندگی شوروی را استقبال نمود و بمناسبت ورود ایشان بخاک ایران بآنها خیرمقدم گفت و کاردا احترام هم برای ادای مراسم نظامی صف آرائی کرده بود .

جلسه دوم در آستارای شوروی منعقد شد و در آنجا هم کاردا احترام ارتش شوروی صف آرائی نموده بود و آقای آرف رئیس هیئت شوروی به هیئت نمایندگی ایران برای ورود بخاک شوروی خیرمقدم گفت .

پس از پایان جلسه مذاکرات و رفتن سر میز شام آقای آرف رئیس هیئت نمایندگی روس در سر میز شام نطقی ایراد کرد که چون نظریات آن هیئت را در مورد روش کار تا حدی روشن مینماید در اینجا آنرا عینا نقل میکنیم :

نطق آقای آرف

« آقای رئیس و آقایان اعضاء و مشاورین فنی هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز دولتی بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران، اجازه میخواهم بنام هیئت نمایندگی شوروی بشما تهنیت گفته و آغاز عملیات مشترک ما را که موجبات تحکیم مبانی دوستی و همجواری بین دو کشور و ملت ما را فراهم نمود تبریک بگویم . آقایان بطوریکه اطلاع دارید مذاکرات بین شوروی و ایران که در سالهای ۱۹۵۳ و ۱۹۵۴ در محیط دوستانه و حسن تفاهم و صمیمیت ادامه داشت با تنظیم موافقتنامه حل مسائل مرزی و مالی خاتمه یافته و بوسیله این موافقتنامه کلیه مسائل مربوط بعبور خط مرز دولتی بین اتحاد جماهیر شوروی و ایران بر اساس مساوی و منافع مشترک حل و فصل گردیده و بطوریکه در موافقتنامه مزبور مندرج است اتحاد جماهیر شوروی و ایران از این بیحد نسبت بیکدیگر ادعای ارضی ندارند . بنا به ماده سه موافقتنامه مزبور مسئله بسیار پر ارزشی بعهدہ کمیسیون ما گذاشته شده است که تعیین خطوط مرزی جدید نواحی مغان - دیمان - یدی اولر - و اترک و سرخس و نیز تجدید تعیین حدود بقیه مرز بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران که لایتغیر میباشد انجام نمائیم . همچنین اجازه میخواهم بهترین امیدواریهای خود را برای پیشرفت

موفقیت آمیز عملیات کمیسیون به تبعیت از مبنای دوستی و حسن همجواری و مسئولیتی را که توأم با مسائل مهمه از طرف دولتهای مطبوعه ماحول شده است با کمال افتخار ابراز بدارم .

مایقین داریم که دوستی دیرین بین مردم اتحاد جماهیر شوروی و ایران با وجود تشبثات دشمنان همواره توسعه و تحکیم یافته موجبات موفقیت آمیز نیکیبختی و ترقی آزاد دولت را فراهم خواهد نمود . درخاتمه مایل هستم بار دیگر ورود شمارا بخاک شوروی شادباش گفته و بگویم خوش آمدید و بنام هیئت نمایندگی شوروی بشما آقایان بهترین و صمیمی ترین آرزوهای قلبی خود را اظهار دارم .

اینجانب نیز در جواب ایشان نطقی مبنی بر دوستی دیرینه دولت ایران نمودم و اظهار امیدواری کردم که عملیات مامتکی بر حسن نیت و حسن همجواری خواهد بود و بنابر این حتماً منجر بموفقیت و کامیابی خواهد گردید . ضمناً پیشوای بزرگ شوروی لنین را ستودم که مبنای دوستی ایران و اتحاد جماهیر شوروی را بر روی اساس محکمی برقرار نمود . درخاتمه از پذیرائی صمیمانه هیئت نمایندگی شوروی قدردانی کرده موفقیت ملت روسیه را خواستار شدم .

بطوریکه از نطق آقای آرف استنباط شد نظر هیئت نمایندگی شوروی به برقراری روابط حسنه و دولت و حسن نیت نمایندگان است تا در قبال آن بتوان مسئله غامض سرحدی را که سالها معوق مانده حل و فصل نمود .

بنابر همین مقدمه ای که بآن اشاره شد جلسات کمیسیون مشترک در محیط دوستانه و حسن تفاهم جریان پیدا کرد و در مورد هر اختلافی که اتفاقاً پیش آمد مینمود با کمال متانت و حوصله اینقدر بحث و تحقیق میشد تا دلائل روشن یکطرف طرف دیگر را قانع مینمود و موضوع اشکال برطرف میگردد .

خصوصاً خود آقای آرف که ریاست هیئت نمایندگی شوروی را عهده دار بود بسیار شخص بصیر و کاردان و خلیق و با حسن نیت بود . در بین اعضاء هیئت نیز هیچکس مشاهده نشد که احیاناً نظر سوئی داشته باشد بلکه همه علاقمند بودند که کارها بحسن ختام برسد .

ورود هیئت نمایندگان اتحاد جماهیر شوروی با ستارای ایران موقی که گارد مراسم احترام را اجرا میکند

وموزیک سلام ایران وشوروی را میوازاد

نهم مرداد ۱۳۳۴ برابر با اول اوت ۱۹۵۵

با وجود این احوال در بعضی موارد دیده میشد که موضوع اتفاق بسیار ساده‌ای در نظر آنها خیلی مهم جلوه نموده و با اصطلاح کاهی را کوهی تصور کرده‌اند .

مثلاً در یکی از جلسات (۲۷ شهریور ۱۳۳۴ برابر ۱۹ سپتامبر ۱۹۵۵) رئیس هیئت نمایندگی شوروی با عصبانیت اظهار داشت واقعه بسیار مهمی رخ داده که ایشان را وادار با اعتراض شدید مینماید . واقعه این بود که یکدسته پنج نفری نقشه برداران شوروی را بریاست سروان پاسکویچ که در خاک ایران در نزدیکی مرز مشغول نقشه برداری بودند، سربازان ایرانی احاطه نموده و خلع سلاح کرده‌اند و بامنتهای خشونت و اهانت با آنها رفتار و در یکی از قراء سرحدی آنها را بازداشت نموده‌اند . فقط رسیدن دو افسر ایرانی باعث شده که این دسته را آزاد کنند و خون سردی افسر و سربازان شوروی موجب گردیده که از اتفاقات وخیم‌تری جلوگیری و خللی بر روابط حسنه بین دو هیئت وارد نیاید .

رئیس هیئت نمایندگی شوروی اضافه کردند که چنین رفتاری نسبت بدولت عظیم‌الشان اتحاد جماهیر شوروی غیر قابل تحمل بوده و خواستار شدند که مرتکبین باشد مجازات برسند .

پس از رسیدگی معلوم شد موضوع خیلی ساده بوده بدین معنی که نقشه برداران شوروی بیش از یک کیلو متر که موافقت شده بود ، از مرز تجاوز کرده و سربازان تازه واردما نیز بر حسب وظیفه آنها را بازداشت نموده‌اند و افسرانی که برای رسیدگی باین موضوع بقید فوریت از طرف رئیس سو کمیسیون ، سرهنگ مستشاری ، اعزام شده بودند بلافاصله با کمال مهربانی دسته نقشه برداران شوروی را بخاک خودشان رسانیده بودند . هیئت نمایندگی شوروی در این اتفاق ساده قضایای وخیم‌تری را در نظر گرفته و تصور میکرد این خرابکاری بدست عناصر بدخواه و دشمنان ایران و شوروی که مایل نیستند تعیین مرز ایران و شوروی سرانجام پیدا کند صورت میگیرد . با زحمات زیادی اینجانب موفق شدم اطمینان بدهم که بین ما بجز افسران و کارمندان که فکرشان فقط متوجه پیشرفت کار است و علاقمند بر روابط حسنه دولتین میباشند عناصر بدخواهی وجود ندارد .

مثل دیگر: در جلسه ۲۱ مهر ماه ۱۳۳۴ رئیس هیئت نمایندگان شوروی باز با عصبانیت اظهار داشت که طبق اطلاع واصله سرگرد غفرانیان در منطقه سوکمیسیون هشتم علی الظاهر بمنظور پیدا کردن نمایندگان شوروی از مرز تجاوز کرده و در داخل خاک شوروی دستگیر شده است. رئیس هیئت اضافه نمود که بنظر وی سرگرد مزبور از داخل شدن در خاک شوروی مقاصد دیگری داشته، در صورتیکه سرگرد نامبرده بجز پیدا کردن مأمورین شوروی قصد دیگری نمیتوانست داشته باشد. از این قبیل اتفاقات و سوء ظن ها گاهی پیش آمد مینمود که آنها را شخصاً با دلائل و براین لازم رد مینمودم و خواهش میکردم که خود را از قید سوء ظن های بیمورد خلاص کنند و باین قبیل پیش آمدهای ساده قدری بانظر حقیقت بین نگاه کنند.

در موقع تشکیل جلسات رسمی يك طرف میز را هیئت نمایندگان شوروی و طرف دیگر راهیئت نمایندگان ایران اشغال مینمودند و همه باقیافه های جدی مشغول مطالعه و مباحثه میشدند. برعکس سرمیز غذا محیط آزاد و دوستانه ای ایجاد میگشت و بشوخی اعلام میشد که کمیسیون مختلط است یعنی برخلاف سرمیز کار اعضاء دو هیئت مخلوط مینشستند و با کمک مترجمین گفت و شنید های دوستانه ای آغاز میکردند. بین مترجمین شوروی آقای زودین که سمت دبیر کلی را دارا بودند بخوبی بزبان فارسی گفتگو میکردند و با ادبیات ایران آشنائی کامل داشتند در هیئت نمایندگان ایران هم آقای دریابیکگی با زبان روسی کاملاً آشنا بودند.

در جلسات اول کمیسیون مشترك مقررات و آئین نامه هائی برای جریان کار کمیسیون و سو کمیسیون ها وضع گردید و آنها را در ضمائیم درج مینمائیم که احیاناً هیئت های دیگر بتوانند از تجارب ما بهره مند شوند.

۱ - دستور راجع بعبور کمیسیون مشترك ایران و شوروی از مرز.

۲ - دستور راجع بعملیات سو کمیسیونهای مشترك ایران و شوروی.

۳ - دستور راجع بعملیات نقشه برداری و زمین پیمائی (ژئودزی).

۴ - دستور راجع بعلاامت گذاری بر روی مرز دولتی ایران و اتحاد جماهیر

شوروی سوسیالیستی.

این دستورات ضمیمه پروتکل شماره چهار است و در ضمیمه این کتاب نیز درج میشود.

روابط حسنه و دوستانه بین دو هیئت همچنین ادامه داشت تا اینکه موضوع پیمان بغداد پیش آمد کرد و الحاق ایران باین پیمان برای کشور جماهیر شوروی ایجاد نگرانی نمود و باینواسطه در روابط دو هیئت نمیتوانست بدون تأثیر باشد.

چنانکه در اولین جلسه پس از پیمان تیرگی روابط محسوس گردید و حتی اینجانب تصور میکردم شاید ادامه کار دیگر میسر نباشد ولی پس از چندی صحبت این طور بمیان آمد که کار ما فنی و ربطی سیاست ندارد و انجام آن در هر حال مفید بحال طرفین خواهد بود.

خلاصه فعالیت هیئت و سو کمیسیونها با منتهای جدیت ادامه یافت و دستور صادر گردید که سو کمیسیونها مناطق خود را بدقت بررسی نموده و با وضع آن آشنائی کامل پیدا کنند.

نقشه برداری سرتاسر مرز را بعرض دو کیلومتر: يك كيلومتر آن در خاک ایران و يك كيلومتر در خاک شوروی با مقیاس $\frac{1}{25000}$ در منطقه باختری و $\frac{1}{30000}$ در منطقه خاوری بحر خزر انجام دهند و خط مرز اصلی را پس از تشخیص روی پلانشت ترسیم کنند و بعد از انجام این کارها علامت گذاری بر روی زمین را شروع نمایند. باین ترتیب سو کمیسیونها طبق دستورات و آئین نامهائی که کمیسیون مختلط بآنها داده بود مشغول انجام وظیفه شدند. چون مأموریت کمیسیون مختلط اجرا نمودن موافقتنامه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ یعنی تعیین و علامت گذاری خط مرز طبق مندرجات آن موافقتنامه بود دربدو امر موضوع ساده بنظر میرسید و تصور میرفت که سو کمیسیونها در اجرای مأموریت خود باشکالاتی برنخواهند خورد بخصوص که در موافقتنامه صریحاً قید شده بود که طرفین معظمین متعاهدین تأیید مینمایند که خط مرز بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در تمام بقیه طول آن بدون تغییر میماند و از این ببعده کلیه مسائل مربوط بعبور خط مرز دولتی در تمام طول آن حل و فصل شده و طرفین نسبت بیکدیگر ادعای ارضی ندارند. اما پس از شروع کارها دیده شد

که موضوع بآن سادگی که تصور میرفت نبود و در بعضی نقاط از حدود عملیات فنی نیز بایستی خارج شد. زیرا موافقتنامه ۱۳۳۳ فقط اختلافات برجسته را رفع نموده و تعیین بقیه سرحد را موکول بقراردادها و پروتکلها و مقاله نامه‌های گوناگون نموده بود که در طی ۱۲۷ سال تدریجاً منعقد و برقرار شده بودند.

بنابراین لازم شد کلیه این اسناد که نسبت به تغییرات مرز در طی آن مدت رد و بدل شده بود مورد مطالعه قرار گیرد تا اطمینان حاصل شود که در اجرای آنها اشتباه و انحرافی حاصل نشده یا سوء تفاهمی رخ نداده باشد و چون در ضمن این مطالعات در نظریات و طرز استنباط دو هیئت نمایندگان در موارد متعدد اختلاف و تناقض پیدا شد، مباحثات و مشاجرات در گرفت و لازم شد مسافرتها‌های مشکوک و خطیری روی نوار مرز صورت گیرد که قسمتی از آنرا رودخانه‌های خروشان و قسمت دیگر را کوهستانهای صعب‌العبور که شاید پای انسان به بعضی از آنها راه نیافته بود تشکیل میداد. این بیش آمد باعث گردید که تعیین خط مرز اصلی مدت متجاوز از یکسال بطول انجامد و کار هیئت را پیچیده‌تر و مشکل‌تر سازد و همچنین در هر موردی که سو کمیسیون از حل مسئله مورد اختلاف عاجز میگردد بکمیسیون مشترک مراجعه و آن کمیسیون موضوع را اگر میتواند در آستارا بررسی میکرد و الا عازم محل گردیده و روی زمین به تحقیقات و مطالعات میپرداخت. کمیسیون مختلط در عمل این طرز بازرسی و تفصیل را باز کافی ندانسته و دستور داد که که پس از پایان کار سو کمیسیونها با اسناد و مدارک و نقشه‌ها و پلانشت‌های تهیه شده بنوبت عازم آستارا شوند تا در مرکز نیز نتیجه عملیات آنها مورد رسیدگی و تصحیح واقع شود. بنابراین از بهمن ماه ۱۳۳۴ سو کمیسیونها تدریجاً بآستارا آمدند و گزارشهای خود را بنوبه بکمیسیون مختلط تقدیم داشتند. اساس گزارش هر سو کمیسیون بایستی متکی بر مدارک زیر بوده باشد.

۱ - شرح عبور خط مرز در ناحیه سو کمیسیون در دو نسخه بزبانهای فارسی

و روسی .

۲ - پروتکل علائم مرزی در دو نسخه بزبانهای فارسی و روسی .

۳ - پلانشت نقشه‌های صحرائی خط مرز بمقیاس ۱:۲۵۰۰۰ در منطقه باختری و

۱۰۰۰۰ در منطقه خاوری بحر خزر. پلانشت هر ناحیه در جریان عملیات صحرایی ترسیم و اسامی روی آنهم بزبانهای فارسی و روسی نوشته میشود.

۴- جزوه مربوط به مختصات جغرافیائی علائم مرزی که در دو نسخه تنظیم میگردد. کمیسیون مختلط باتکاء مدارك فوق باظهارات رؤسای سو کمیسیونها بدقت رسیدگی و اگر باشکال یا اختلافی برنمیخورد گزارش را تصویب میکند.

رؤسای سو کمیسیونها در پایان جلسه ایکه اسناد و مدارك و پلانشتها تحویل کمیسیون مختلط میگردد در ضمن نطق مفصلی از همکاری و حسن نیت یکدیگر اظهار قدردانی مینمودند.

تعیین خط مرز و علامت گذاری بر روی آن

سو کمیسیونها پس از تعیین خط مرز مطابق دستور کمیسیون مختلط تدریجاً علامت گذاری مرز بین دو کشور را بترتیب زیر انجام دادند:

در خط اصلی مرز علامت شامل ستون چوبی قطوری بود که محکم در زمین کار گذاشته میشد و فواصل بین این علائم چوبی بسته بوضعیت زمین بود و بنا بر این وضعیت ممکن بود فاصله بین آنها از يك تا چند کیلومتر برسد.

طرفین علامت چوبی با فاصله دو متر و نیم از هر طرف علائم اصلی که از بتون مسلح ساخته شده بود نصب میگردد و این علائم برنگک ملی و آرم دولتی هر يك از طرفین ترسیم شده بود.

در موارد لزوم که اعوجاج خط مرز یا پیچ و خم منطقه کوهستانی ایجاب مینمود بین علائم اصلی علائم دیگری بنام علائم فرعی نصب میشد که آنهم کوتاه تر از علائم اصلی و از بتون مسلح ساخته شده و در خاک ایران برنگک سفید و در خاک شوروی برنگک قرمز بود. علائمی که در سرحد آبی مانند رود ارس و آستارا چای یا تجن و غیره نصب میشد همان علائم سرحد خشکی بود منتهی در طرفین رودخانه قرار میگرفت. در خروج از آب بخشکی سه علامت بطریقی که بعداً ذکر خواهیم نمود نصب میشد در محل های کوهستانی که بریدگی کوه مانع از استقرار دو علامت میگردد يك علامت نصب میشد که یکطرف آن بالوان شوروی و آرم آن کشور و طرف دیگر

بالوان ایران و آرم ایرانی تزئین یافته بود .

در اینجا ذکر این نکته را لازم میدانند که چون وسائل شوروی از ما بیشتر بود قرار بر این شد که نقشه برداری درسو کمیسیون ها بعهدہ نقشه برداران روسی محول و همه جا نظارت در اعمال آنها بعهدہ مهندسین و نقشه برداران ایرانی باشد و همچنین چون کارخانجات شوروی متصل و نزدیک بمرز بود و وسائل حمل و نقل آنها بیشتر بود قرار شد علائم در کشور شوروی ساخته و بمحل های نصب حمل شوند و در خاتمه کار نصف قیمت آنها را از ما دریافت دارند .

فقط سو کمیسیون چهاروپنج از ترتیب فوق مستثنی شد و در آنجا قرار شد مهندسین و نقشه برداران و علامت گذاران ایرانی نیز علاوه بر بازرسی و کنترل در کارهای دیگر هم توحید مساعی بنمایند .

در ضمن فن علامت گذاری را بحد کمال بیاموزند تا در صورت پیش آمد مناسب در سرحداث دیگر کشور مرزبندی بهمین منوال که بسیار زیبا و دقیق اجرا شده بود انجام شود و در عین حال مرزبندی کشور همه یکنواخت بشود .

اسامی افسران نقشه بردار سو کمیسیون ها که مأمور کنترل نقشه برداری متخصصین شوروی بودند بقرار زیر است :

- ۱ - سرهنگ حسام الدین شیانی
- ۲ - سروان نعمت زاده »
- ۳ - سروان احمدی »
- ۴ - سروان کیخسرو شهریاری »
- ۵ - سرهنگ ۲ محمود پژوم »
- ۶ - سرهنگ قوانلو »
- ۷ - سرگرد دیلمی »
- ۸ - سرهنگ ۲ بهزاد افشار »
- ۹ - مهندس قریشی »
- ۱۰ - مهندس میثاقی »

نخستین جلسه مباحثات کمیسیون مشترک ایران و شوروی در آستارای ایران

چون در کمیسیون مختلط ایران و شوروی تمام خط مرزین دولتی بدو ناحیه مشخص تقسیم شده بود که یکی بنام ناحیه باختری بحر خزر (ماوراء قفقاز) و دیگری بنام ناحیه خاوری بحر خزر (ماوراء خزر) خوانده میشد و ازده سو کمیسیون مختلط که در بالا ذکر شد چهار سو کمیسیون در ناحیه باختری و شش سو کمیسیون در ناحیه خاوری مأمور تعیین و تثبیت خط مرز و علامت گذاری آن بودند علیهذا جریان کار سو کمیسیونها را برای علامت گذاری در هر يك از این دو ناحیه جهت اطلاع خوانندگان گرامی اجمالاً ذکر میکنیم.

نقطه مبداء تعیین و تثبیت مرز ناحیه باختری بحر خزر از ملتقای مرزهای بین سه کشور ایران، شوروی و ترکیه است که در موقع تحدید حدود فیما بین دولتی شوروی و ترکیه بسال ۱۳۰۴ - ۱۳۰۵ (برابر ۱۹۲۶ - ۱۹۲۵) معین شده است. این نقطه در موقع تعیین و تثبیت خط مرزی بین ایران و شوروی مجدداً باشتراك نمایندگان ایران و شوروی و ترکیه مشخص گردید و علامت ملتقائی سه ضلعی شماره يك در محل قطعی آن نصب شد. مدارك مربوط باین علامت گذاری بزبانهای کشورهای نامبرده تنظیم و در تاریخ ۲۳ مهر ماه ۱۳۳۵ (۱۵ اکتبر ۱۹۵۶) در ناحیه «دیم قشلاق» امضاء و مبادله شد و پس از انجام اینکار علامت مرزی آبی شماره ۲ در مرز ایران و شوروی در رودخانه ارس نصب گردید. نقطه نهائی ناحیه باختری (ماوراء قفقاز) عبارت از علامت مرزی شماره ۱۴۴ است که در کرانه باختری دریای خزر نزدیک مصب رودخانه آستارا چای بین آبادیهای آستارای ایران و آستارای شوروی نصب شده است.

نقطه مبداء مرز ایران و شوروی در ناحیه خاوری (ماوراء خزر) عبارت از علامت مرزی شماره ۱۴۵ است که در کرانه خاوری دریای خزر بمسافت ۲۷ کیلومتری جنوب صیدگاه شعبه ماهیگیری شوروی نصب شده است.

نقطه نهائی مرز این ناحیه عبارت از محل التقای مرزهای بین ایران و شوروی و افغانستان است که در موقع تعیین مرزهای شوروی و افغانستان بسال ۱۳۲۶ - ۱۳۲۷ (۱۹۴۷ - ۱۹۴۸) مشخص شده است. در موقع تعیین و تثبیت مرز ایران و شوروی در

سالهای ۱۳۳۵ - ۱۳۳۴ (۱۹۵۶ - ۱۹۵۵) قبل از علامت ملتقائی در رود تعجن (هریرود) علامت مرزی شماره ۳۰۶ نصب گردیده است .

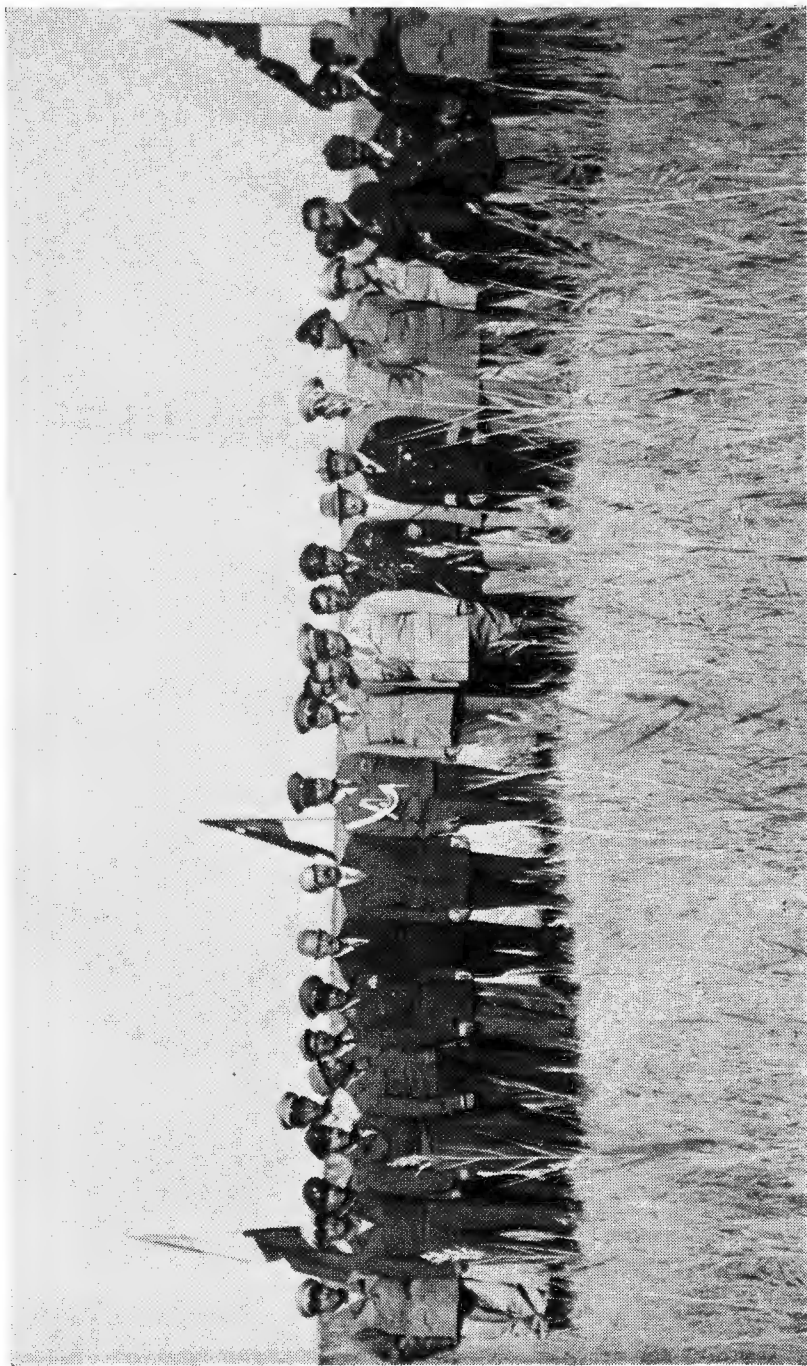
در نتیجه عملیات سو کمیسیونها و رسیدگیهای کمیسیون مختلط مراتب زیر مشخص شد :

۱ - طول خط مرز بین ایران و شوروی در ناحیه باختری (ماوراء قفقاز) و ناحیه خاوری (ماوراء خزر) از روی نقشه اندازه گیری و بالغ بر ۱۹۷۵٫۶ کیلومتر گردید که قسمتی از آن شامل مرز خاکی برابر با ۹۶۹٫۵ کیلومتر و قسمتی مرز آبی (رودخانه ای) برابر با ۱۰۰۶٫۱ کیلومتر است .

۲ - تعداد کلی علائم مرزی نصب شده عبارت از ۱۰۸۱ عدد میباشد که ۳۰۶ عدد آن علامت اصلی و ۷۷۵ عدد آن علامت فرعی است : از آن جمله در ناحیه خاکی ۶۵۹ و در ناحیه آبی ۴۱۵ و در انتقالی ۷ عدد میباشد .

۳ - در ناحیه باختری (ماوراء قفقاز) بطول ۷۹۶٫۵ کیلومتر ۱۴۴ علامت اصلی و ۳۰۵ علامت فرعی نصب گردیده و در ناحیه خاوری (ماوراء خزر) بطول ۱۱۷۹٫۱ کیلومتر تعداد ۱۶۲ علامت اصلی و ۴۷۰ علامت فرعی نصب گردیده است علاوه بر علائم مرزی که تماماً از بتون مسلح است ، در برخی از نواحی برای اینکه خط مرز بهتر نمایان و مشخص گردد بین علائم مرزی کپه های سنگی برقرار شده . در ناحیه خاکی علائم مرزی اصلی و فرعی که عبارت از دو ستون بتون مسلح است هر کدام در دو متر و نیم از مرکز بین این دو ستون بر روی خط مرکز نصب گردیده و در ناحیه آبی این علائم در هر دو کرانه رودخانه مرزی نصب شده است .

در نقاطی که خط مرز از ناحیه آبی بناحیه خاکی یا بالعکس انتقال مییابد علائم مرزی انتقالی عبارت از سه ستون اصلی و یک مرکز میباشد که دو ستون و مرکز بین آنها روی یک کرانه رودخانه و ستون سوم خروجی روی کرانه مقابل نصب شده است . از علائم انتقالی مذکور ، دو ستون و مرکز بین آنها روی کرانه ای نصب گردیده که خط مرز از رودخانه بر آن منتقل میشود یا از آن کرانه بر رودخانه انتقال مییابد و ستون سوم خروجی بر روی کرانه مقابل نصب شده است .

هیئت های نمایندگان ایران و ترکیه و شوروی در محل انعقاد مرز سه کشور

انتقال مرز از خشکی به آب و بالعکس در امتداد خطی که مرکز علامت انتقالی را با ستون خروجی همان علامت متصل میسازد انجام میگیرد.

در بعضی از نقاط نواحی خاکی که نصب علائم مرزی عادی بشکل دو ستون و مرکز بین آنها مقدور نبوده، علامت مرزی شامل یک ستون اصلی است که روی خود خط مرز نصب گردیده و سطح این ستون که رو بایران است تماماً برنگ قرمز و شماره ستون بر روی آن قید شده است. سطحی که روبه اتحاد جاهر شوروی است تماماً برنگ سبز و همان شماره روی آن قید گردیده و طرفین ستون اصلی که رو به مرز میباشد برنگ سفید است. روی ستون منفرد اصلی آرم های ایران و شوروی طوری نصب شده که آرم شوروی رو به ایران و آرم ایران رو به شوروی قرارداد. مرکز علائم مرزی خاکی عبارت از ستون کوچک چوبی و تخته سنگی است که روی آن علامت صلیبی شکل حک شده و زیر مرکز ستون در زمین کار گذاشته اند. در جاهائی که بعلت صخره ای بودن زمین نصب ستون چوبی مقدور نبوده مرکز علائم مرزی عبارت از یک دایره بقطر ۲۵ سانتیمتر است که روی همان صخره و روی خود خط مرز حک شده است.

ستونهای اصلی بتون مسلح بالوان مصوبه برای ستونهای مرزی ایران و شوروی رنگ آمیزی شده و مجهز به آرم ایران یا شوروی میباشد. ستونهای فرعی ایران سفید رنگ و ستونهای فرعی شوروی قرمز رنگ است و از ستونهای اصلی کوچک تر و بدون آرم میباشد.

در نواحی خاکی و آبی علائم مرزی طبق معمول در محل هایی که دید متقابل دارند نصب شده است.

اشکال و ترسیمات علائم مرزی در آخر آلبوم نقشه های مربوط بمرز ایران و شوروی رسم گردیده است.

در نواحی خاکی خط مرز روی نقشه ها بوسیله یک خط ممتد و در نواحی آبی بشکل بند های جداگانه ترسیم شده که عبور مرز را از وسط رودخانه های بزرگ مانند ارس و هریرود نمودار میسازد.

در رودخانه کم عرض مانند بالهارچای و آستاراچای و اترک و غیره خطوط مقطع مرز روی هر دو کرانه رودخانه بطور متناوب ترسیم گردیده و باین ترتیب نشان میدهد که در رودخانه‌های کوچک نیز خط مرز از وسط رودخانه می‌گذرد.

مفهوم عبور خط مرز از وسط رودخانه‌های بزرگ بدینقرار است:

الف - در جاهائی که رودخانه فاقد جزایر است خط مرز از وسط سطح آبی بستر آن که در موقع نقشه‌برداری خط مرز موجود بوده عبور مینماید.

ب - در جاهائی که رودخانه فقط دارای یک بستر و جزائر کوچک است خط مرز مابین جزائر از وسط مسیر اصلی آب که در موقع نقشه‌برداری خط مرز موجود بوده عبور می‌کند.

ج - در جاهائی که رودخانه دارای جزائر بزرگ میباشد و بستر آن بچند شعبه تقسیم شده خط مرز از وسط سطح آبی شعبه اصلی رودخانه میگذرد که در موقع نقشه‌برداری خط مرز مشخص بوده است.

تعلق جزائر موجود در رودخانه به کشور ایران یا اتحاد شوروی بر حسب موقعیت این جزائر نسبت به شعبه اصلی رودخانه که خط مرز از آن می‌گذرد یا بنا بر نزدیکی این جزائر به کرانه یکی از طرفین معین شده است.

بتمام جزائر موجود در رودخانه‌های مرزی در هر رودخانه جداگانه نسبت به‌روش خط مرز شماره ترتیبی داده شده است.

تعداد جزائر موجود در رودخانه ارس جمعاً بالغ بر ۸۰۵ جزیره میباشد که ۴۲۷ جزیره آن متعلق به ایران و ۳۷۸ جزیره دیگر متعلق به اتحاد جماهیر شوروی است.

بعلاوه در موقع کشیدن خط مرز در رود ارس در دو جزیره شماره ۷۲ و شماره ۵۹۱ اراضی آنها طوری تقسیم شده که قسمتی متعلق به ایران و قسمت دیگر متعلق بشوروی است. در جزیره شماره ۷۲ خط مرز از روی نهری که حفر شده می‌گذرد و در جزیره ۵۹۱ خط مرز بوسیله سه علامت خاکی مشخص گردیده است.

پل‌های موجود بر روی رودخانه بوسیله خط مرز بدو نیمه تقسیم شده باستثنای

رؤسای نمایندگیهای سه کشور شوروی و ایران و ترکمنستان در موقع امضاء قرارداد مرزی

پل خدا آفرین در ارس که مرزروی آن باخط مرزی که ازوسط رود ارس میگذرد مطابقت می کند .

تمام مراکز علائم یا ستونهای مرزی درنواحی آبی طبق معمول دارای يك یا دو «رپر»^۱ است که بعوارض محلی وابسته شده و با توجه بعلائم مرزی همجوار در موقع فقدان احتمالی یکی از آنها پیدا کردن محل صحیح آن از روی دقت و بطور سریع مقدور خواهد بود .

«رپرهای» مزبور که در موقع تعیین وثیت خط مرزایران و شوروی برای وابستن علائم مرزی در نظر گرفته شده ، عبارت از انواع مختلف ساختمانها وتأسیسات واقع در نزدیکی مرز و نقاط تقاطع راههای مختلف و نقاط مثلثاتی و آنالیتیک و قله ارتفاعات و پل های رود خانه ها وجویها وهمچنین نهرها و کانالها و خمیدگیهای مخصوص حواشی زمین و غیره بوده است .

فواصل از مرکز علامت مرزی یاستون مرزی تا «رپر» محلی که درپروتنکل شرح و پرتکلهای علائم مرزی و در کروکی شماها قید شده و روی نقشه ها نمودار گردیده ، مطابق فواصلی میباشند که از روی نقشه خط مرز اندازه گیری شده است . برای تعیین فاصله حقیقی تا «رپرها» در محل باید نسبت بفواصلی که درمدارک تعیین مرز قید شده تصمیمات مربوط بزوایای شیب کرویت زمین را منظور داشت .

فواصل تا «رپرهای» محل از روی نقشه بادقت کسرافیک یعنی ۰٫۲ میلیمتر بمقیاس نقشه اندازه گیری شده و زوایای سمتی تا «رپرها» را با دقت تا ۳۰ دقیقه اندازه گیری کرده اند .

فواصل و زوایای سمتی از مرکز علامت یاستون مرزی تا نقاط ژئودزی (زمین پیمائی) که بجای «رپر» برای وابستن علائم مرزی اختیار شده در بعضی موارد از روی مختصات محاسبه شده است . تمام علائم مرزی دارای شماره ترتیب است که از علامت مرزی شماره ۱ درملتقای مرز ایران و شوروی و ترکیه شروع و تا نقطه نهائی خط مرز ایران و شوروی یعنی علامت مرزی واقع درملتقای مرزایران و شوروی

۱ - رپر اصطلاح فنی است و بمعنی نقطه نشانه استعمال میشود .

و افغانستان به ترتیب افزایش مییابد. بین این علائم ملتقائى سه ضلعى، علائم مرزى اصلی از شماره ۲ تا شماره ۱۴۴ در ناحیه باخترى (ماوراء قفقاز) و از شماره ۱۴۵ تا شماره ۳۰۶ در ناحیه خاورى (ماوراء خزر) شماره بندى شده است.

علائم مرزى فرعى دارى شماره اى بعدد کسر مییابد که صورت آن شماره ستون اصلی ماقبل آنرا نشان میدهد و مخرج آن شماره ترتیب خود علامت فرعى را نمایان میسازد.

مثلاً شماره ۲۱۰/۳ یعنی این علامت مرزى فرعى، علامت سومى است که بعد از علامت اصلی شماره ۲۱۰ نصب گردیده است.

برای هر علامت مرزى پروتکل مخصوصى تنظیم و به تصویب کمیسیون مختلط رسیده است و در ظهر آن مطابق شماء - کروکى موقعیت تمام عناصر علامت مزبور نسبت بمرز و رُپرهای محلى اطراف و زوایای سمتى و فواصل تا علامت مرزى قبلى و بعدى و همچنین زوایای سمتى و فواصل تأرپرهایى که علامت مرزى وابسته بدان است نشان داده شده.

شماء - کروکى طبق معمول بمقیاس نزدیک به $\frac{1}{10000}$ تنظیم ولى در برخى از نواحى آبی مانند ارس و تاجن بمقیاس نقشجائى که از خط مرز برداشته شده تهیه شده است.

نقشه بردارى مرز دولتى در ناحیه باخترى (ماوراء قفقاز) بمقیاس $\frac{1}{10000}$ و در ناحیه خاورى (ماوراء خزر) بمقیاس $\frac{1}{50000}$ بعمل آمده و در مناطق خاکى بعمق يك كيلومتر از خط مرز بهر طرف و در نواحى آبی يك كيلومتر از خط کرانه انجام گرفته است.

بر جستگىهای زمین در روى نقشه بوسیله خطوط میزان منحنى نمایانده شده است که فواصل بین آنها در ناحیه باخترى (ماوراء قفقاز) ۵ متر و در نواحى خاورى (ماوراء خزر) ۱۰ متر در نظر گرفته شده.

ارتفاع تپه‌های خاکى، پرتگاهها، صخره‌های مجزا، تخته سنگهای منفرد، عمق چاله‌ها و غیره که در پروتکل‌های علائم مرزى قید گردیده بمتر حساب شده است.

رئیس هیئت نمایندگی ایران هنگام بازدید محل التقای مرزهای مشترک ایران و افغانستان
 و شوروی در نزدیکی دهنه ذوالفقار

پاسگاهی که در خاک سرخس از طرف دولت شوروی بدولت ایران واگذار گردیده است

در موقع تهیه و تنظیم مدارك مربوط به تعیین و تثبیت خط مرز (پروتکل تفصیلی و پروتکل‌های علائم مرزی) درجه بندی سمتی که سمت‌ها را از يك علامت مرزی بعلامت مرزی دیگر و همچنین سمت‌های رُبرهائی که علائم یاستونهای مرزی بآنها وابسته شده و یا سمت کلی خط مرز را تعیین مینماید از طرف کمیسیون مختلط بشرح زیر قبول شده است :

از ۳۴۹° تا ۱۱°	۱ - شمالی
از ۱۱° تا ۳۴°	۲ - شمال - شمال خاوری
از ۳۴° تا ۵۶°	۳ - شمال خاوری
از ۵۶° تا ۷۹°	۴ - خاور - شمال خاوری
از ۷۹° تا ۱۰۱°	۵ - خاوری
از ۱۰۱° تا ۱۲۴°	۶ - خاور - جنوب خاوری
از ۱۲۴° تا ۱۴۶°	۷ - جنوب خاوری
از ۱۴۶° تا ۱۶۹°	۸ - جنوب - جنوب خاوری
از ۱۶۹° تا ۱۹۱°	۹ - جنوبی
از ۱۹۱° تا ۲۱۴°	۱۰ - جنوب - جنوب باختری
از ۲۱۴° تا ۲۳۶°	۱۱ - جنوب باختری
از ۲۳۶° تا ۲۵۹°	۱۲ - باختر - جنوب باختری
از ۲۵۹° تا ۲۸۱°	۱۳ - باختری
از ۲۸۱° تا ۳۰۴°	۱۴ - باختر - شمال باختری
از ۳۰۴° تا ۳۲۶°	۱۵ - شمال باختری
از ۳۲۶° تا ۳۴۹°	۱۶ - شمال - شمال باختری

سمت کلی خط مرز بین علائم در قسمت‌های پیچ و خم دار رودخانه‌ها و همچنین خشکیها طبق معمول بوسیله سمت‌های توجیهی بین علائم مرزی که در پروتکلها و شماء - کروکی مربوطه ذکر شده تعیین میگردد .

نقشجات مرز دولتین از روی علائم شرطیه‌ای که در موقع انتشار آنها بمقیاس

$\frac{1}{25000}$ و $\frac{1}{50000}$ در اتحاد شوروی معمول بوده ترسیم شده است .

نقشجات ناحیه باختری بمقیاس $\frac{1}{25000}$ و ناحیه خاوری بمقیاس $\frac{1}{50000}$ بهفت رنگ (سیاه - قهوه‌ای - سبز - سرمه‌ای - آبی - نارنجی - قرمز) چاپ شده است .
 اوراق نقشجات مرز دولتین به ترتیب در سمت کلی از باختر بخاور مطابق روش مرز برای ناحیه باختری و ناحیه خاوری جداگانه شماره بندی شده . ضمناً برای ماوراء قفقاز ۶۰ نسخه نقشه از شماره ۱ تا ۶۰ و برای ماوراء خزر ۴۶ نسخه نقشه از شماره ۱ تا ۴۶ بچاپ رسیده است .

اسامی آبادیها ، رودخانه ها ، نقاط متمایز ، عوارض محلی و همچنین متن نوشتجات حاشیه نقشجات و شماهای ژئودزیک و شماهای - کروکی بزبانهای فارسی و روسی نوشته شده است .

محل استقرار علائم مرزی روی نقشه در نواحی خاکی بوسیله دایره‌ای بقطر ۱۵ میلیمتر بانقطه‌ای در وسط آن مشخص گردیده و در نواحی آبی هم هرستون مرزی بهمان علامت شرطیه نشان داده شده است .

در صورت بروز اختلافات مختصری بین نقشه مرز و پرتکل تفصیلی که ممکن است در اثر تغییر محل رنگها در موقع چاپ یا بعلل دیگری رخ نماید متن پرتکل تفصیلی مقدم خواهد بود .

اساس ژئودزیک (زمین پیمائی) برای نقشه برداری و تعیین مختصات علائم مرزی هر دو طرف عبارت از نقاط شبکه ژئودزیک کشور اتحاد جماهیر شوروی است که بطریقه مختصات سال ۱۹۴۲ روی بیضوی « کراسفسکی » بوده و در مختصات قائم-الزاویه « گاوس - کروگر » در منطقه ۶ درجه‌ای محاسبه شده است .

امور نقشه برداری و ژئودزیک از طرف مأمورین اتحاد شوروی مطابق معمول آنکشور ولی روی اساس احتیاجات کلی که در دستورات مربوط به تعیین مرز دولتین صادر گردیده و کمیسیون مختلط آنرا پذیرفته بانجام رسیده است .

تعیین مختصات علائم مرزی نصب شده در مرز ایران و شوروی بطریق تقاطع مستقیم و معکوس و مختلط روی نقاط مثلث بندی پیمایش کثیر الاضلاعی انجام گرفته

ومحاسبه تقاطع مستقیم و مختلط مطابق « گاوس » یا « یونگ » بعمل آمده است. ضمناً مقدار اختلاف بین موقعیت های نقطه تعیین شده که از دو مثلث ایدست میآید طبق معمول از $20 \pm$ متر تجاوز نمی کند. خطاهای نسبی پیمایشهای کثیرالاضلاعی بین $1/700$ تا $1/2000$ میباشد و خطاهای پیمایش ارتفاعاتی بیش از $20 \pm$ متر نمی باشد.

برای انجام عملیات صحرائی نقشه برداری وزمین پیمائی هنگام تعیین و تثبیت مرز دولتین در پیمایشهای کثیرالاضلاعی بشرح زیر دقت شده است:

الف - میزان دقت اندازه گیری خط پیمایش کمتر از $1000 : 1$ طول فاصله اندازه گیری شده میباشد.

ب - اختلاف بین دو اندازه گیری زاویه انحراف از 15° تا 30° ثانیه (بسته بدقت دستگاه) بیشتر نبوده است.

خطای قابل قبول زوایای پیمایش کثیرالاضلاعی با در نظر گرفتن فرمول $WP = \pm 15 \sqrt{n}$ یا $WP = \pm 20 \sqrt{n}$ محاسبه شده و n نماینده تعداد زوایای پیمایش است.

طول پیمایش ثمودولیتی طبق معمول از 15 کیلومتر تجاوز نمی کند و فقط دریک مورد این طول به 30 کیلومتر رسیده است. پیمایشها به نقاط ثابت ژئودزیک وابستگی داشته اند.

ارتفاع نقاط ژئودزیک مشخص شده در موقع تعیین و تثبیت مرز دولتین و ارتفاع ستونهای علائم مرزی بطریق تراز یا بی ژئودزیک معین می شدند.

کلیه ارتفاعات از سطح دریای « بالتیک » (صفر فوت اشتوک - کرو نشتات) منظور گردیده و مربوط بسطح زمین در محل نصب ستونها یا مراکز علائم مرزی می باشند. مختصات نقاط اولیه بادقت تا 0.1 متر تعیین شده و خطای وضعیت متقابل نقاط اولیه مثلث بندی از $1/0 \pm$ متر تجاوز نمی کند.

مختصات قائم الزاویه علائم مرزی بادقت 0.1 متر محاسبه شده و خطای وضعیت افقی علائم مرزی از $20 \pm$ متر تجاوز نمیکند.

برای تمام علائم مرزی اصلی که در نواحی خاکی و آبی نصب شده مختصات

جغرافیائی آنها نیز بر حسب مختصات قائم الزاویه تا ۱۰° ۰' ثانیه محاسبه شده است. مختصات جغرافیائی علائم اصلی مرز در پروتکل‌های مربوطه و در جزوه مختصات علائم مرزی مندرج است. در پروتکل تفصیلی مختصات جغرافیائی فقط برای نقاط مخصوص خط مرز (جنب‌پل - علائم انتقالی - قله مشخص - پیچ‌های تند مرز و غیره) قید گردیده است. شمای تعین ژئودزیک علائم مرزی که در خط مرز نصب شده بمقیاس ۱:۱۰۰۰۰۰ برای نواحی باختری (ماوراء قفقاز) و خاوری (ماوراء خزر) مرز تهیه و تنظیم گردیده و در آخر آلبوم‌های نقش‌جات قرار داده شده است. شمای بترتیب از شماره ۱ تا شماره ۱۸ برای ناحیه باختری (ماوراء قفقاز) و از شماره ۱ تا شماره ۲۶ برای ناحیه خاوری (ماوراء خزر) شماره بندی شده است.

پروتکل تفصیلی مرز بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی که توسط کمیسیون مختلط تعیین و تثبیت گردیده در دو جلد جداگانه چاپ و جلد شده است: یکی برای ناحیه باختری (ماوراء قفقاز) و دیگری برای ناحیه خاوری (ماوراء خزر) میباشد.

اختلافات مشهوده در مسیر خط مرکز و حل و فصل آن

برای مزید اطلاع خوانندگان گرامی لازم دانستیم برخی از اختلافات مشهوده در مسیر خط مرز و طرز حل و فصل آنها را اجمالاً متذکر بشویم:

قسمت اول - ناحیه باختری بحر خزر (ماوراء قفقاز)

در این ناحیه خط مرز شامل دو قسمت متمایز میشود: قسمتی آبی و قسمتی خاکی.

۱- مرز آبی

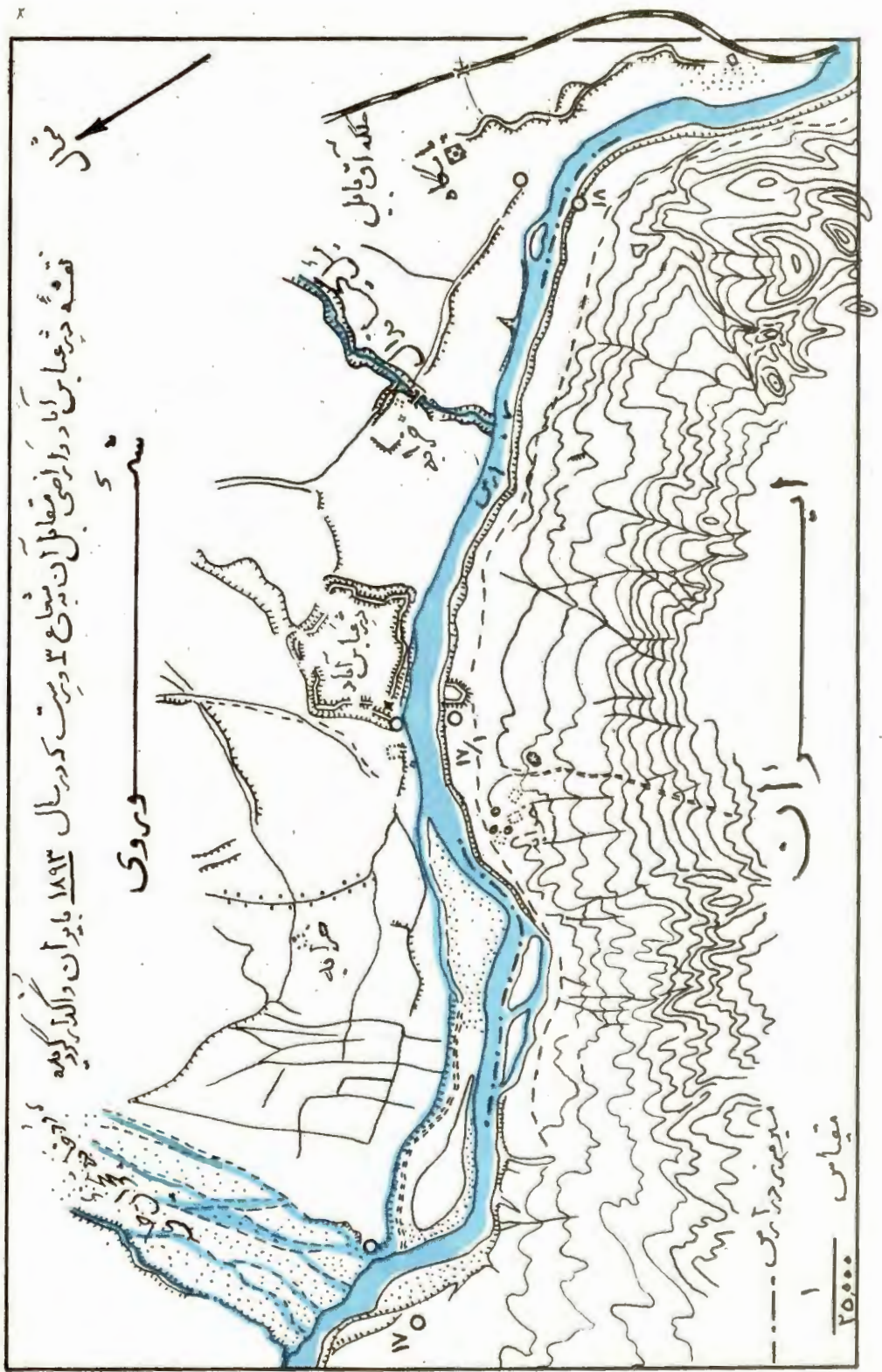
در مسافتی بطول چهارصد کیلومتر یعنی از ملتقای قره‌سوی سفلی و رودخانه ارس در محل دیم قشلاق تا نقطه‌ایکه در شمال شرقی آبادی تازه کند، رودخانه باعظمت ارس مرز طبیعی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی را تشکیل میدهد.

طبق موافقتنامه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ تعیین مسیر این رود و همچنین تقسیم جزایر داخل آن بایستی بموجب پروتکل ۱۸۲۹ انجام گردد باین تفاوت که در این خط سیرنیمدایره روبروی قلعه قدیمی عباس آباد واقع در جنوب ارس متعلق بایران باشد.

قعه در عباس آباد ارضی متعلق آن شیخ ۳ دیرت که در سال ۱۸۹۳ بایران دادند برگزیده

منار

س ۵
وروی

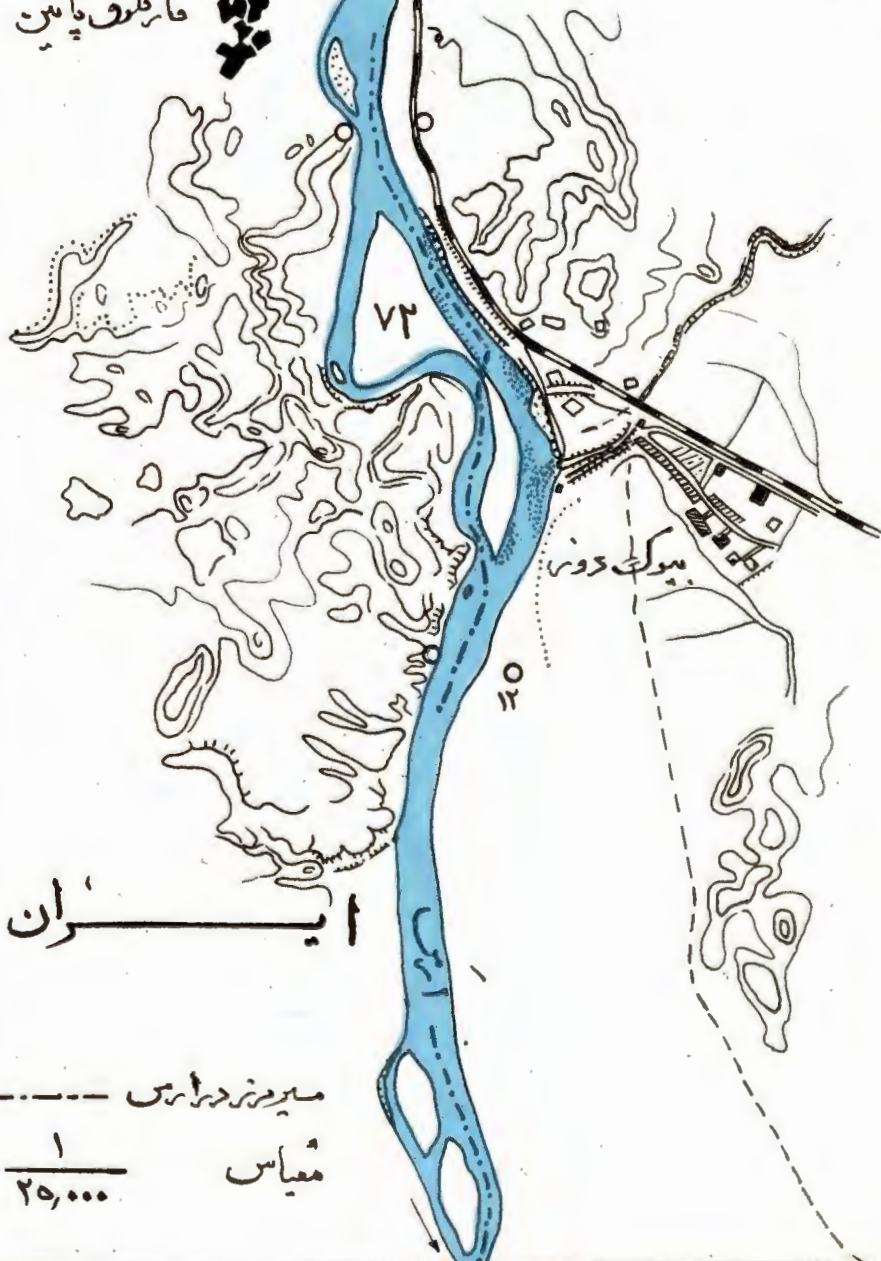
مقیاس
۲۵۰۰۰
۱
سینتیمتر بر آری

شمال
جریدہ ۷۲ کہ تصنیف کردہ

شہر وروی

*
قاری طرف پائین

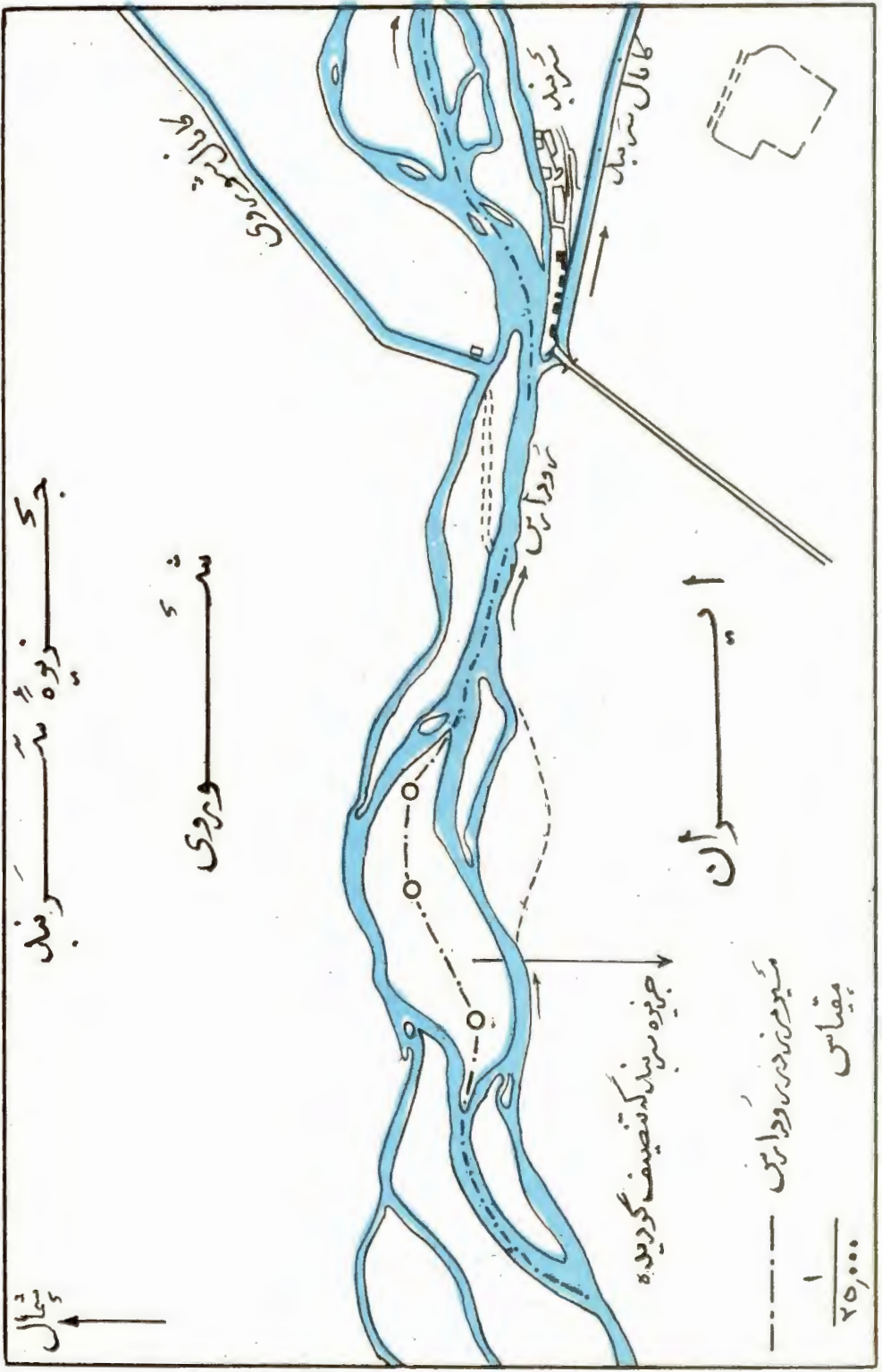

ایران

میرزا درائیس

مقیاس
۱ / ۲۵,۰۰۰

جزیره سبز

سد

ایران

جزیره سبز که تقصیف گردیده

مسیر رودخانه
مقیاس
۱ / ۲۵,۰۰۰

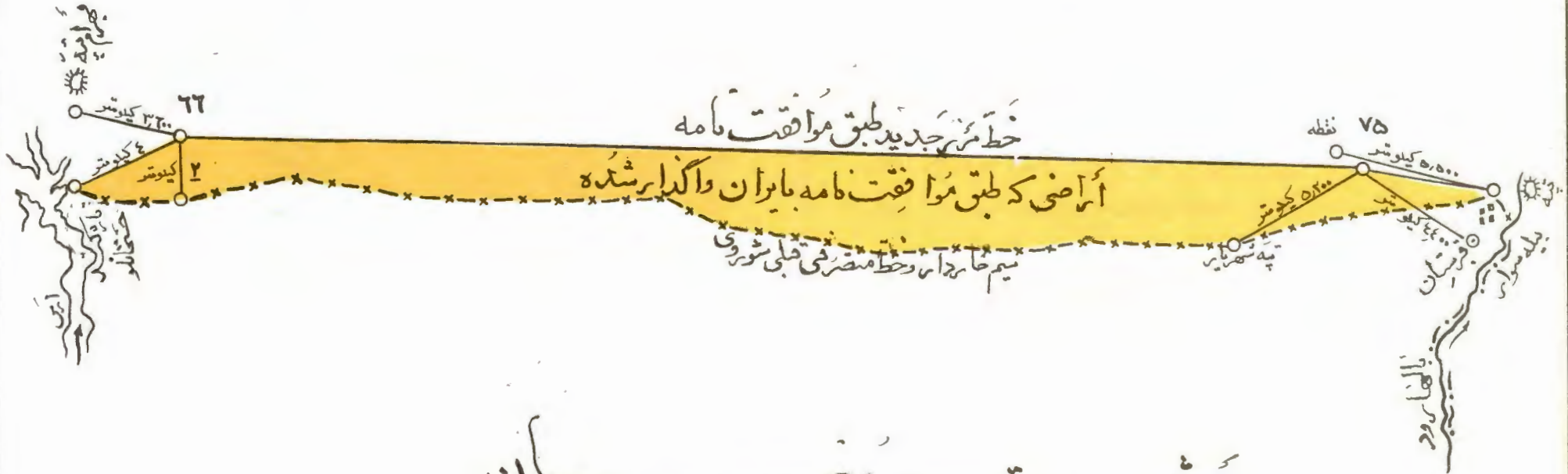
شمال

کدشتب مغنکان

شکری

کدشتب مغنکان

ایران

خط مرز جدید طبق موافقت نامه

سیم خاردار شوروی

مقیاس ۱/۲۰۰,۰۰۰

ولی در طول مدتی نزدیک به یکصد و سی سال رود ارس طوری تغییر وضع داده بود که اگر میخواستیم مسیر آن زمان را پیدا کنیم مستلزم چندسال کار فنی و علمی میشد. بعلاوه بسیاری از جزایری که در آن تاریخ در این رودخانه عظیم وجود داشته بتدریج زیر آب رفته و یا بخاک یکی از طرفین ضمیمه شده و در مقابل جزائر جدیدی بوجود آمده بودند که مالکیت آنها تعیین نشده بود.

پس از معاینه محل و تبادل نظر دو هیئت نمایندگی بهترین طریق، عبور دادن خط مرز از وسط مسیر فعلی رود ارس یا مهم ترین شعبه آن تشخیص داده شد و مالکیت جزایر هم نسبت بخط مرز تعیین شده در نظر گرفته شد. بهمین طریق شروع بعمل کردیم و در نتیجه بطوری که دیدیم تعداد ۴۲۷ جزیره بایران و ۳۷۸ جزیره باتحاد جماهیر شوروی تعلق گرفت. در جزائر شماره ۷۲ و ۵۹۱ چون در وسط رودخانه و در جوار کانالهای آب قرار گرفته بود مالکیت یکطرفه آن مورد قبول واقع نشد و با موافقت طرفین این جزیره تنصیف و نیمی از آنها متعلق بایران و نیم دیگر متعلق باتحاد جماهیر شوروی گردید. در طرفین مسیر رود ارس علائم مرزی نصب شد تا دیگر خط مرز ایران و شوروی در این قسمت دستخوش هوسرانی طغیانها و در معرض تجاوزات جریان رود لجام گسیخته واقع نشود.

۲ - مرز خاکی

الف - در منطقه مغان: با اجرای موافقت نامه یازدهم آذر ماه ۱۳۳۳ و تعیین دقیق نقطه خروجی مرز ارس از دشت مغان از تازه کند تا بیله سوار جمعاً در حدود ۹۷ کیلومتر مربع بخاک ایران افزوده شده است.

ب - از بیله سوار تا سرچشمه بالهارود - طبق موافقت نامه ۱۱ آذر ۱۳۳۳ و برابر پرتکل ۱۸۲۹ تحدید حدود گردیده است.

ج - مرز کوهستانی از سرچشمه بالهارود تا سرچشمه آستاراچای بشرح زیر با رعایت امکان حل اختلافات و تحدید حدود ضمن استرداد مقداری از اراضی تجاوز شده مبادلانی نیز صورت گرفته که ذیلا شرح داده میشود:

۱ - در قسمت سرچشمه شنبه چای (خلخانه) مقدار ۲۴ هکتار اراضی با

نصف چشمه (که شورویها در سنوات قبل آنرا تصاحب کرده بودند) بخاك ایران مسترد گردیده موقعیت اراضی استردادی از لحاظ جنگل و امکان استقرار پاسگاه جنب آب دائم و تقویت روحیه اهالی آن سامان از هر حیث شایان توجه میباشد .

۲ - در منطقه پاسگاه ایشناور (پیرداودان شوروی) يك آپاندیسی از خاك ایران در خاك شوروی به مساحت ۳۸ هکتار که شورویها از قدیم پاسگاهی در آنجا ساخته بودند وجود دارد که سالهای متمادی مورد اشغال شورویها بوده بازحات زیاد موافقت حاصل گردید که این قسمت تنصیف شود بطریق که پاسگاه شوروی در قسمت متعلق بآنها باقی بماند .

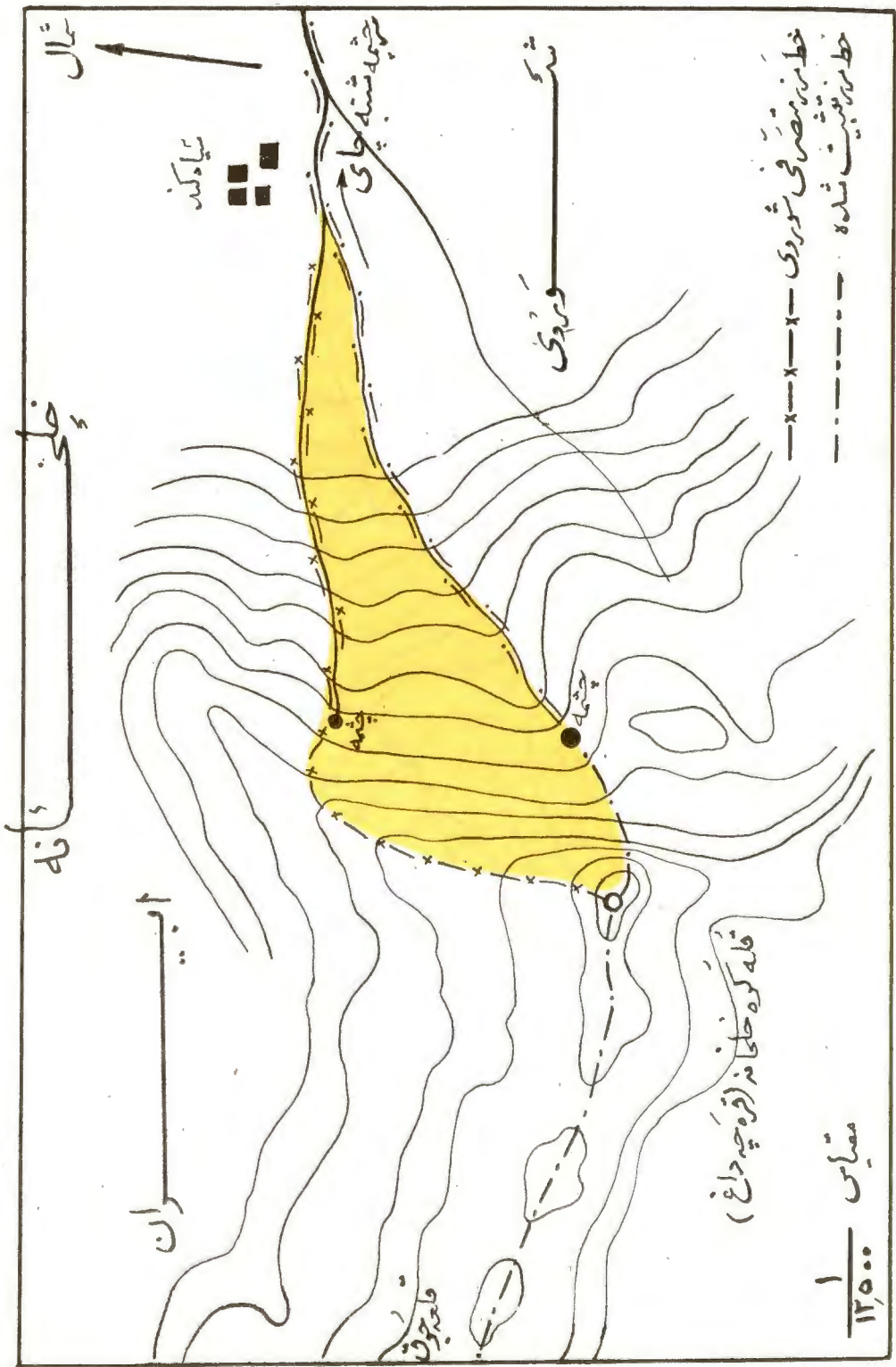
۳ - در قسمت دیمان طبق موافقتنامه مقداری اراضی بمساحت تقریبی ۲۰ کیلومتر مربع بخاك ایران واگذار و افزوده شده است .

۴ - در قسمت سنگرزاق اراضی تجاوز شده که نصف يك پاسگاه خرابه شوروی است بایران مسترد گردیده که خط مرز از مقسم المیاه میگذرد این ارتفاع از لحاظ تسلط دید شایان توجه میباشد .

۵ - در پاسگاه مارایورد (تاراگج شوروی) اراضی وجاده اشغال شده بایران مسترد گردیده بطوریکه خط مرز در ارتفاعات مشرف به پاسگاه عبور نموده و سیم خاردار را قطع و از روی مقسم المیاه گذشته است .

۶ - در منطقه صلیب سیاه - مقداری اراضی قابل ملاحظه و يك دیدگاه که اشغال شده بود بایران مسترد گردید .

۷ - در منطقه کمورقوئی در فاصله مابین کوه مارایورد و پاسگاه قریه بیگ خط مرز طبق پروتکل بایستی از قلّه مارایورد به قلّه کمورقوئی وصل گردد ولی با توجه باینکه اصل متخذه برای عبور خط مرز مقسم المیاه است و در تعیین خط مرز هم از ابتدا همه جا مقسم المیاه بوده در اینجا عبور از مارایورد بقله کمورقوئی انحراف از مقسم المیاه تلقی میگردد و از اصل متخذه طرفین عدول میشد و از طرفی شورویها تشخیص قلّه مارایورد را جداً مورد تردید قرار دادند و بدلائل فوق و همچنین بمنظور حل اختلافات دیگر موافقت شد که خط مرز از روی مقسم المیاه عبور نماید .

شمال

تپه کند

تپه شنبه جای

شک ووردی

خط ترانس مرصرفی شوروی
 خط ترانزیت شده

خلیفانه

ایران

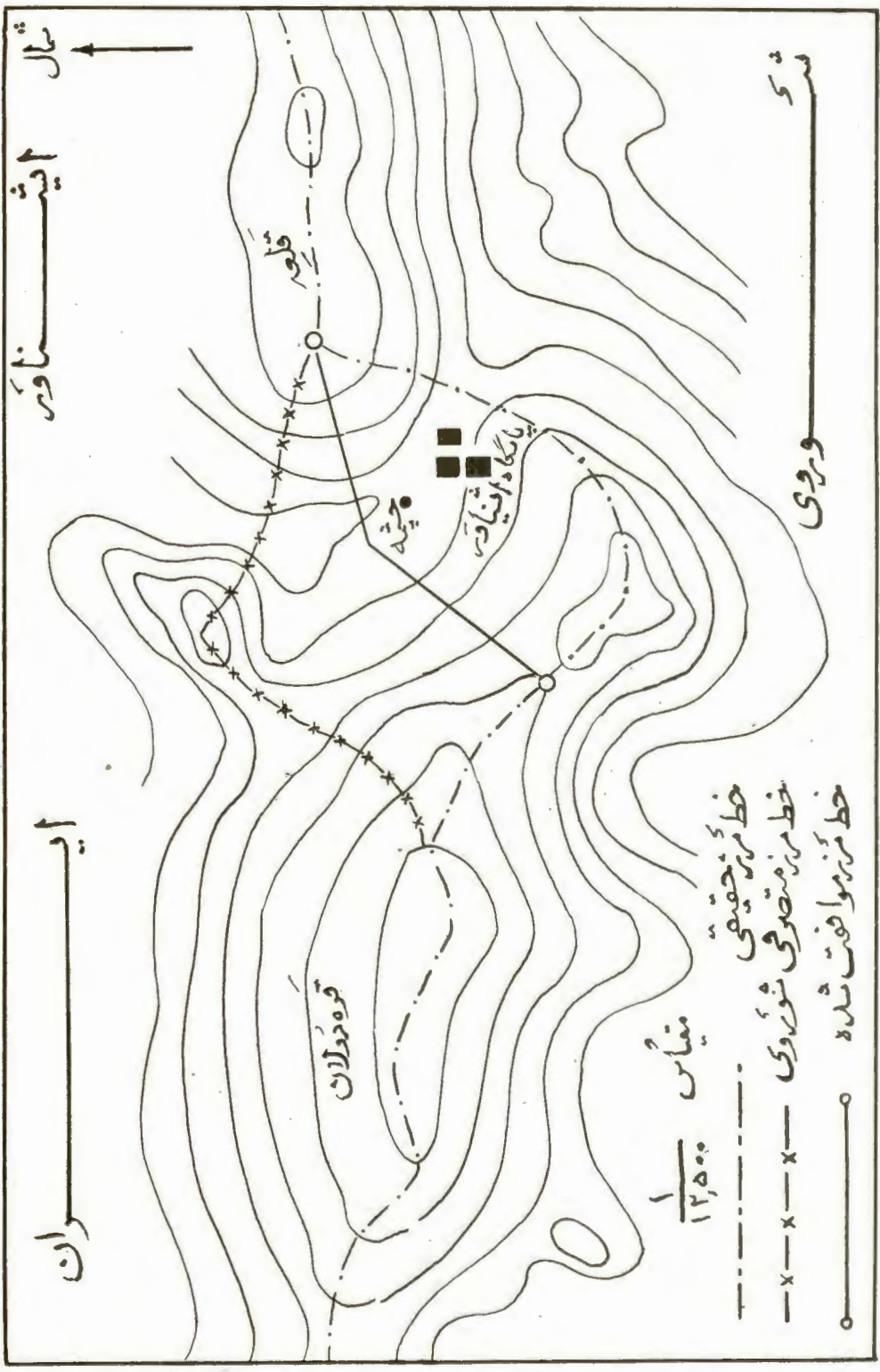
چشمه

قلعه کوره خلیفانه (قره چمداغ)

قلعه برون

مقیاس 1/13500

ایران

ایبناور

شمال

قوه دولان

قلعه

چینه

پایگاه آبیاری

مقیاس
1/13,500

- خط مرز حقیقی
- x-x- خط مرز مصوری شوروی
- خط مرز موافقت شده

ورودی

دربیمان

شمال
↑

سیفناق

شوروی

شاهنجه باشی

آچی قران

اراضی دیمیان که طبق موافقت نامه بجزایر اراضی شوروی
- با ایران واگذار شده -

دربیمان

ایران

قراتاش

خط مرز تصویب شده شوروی
خط مرز جدید پیشنهاد شده
مقیاس
۱
۵۰,۰۰۰

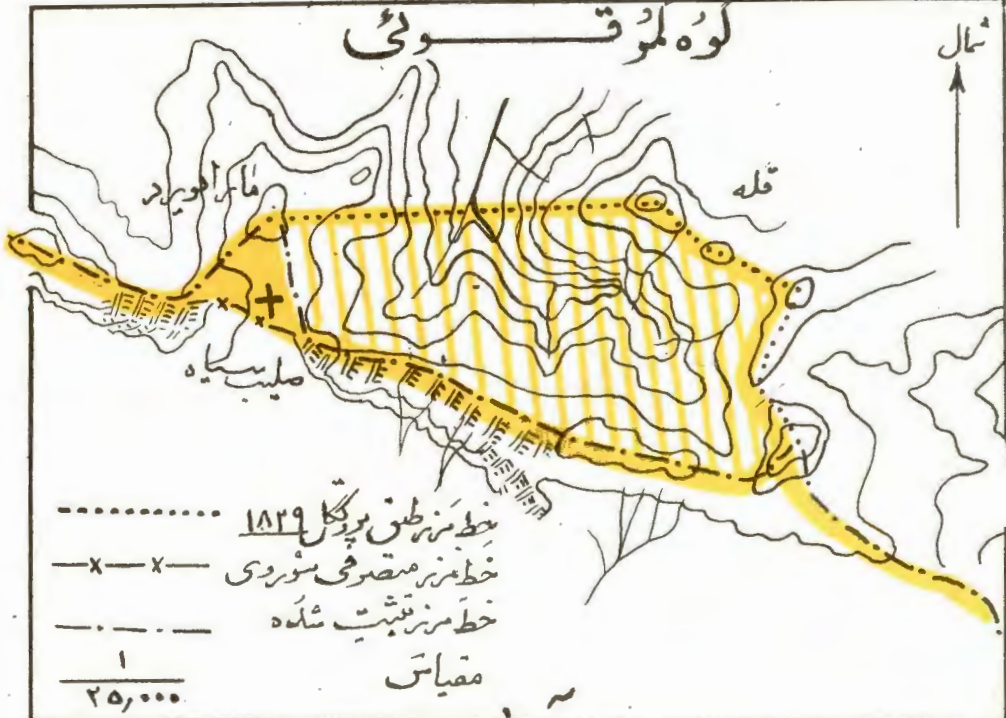
آقمان بلایغ

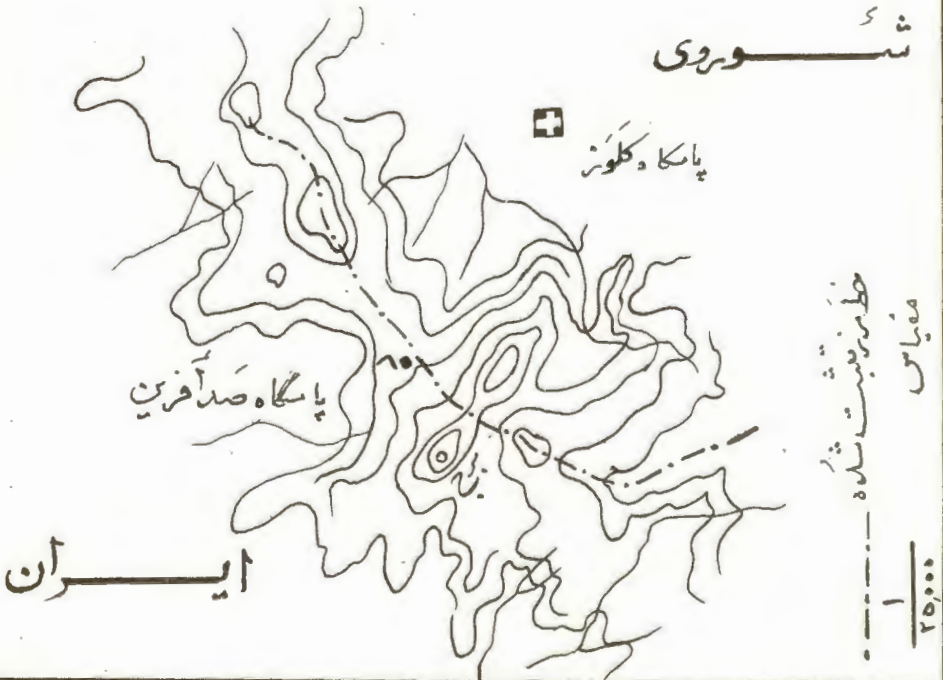
کوه کمرقوتی

شمال ↑

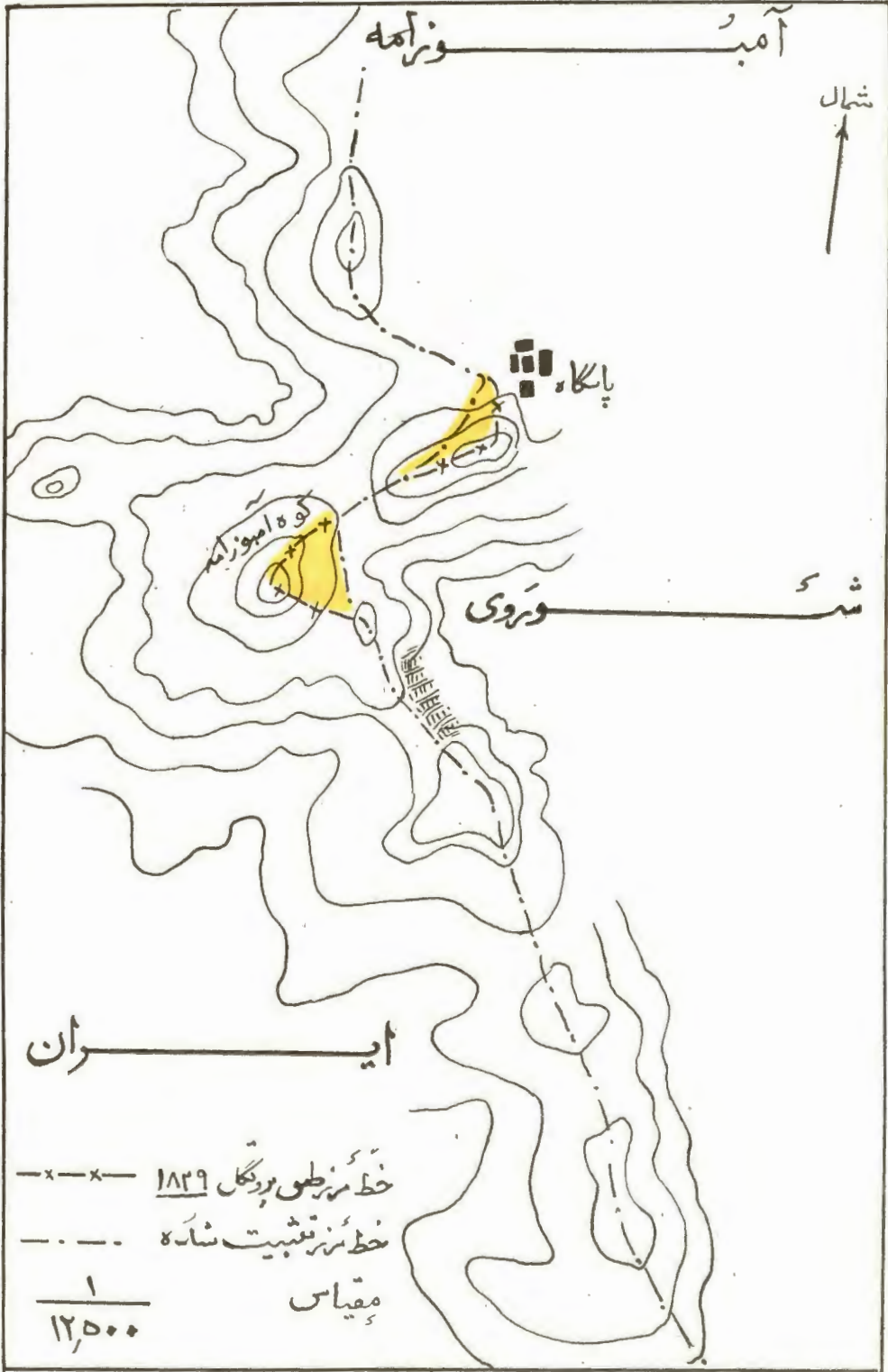

کوه صدآفرین

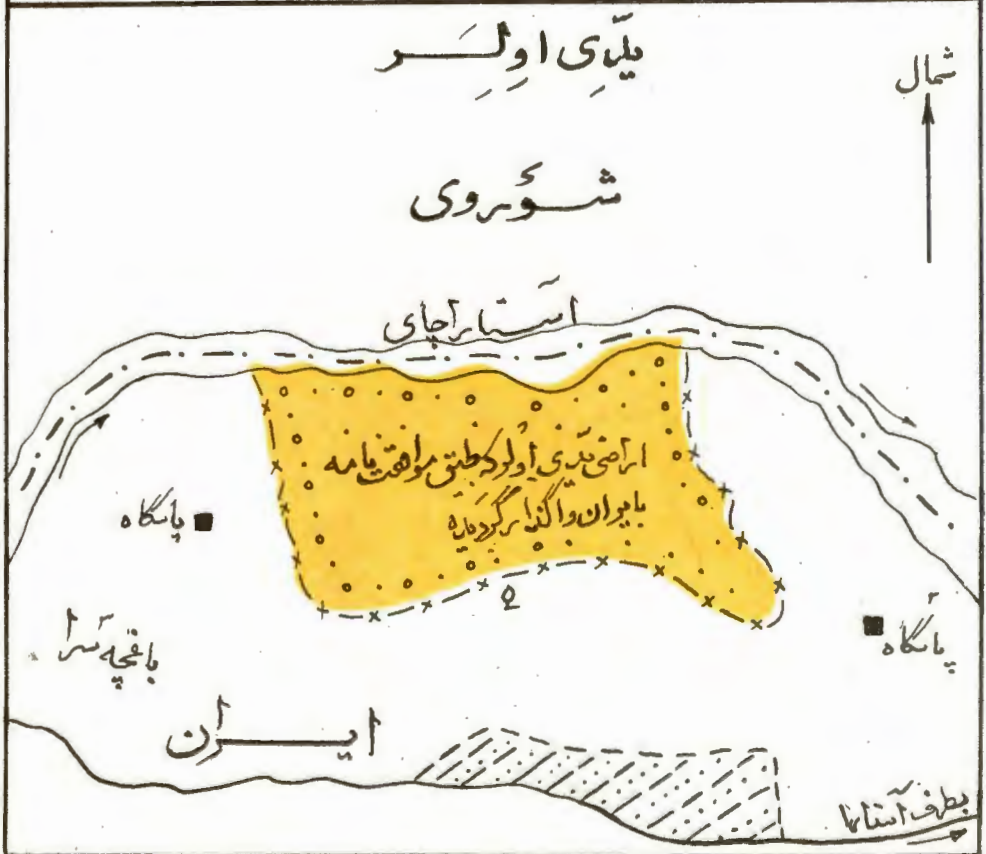
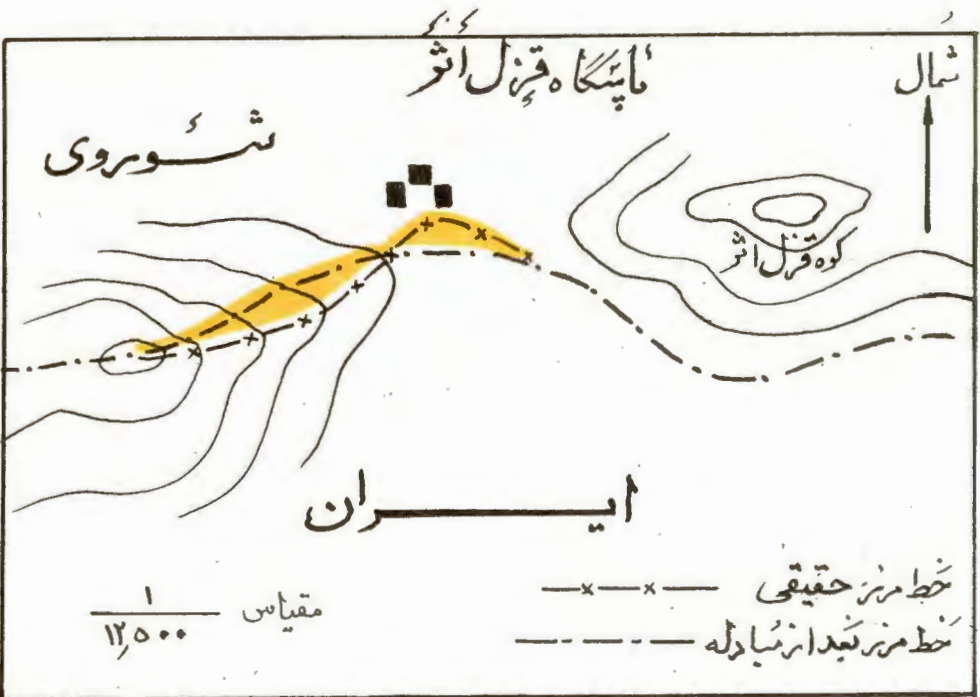
شمال ↑

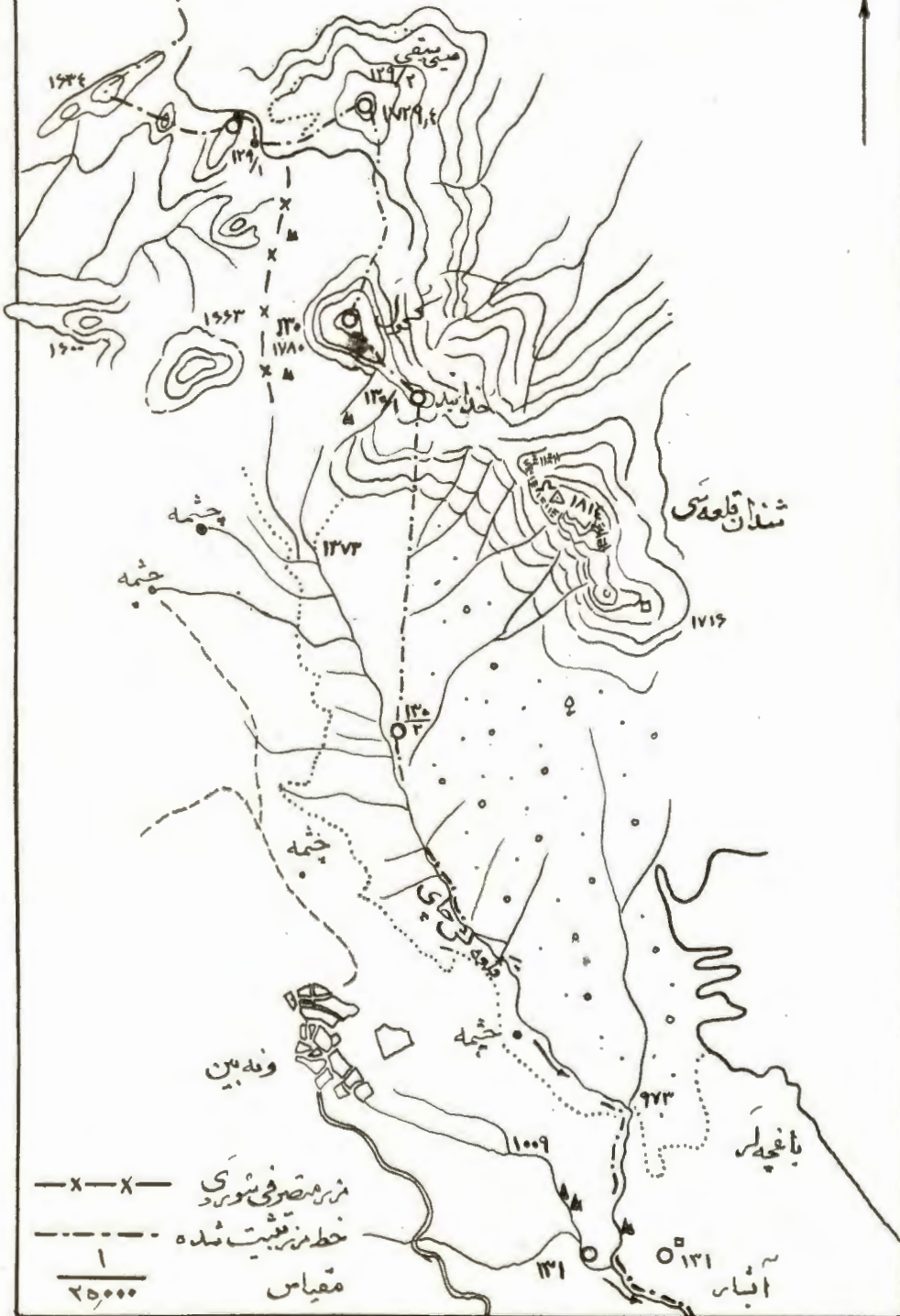

- نقشه آبرهعات شندان قلعه سی -

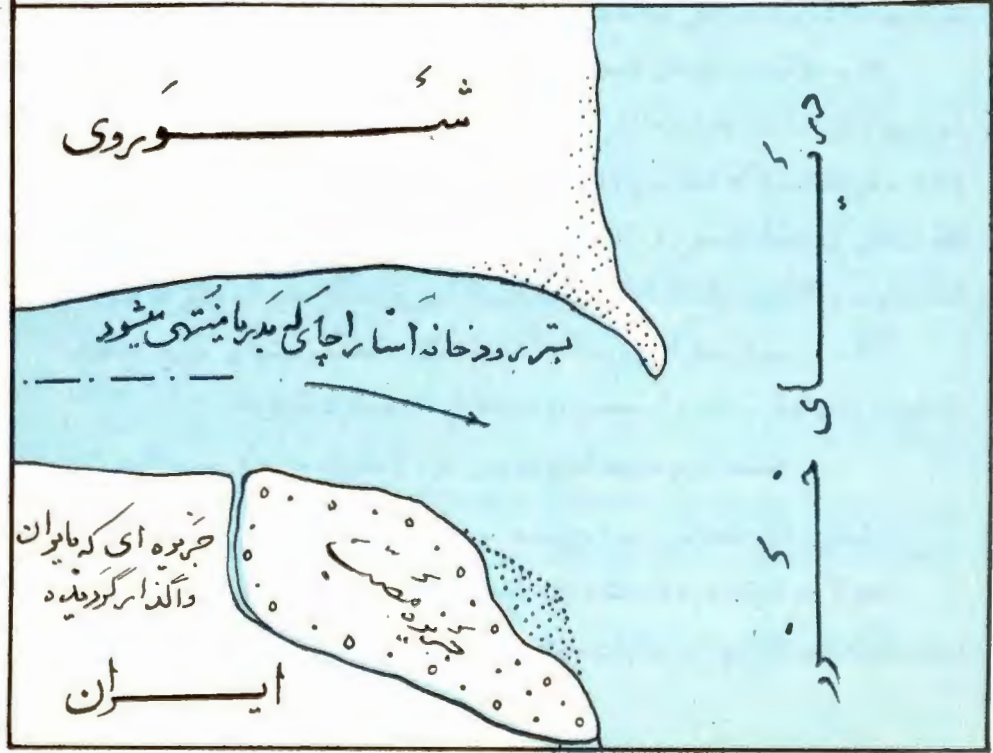
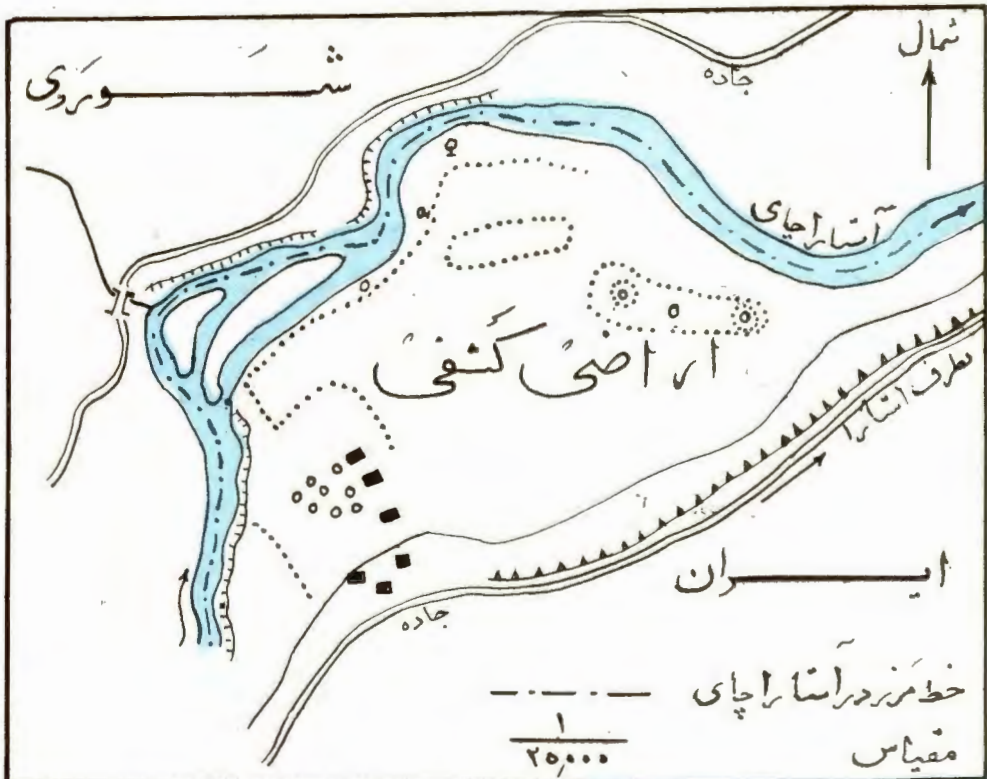
شمال ↑

-x-x- نهر مصروفی شور
 - - - - خط مرز قبیله شده
 1
 25000
 مقیاس

- ۸ - در منطقه ورگه یادوز - مقداری اراضی زراعتی که مورد کشت و زرع رعایای ایرانی است جهت مبادله در سایر مناطق بدولت ایران واگذار شد .
- ۹ - در منطقه صد آفرین - برای اجتناب از اعوجاج از خط مرز که بنفع ایران نبود وضعیت خط مرز در این ناحیه کماکان بحال خود باقی گذارده شد .
- ۱۰ - در منطقه آمبزامه - این کوه که آبریز سمت شرقی آن متعلق بشورویها است کلا بایران واگذار و در ازاء خط الرأس مقابل که در سمت شمال شرقی ایران کوه واقع و دیدگاه شوروی روی آن است در دست شورویها باقی گذارده شد که در حکم يك مبادله مرضی الطرفین میباشد .
- ۱۱ - در مقابل پاسگاه قزل اتر - شورویها حیاطی جهت پاسگاه خود میخواستند که مقابل و معادل آن از اراضی زراعتی مورد استفاده از خاک خودشان به رعایای ایرانی واگذار نمودند .
- ۱۲ - در جاده هائیکه طبق موافقتنامه ۱۱ آذر ۱۳۳۳ واگذار شده طبق پروتکل ضمیمه بآن بمیزان لازم بالا برده شده و در سه نقطه موافقت شده است که جاده شورویها بالای پرتگاه باقی بماند که مقدار طول آن از ۱۲۰ متر تجاوز نکرده است .
- ۱۳ - در قسمت شندان قلعه سی - با توجه باشکال معنی کلمه کرت (Crète) که شورویها آنرا سلسله جبال وما آنرا قله میدانیم باجدیت فراوان و تعاطی مکاتبات عدیده بالاخره موافقت شد که خط مرز از قله عیسی سیقی روی مقسم المیاه تا نزدیکترین قله به قله شندان که خدابند معروف است گذشته و از آنجا بسمت جنوب تا قلعه کش چای امتداد یابد و بالتیجه مقدار قابل ملاحظه ای اراضی و جنگل بایران تعلق گرفت .
- ۱۴ - در طول مجرای رودخانه آستارا چای - قطعه زمینهای مورد اختلاف کشفی - یدی اولر - جزیر - مصب رودخانه بایران مسترد گردید .
- قسمت دوم ناحیه خاوری بحر خزر (ماوراء خزر)

کیفیت عبور خط مرز در این ناحیه بشرح زیر است :

اصولا در این ناحیه باستثناء چند اختلاف مهم بقیه اختلافات قابل ملاحظه نبوده بلکه انحرافات و اعوجاجات مختصری است که بمفهوم پروتکل هر يك از دو

هیئت نمایندگی میخواستند آنرا به نفع خود تمام نمایند. در کلیه طول خط مرز طبق تصریح پروتکل عمل شده و موارد شایان توجه بقرار زیر است:

الف - در اجرای موافقتنامه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ در امتداد رود تجن تا تپه خملی بمقدار تقریبی ۲۵ کیلومتر مربع بخاک ایران افزوده گردیده است.

ب - در اجرای پروتکل هشتم نوامبر ۱۸۹۴ مربوط به عبور خط مرز از خملی تپه تا بابادور مرز رفع اشکالات بشرح زیر بعمل آمده:

۱ - در ناحیه بین بلان و کلات چای - در فاصله علائم مرزی ۶۷-۶۸ که خط مرز بایستی از مقسم المیاء بگذرد شوریها مدعی بودند که از خط القعر میگذرد پس از مذاکرات و زحمات زیاد بالاخره موافقت شد که خط مرز از کمر ارتفاع طوری بگذرد که کلیه منطقه مورد اختلاف تنصیف گردد.

۲ - در قسمت خواجه چشمه خط مرز از میله شماره ۱۰۴ بطور تنصیف بخط مستقیم به میله شماره ۱۰۶ عبور نموده به قسمی که از چشمه میگذرد و اراضی قابل ملاحظه بخاک ایران ملحق میگردد.

۳ - در ناحیه لائین سو یک مبادله بعمل آمد بطوریکه خط مرز از میله شماره ۱۰۸ به ۱۰۹ مستقیم عبور نموده و از دره گذشته روی مقسم المیاء به میله ۱۱۰ میرسد و در قسمت قوری در بند چشمه کفتر نهه بایران واگذار میگردد.

۴ - در مورد اختلاف بین خملی تپه و علامت ۲۹ بالاخره موافقت گردید که علامت ۱۷ قدیم بمقدار ۱۵۹ متر بسمت خاک شوروی پیش رفته که محل علامت مزبور با پروتکل و قرارداد شماره ۵ مربوطه موافقت داشته باشد و این تغییر بنفع ایران انجام یافت.

۵ - در فاصله بین میلههای مرزی ۱۱۳ الی ۱۱۶ ناحیه مشرق دره کر ناوه یک مبادله بعمل آمده است.

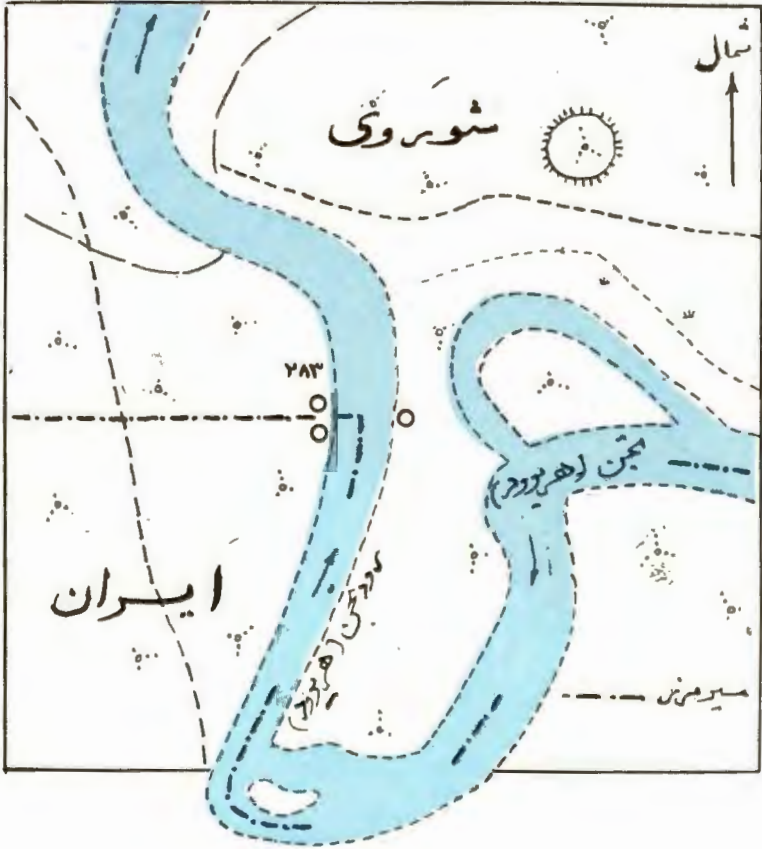
۶ - در فاصله بین میلههای مرزی ۱۲۲ الی ۱۲۵ مغرب دره کر ناوه یک تنصیف بین منطقه مورد اختلاف بعمل آمده است.

۷ - در فاصله بین میلههای مرزی ۱۵۵ الی ۱۵۸ ناحیه لطف آباد یک پیشرفتگی

نقشه رود بجن و محل علامت استغالی شماره ۲۸۳

ناجید سرخس

شمال

عملی پنه

شوروی

قطعه زمینی که طبق موافقت نامه
با ایران واگذار شده

قسی پنه

ایران

خط مرز مصدومی سابق شوروی -x-x-

خط مرز جدید تثبیت شده - - - -

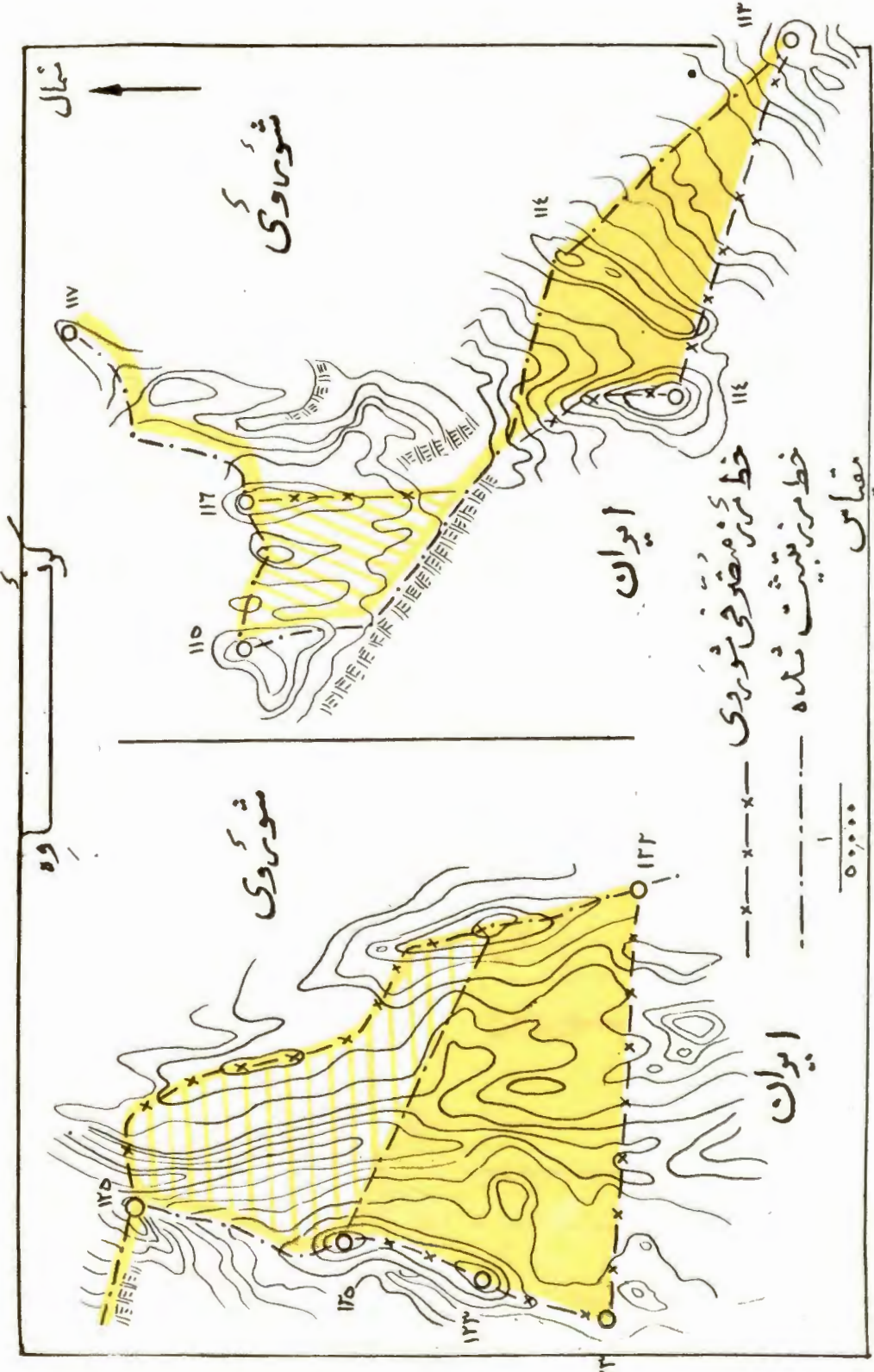
۱

۵۰,۰۰۰

مقیاس

شمال

شوروی

ایران

خط مرز مقنن فی شوروی

خط مرز تقیث شده

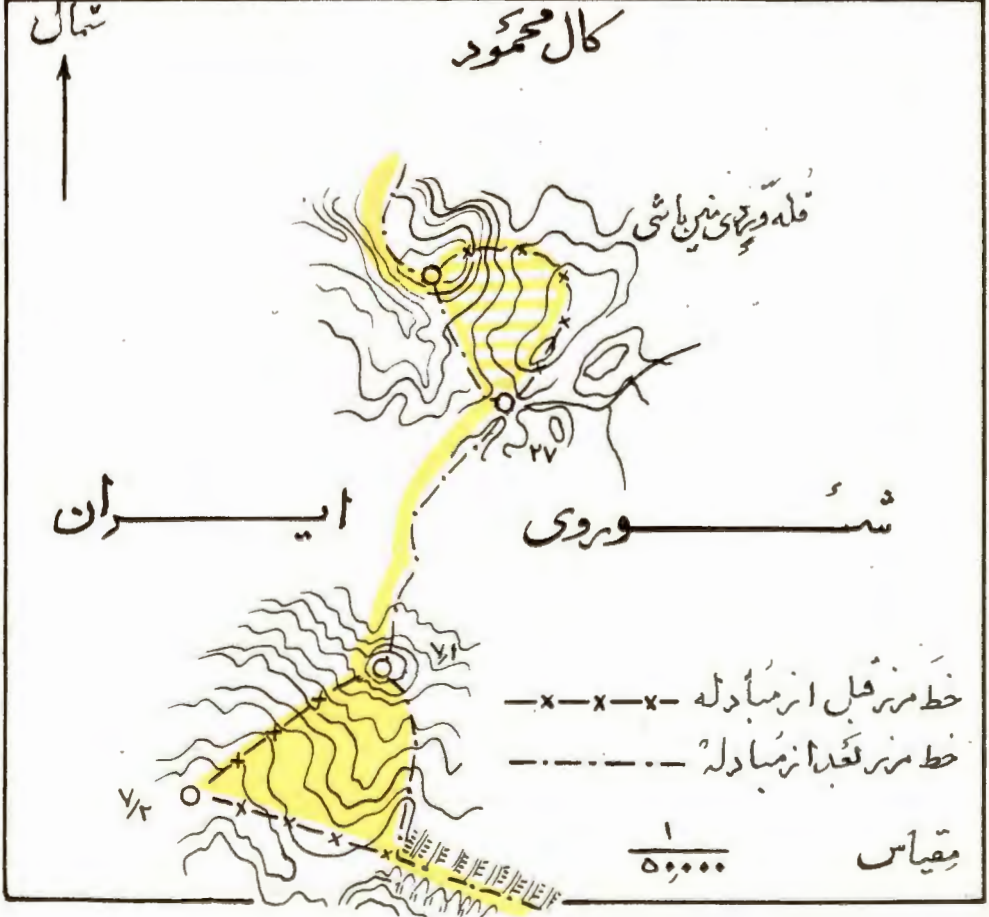
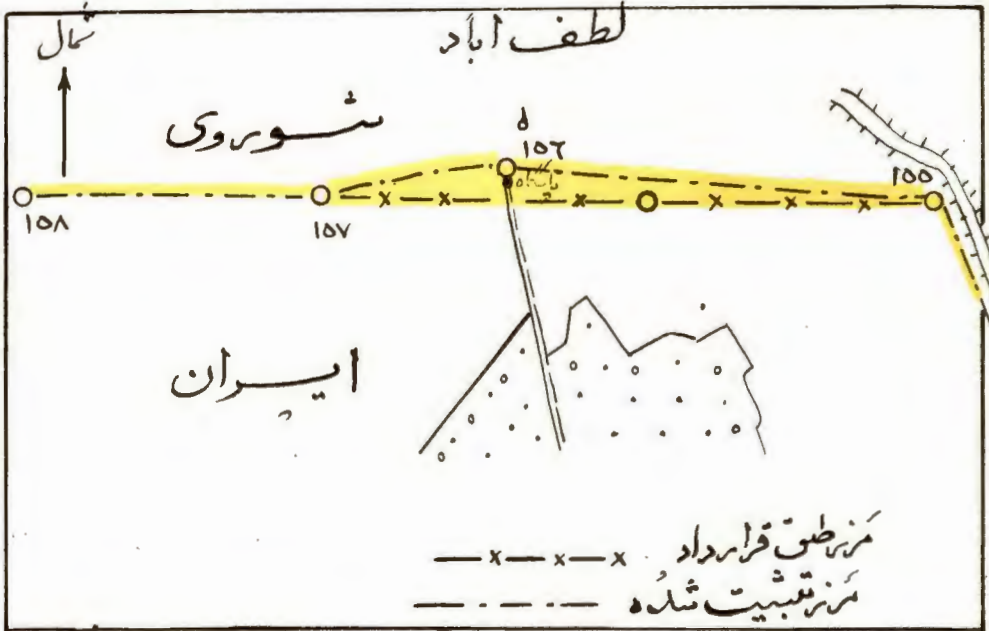
مقیاس

۵۰۰۰۰

شوروی

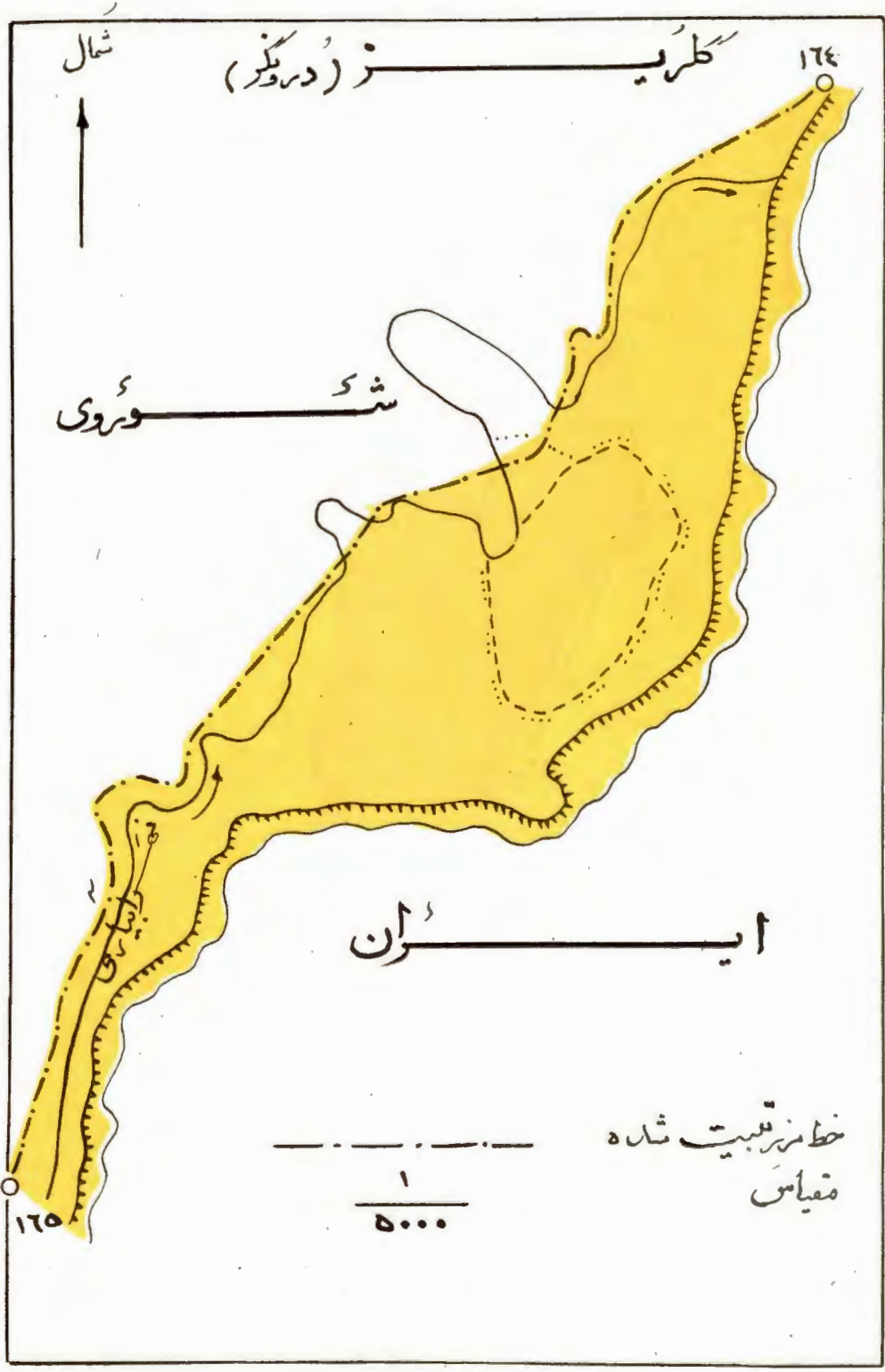
ایران

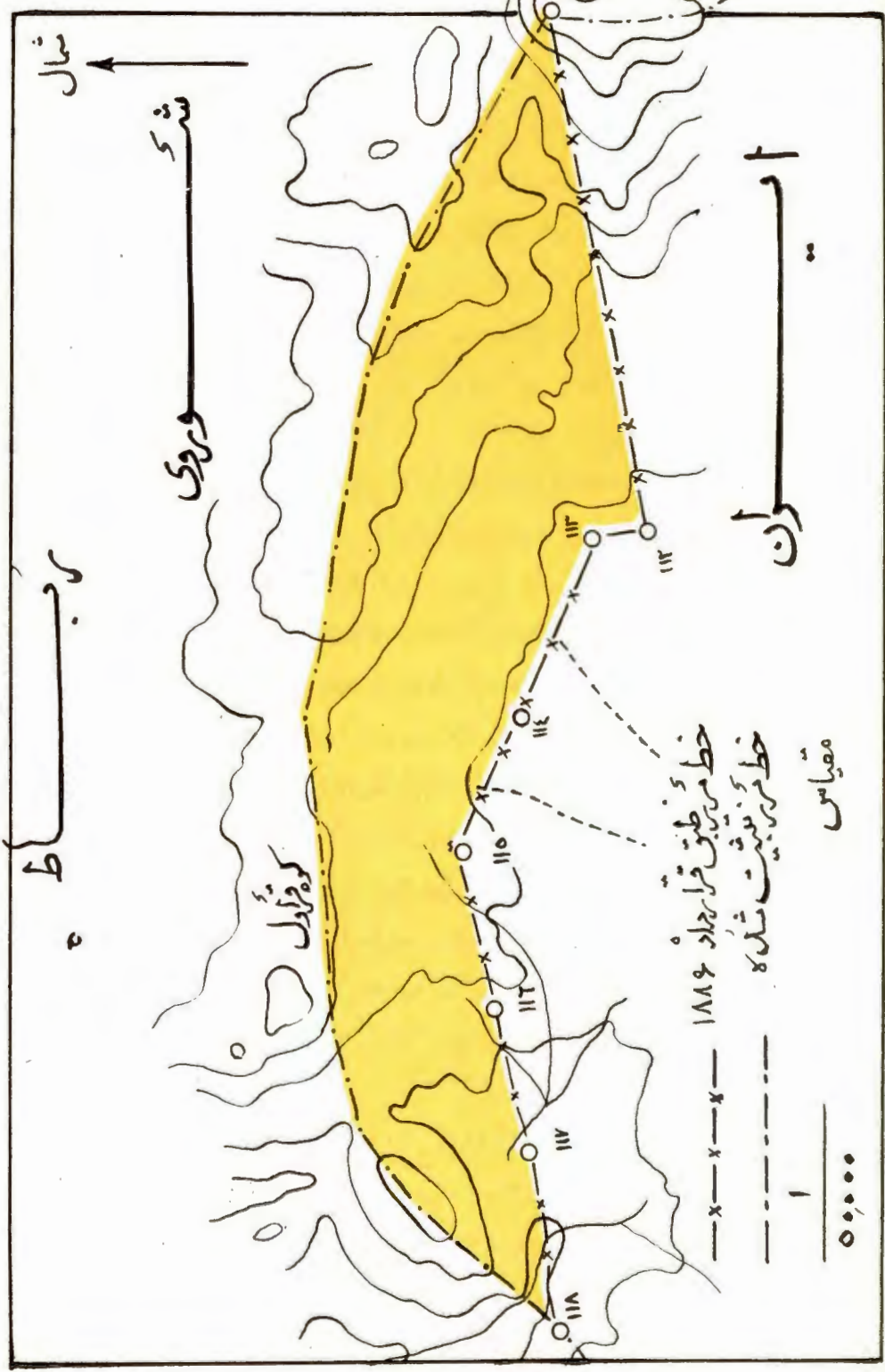

شمال

شک و پروی

کوه تامل

ایران

خط منطبق قرار داده ۱۸۷۱

خط منبسط شده

مقیاس

—x—x—x—

۱
۵۰۰۰۰

در خاک شوروی قریب به ۷ هکتار زمین به خاک ایران ضمیمه گردید .

۸ - در فاصله بین میله‌های ۱۶۲ الی ۱۶۵ (ناحیه رودخانه گلریز و میر قلعه) مقداری اراضی پنبه کاری و زراعتی واقع در ساحل چپ رودخانه مزبور مورد ادعای ایران بود که شورویها حاضر به تسلیم ۱۲ هکتار آن شدند .

ج - در اجرای پروتکل‌های ژانویه ۱۸۸۶ و نوامبر ۱۸۹۴ مربوط به عبور خط از بابدورمز تا خلیج حسینقلی اشکالات بشرح زیر مرتفع شد :

۱ - در منطقه مغرب باجگیران در زمین نسبتاً مسطح يك مبادله مساوی بعمل آمده .

۲ - بین دشت کلیل و کال محمود بنا بتقاضای هیئت نمایندگی ایران که به نفع رعایای ایران بود يك مبادله بعمل آمد بدین معنی که چون راه ساکنین قراء بر در - باجگیران - کلیل و جریستان برای عزیمت بدشت کلیل که محل زراعت آنها بود از انحنای زیاد و ارتفاع صعب العبوری میگذشت و رعایای آن سامان در زحمت بودند موافقت شد که برای نزدیک شدن راه اهالی قسمتی از خاک شوروی در آن ناحیه و در نتیجه کال محمود از بر در بدشت کلیل بایران مسترد و قسمتی از اراضی ایران از میله ۲۷ مرزی تا قلعه وردی نین باشی بشوروی واگذار گردد (اراضی وجاده که در این ناحیه از شورویها گرفته شده بمراتب زیادتر از واگذاری ایران است) .

۳ - بین میله‌های مرزی ۳۶ و ۳۱ واقع در کوه تنبل (جنوب غربی فیروزه) چشمه های معروف به پیرباقر و رضارش که سالها در تصرف شوروی بوده و از ورود اغنام و احشام اهالی خیرآباد ، سرانی و سرداب بآن ناحیه جلوگیری میکردند در اثر اقدامات هیئت نمایندگی ایران چشمه های مزبور و اراضی مجاور آن بقلمرو خاک ایران اضافه گردید .

۴ - در فاصله بین میله‌های مرزی از ۱۱۵ الی ۱۱۷ واقع در ناحیه شمال قریبه رباط مقدار قابل ملاحظه‌ای در حدود ۳۳۰ کیلومتر مربع اراضی دیمزار که تادامنه ارتفاعات طبق پروتکل ۱۸۸۶ متعلق بشورویها بوده و رعایای ایران در آنجا کشت و ذرع داشتند بدولت ایران واگذار گردید و این واگذاری از هر حیث شایان توجه میباشد .

- ۵ - در فاصله بین میله مرزی ۱۳۱ موسوم بدماغه تونی و فاصله بین میله های مرزی ۱۲۲ الی ۱۲۳ گدوك بیطال دوغان تا قله کللات وردی نین باشی که شورویها تجاوز کرده بودند بایران مستردو خط مرز در آن ناحیه بر روی مقسم المیاه انتقال داده شد.
- د - در اجرای پروتکل ششم مارس ۱۸۸۶ مربوط به تعیین خط مرز از معبر کودری تا دریای خزر موضوع قابل توجه در منطقه اترک بین دو شانقرویات چه واگذاری در حدود ۲۰ کیلومتر مربع اراضی تجاوزی است که شورویها بتعبیر خود بنام خط استحفاظی بانصب میله آن ناحیه را جزو خاک شوروی میدانستند و در نتیجه مذاکرات طولانی این اراضی را بایران مسترد و همچنین در قسمت اینچه برون که خط مرز را از وسط نهر مانجی عبور داده بودند بشمال نهر مزبور منتقل و اراضی اشغالی را مسترد داشتند و این موضوع هم از موفقیت های شایان هیئت نمایندگی ایران محسوب میشود .
- ه - در اجرای موافقت نامه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ از سنگرتپه تا کرانه خاوری بحر خزر موضوع مستقیم بودن خط جدید مرز در آن ناحیه و تعویض دو مثلث عملی گردید .

جلسه هیئت نمایندگی ایران در تهران با حضور جناب آقای اردلان وزیر امور خارجه

هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط مرزی

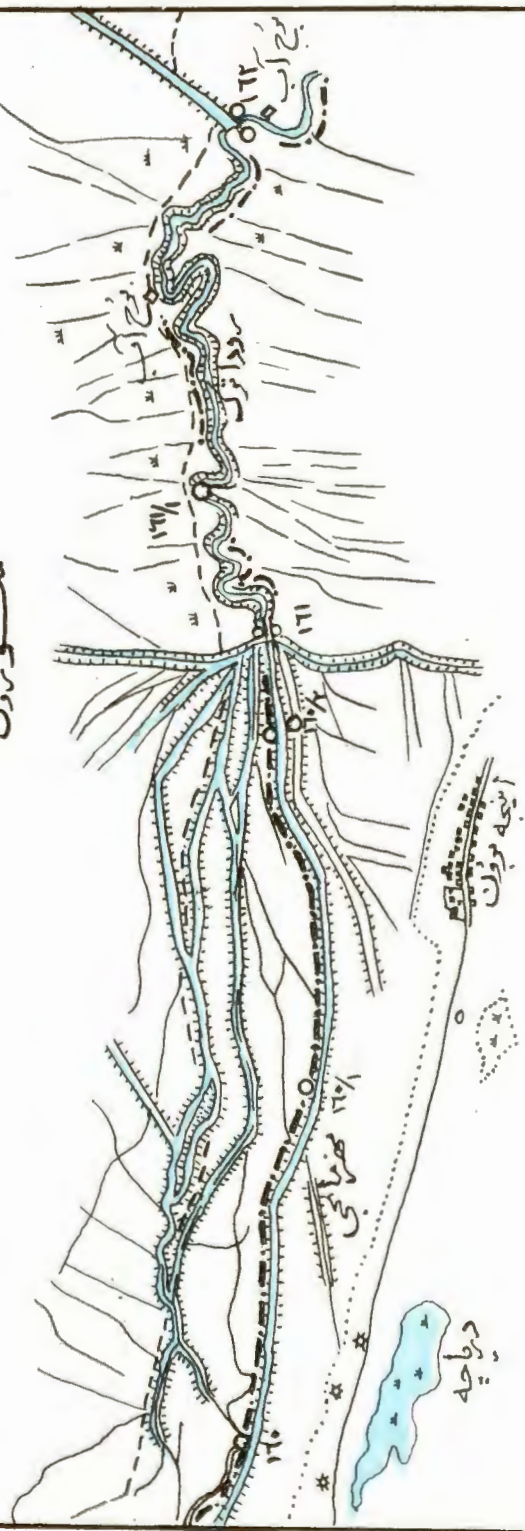
نقشه قسمتی از رود آموک بخرمایخی

سکوروی

خط مرز
مقیاس

|

۲۵۰۰۰

ایران

خط مرز بین توشانقر - بیاتچه الی سنارقیه

توشانقر
۱۵۲
مدید

ش $\overline{\hspace{10em}}$ وروی

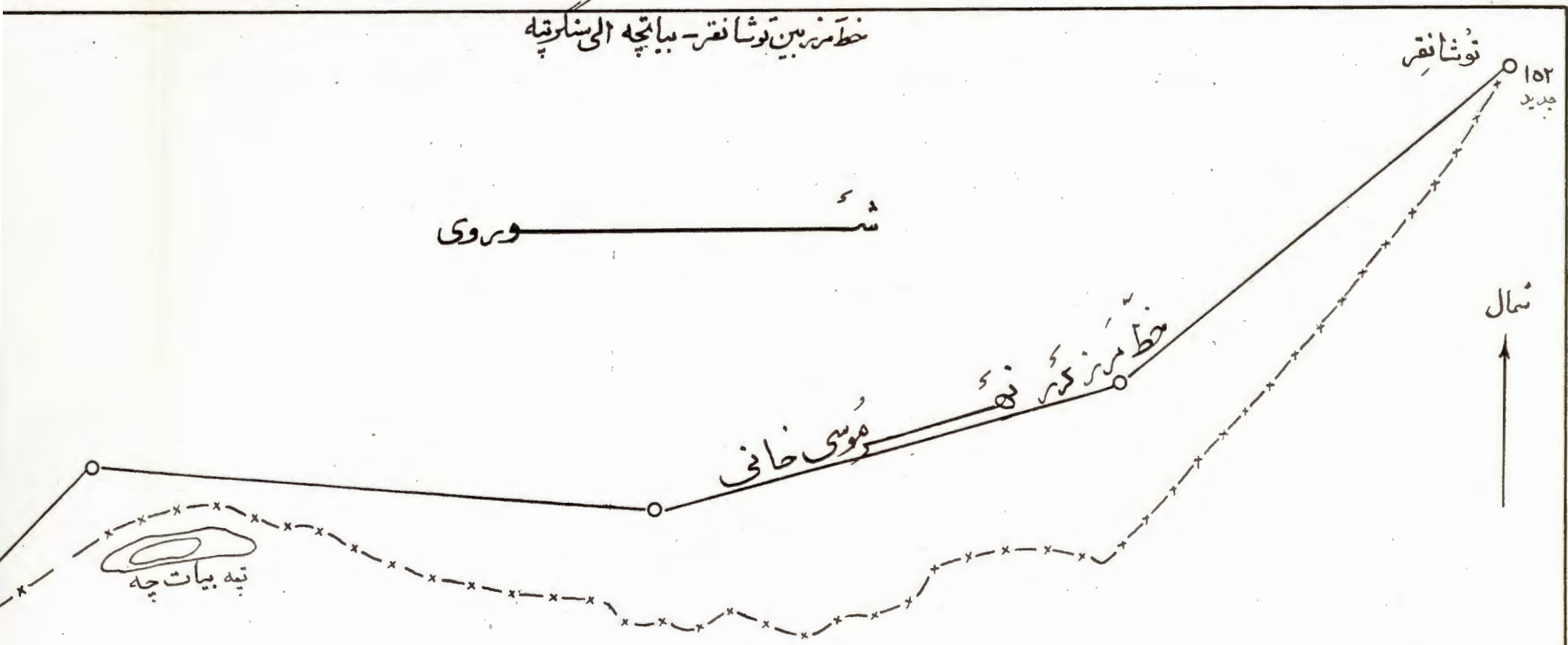
شمال
↑

خط مرز کهر خانی
موسی خانی

تپه بیاتچه

ای $\overline{\hspace{10em}}$ ران

خط مرز تجا و نری از نهر موسی خانی
خط مرز تثبیت شده
مقیاس
1
50,000

خط مرز بین توشانقر - بیاتچه الی سنقرتیه

ش ۵
وروی

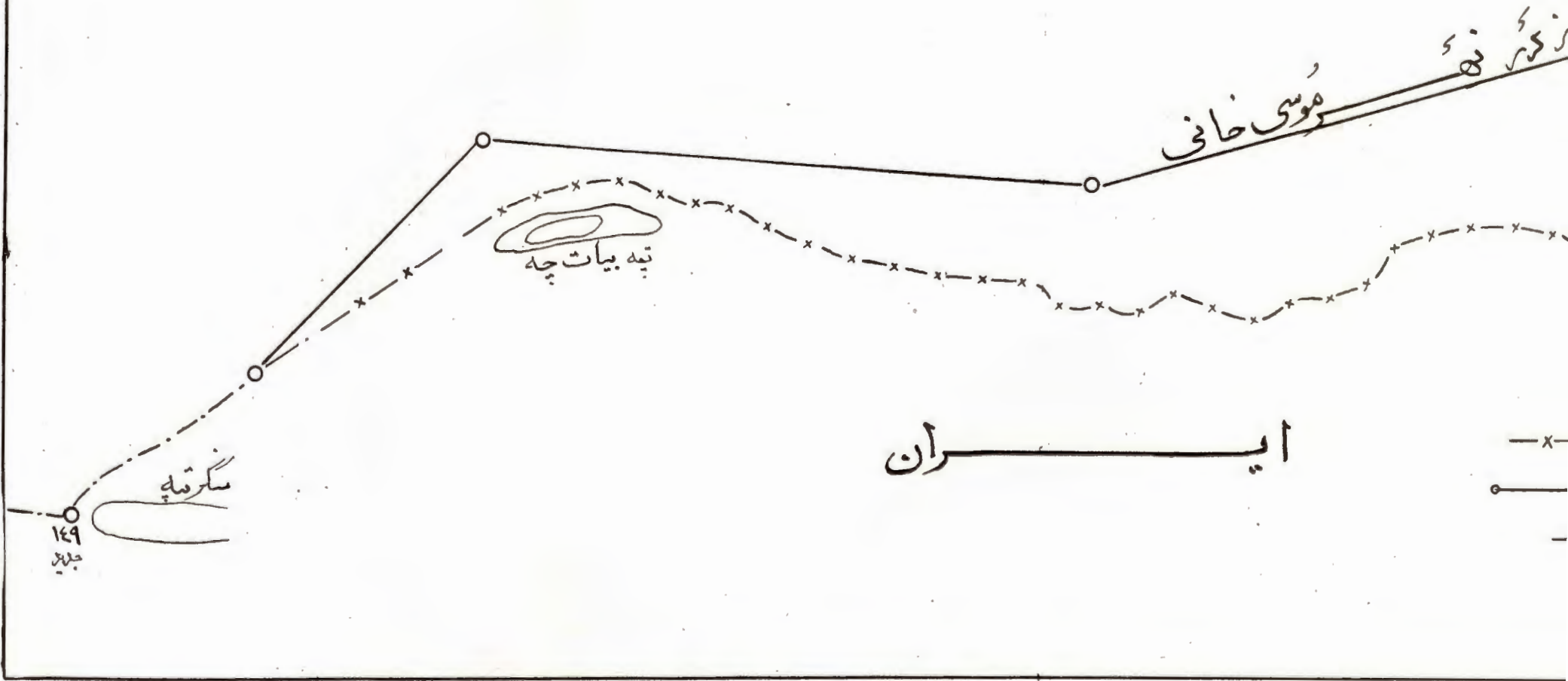
زنگنه
موسی خانی

تپه بیاتچه

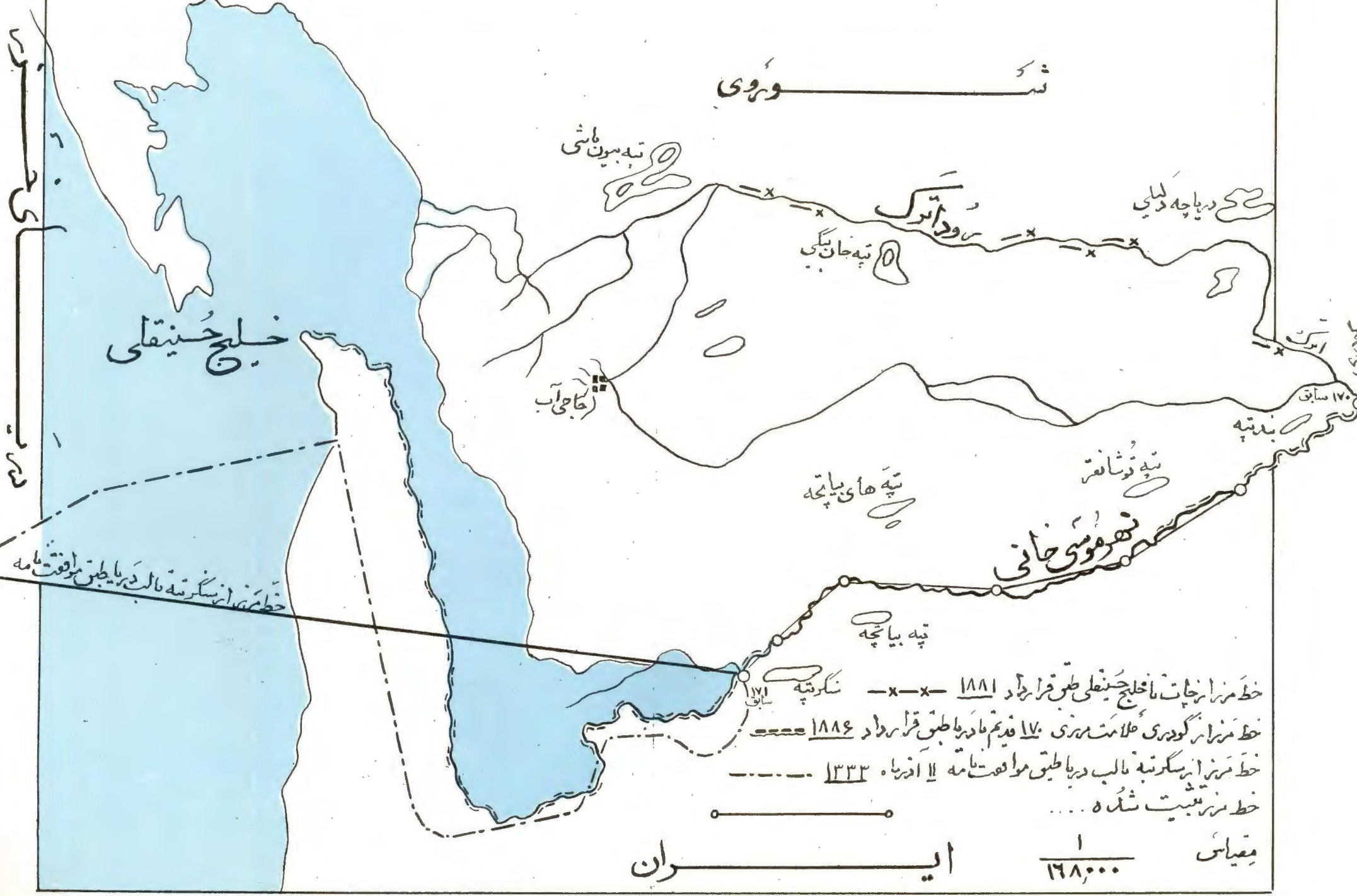
ایران

سنقرتیه

۱۴۹
جبل

فصل در وضعیت رودات ترک و خلیج حنیقلی

شماره و روی

خلیج حنیقلی

رودات ترک

دریاچه لمانی

تپه بیرون باشی

تپه جان بگی

راجا آب

کوردی سابق

بند تپه

تپه نوشانه

تپه های بیابانه

نهر موسی خانی

تپه بیابانه

سرگرمه

خط مرز ارجحیت ناخلیج حنیقلی طبق قرارداد ۱۸۸۱ — x — x —
 خط مرز ایران کوردی علامت مرزی ۱۷۰ قدیم مادر با طبق قرارداد ۱۸۸۶ — — — — —
 خط مرز ایران سرگرمه مالک دریا طبق موافقت نامه ۱۳۳۳ .....
 خط مرز تثبیت شده .....

ایران

۱
۱۶۸,۰۰۰

مقیاس

دریا

خط مرز ایران سرگرمه مالک دریا طبق موافقت نامه

فصل چهارم

مسافرت‌های مرزی

چون در طی يك سال ونیم ما ریت تعیین و تثبیت حدود مشترک ایران و شوروی مسافرت‌هایی انجام شد که اطلاع از جریان آنها برای پی بردن با وضاع محل و چگونگی زندگانی اهالی ممکن است مورد استفاده خوانندگان گرامی باشد از اینرو برای اجتناب از طول کلام فقط بعضی از این مسافرت‌ها را که از جهات فوق مفید بنظر میرسد در اینجا شرح می‌دهیم.

مسافرت اول

بمنظور آشنائی نزدیک با مرزهای منطقه باختری بحر خزر روز ۲۱ مرداد ماه ۱۳۳۴ با چند تن از اعضای هیئت نمایندگی بطرف نمین حرکت کردیم و از گردنه حیران که محل بسیار زیبا و مصفائی است عبور نمودیم و برای نخستین بار با کمال دقت متوجه موقعیت «شندان قلعه سی» که قلعه آن بدستور عباس میرزا ساخته شده گردیدیم و اهمیت این قلعه که ارتفاع آن ۱۸۱۴ متر و مدت يك قرن است در اطراف آن بحث و گفتگو میشود بر ما معلوم شد.

شندان قلعه سی

گردنه حیران دارای ۱۲۷۰ متر ارتفاع است و نرسیده به آن قریه باصفای «حیران» در جنوب غربی گردنه و شاهراه نمایان میباشد در سمت شمال شرقی راه با فاصله چند

کیلومتر قریه و نین بنظر میرسد که آنهم بسیار زیبا و رودخانه و نین چای از وسط آن عبور مینماید و تقریباً بموازات این دره رودخانه قلعه کش چای در دره دیگری جریان دارد که مطابق پروتکل ۱۸۲۹ خط مرز از سرچشمه آن نزدیکی ارتفاع « ایزبند » عبور میکند. گردنه حیران در معرض بورانهای برفی شدید و سرمناشاء سیلهای مهیب است که در زمستان و بهار اشکالات زیاد و حتی مخاطراتی را برای مسافرین فراهم میسازد. چون در بعضی موارد وضعیت مسافرین و کوه نوردان در برخورد با این قبیل عوامل طبیعت طوری سخت میشود که همه حیران و سرگردان میمانند بسی ممکن است بهمین مناسبت نام گردنه را « حیران » گذاشته باشند.

وزارت راه همواره در نظر داشت که برای اتصال آستارا به نمین و اردبیل راه مناسبتری بسازد و حتی از زمان اعلیحضرت فقید در نظر بود این راه از قریه « لوندویل » سه فرسخی آستارا از طریق « کوتا کومه لاتون دینارا » کشیده شود و با دور زدن گردنه از اشکالات زمستان در امان باشد و قسمتی از این راه ساخته شد ولی قضایای شهریور ۱۳۲۰ مانع از ادامه آن گردید.

خط دیگری که آنهم گردنه حیران را تا حدی دور میزند و از اشکالات زمستانی محفوظ است راه « آرامسجد » است که از محل « دیریل » « سولا » دوباره بجاده عمده وارد میشود. این راه اگر ساخته شود مناسبتر خواهد بود زیرا مخارج آن کمتر و بعلاوه شهر آستارا هم در مسیر آن باقی میماند.

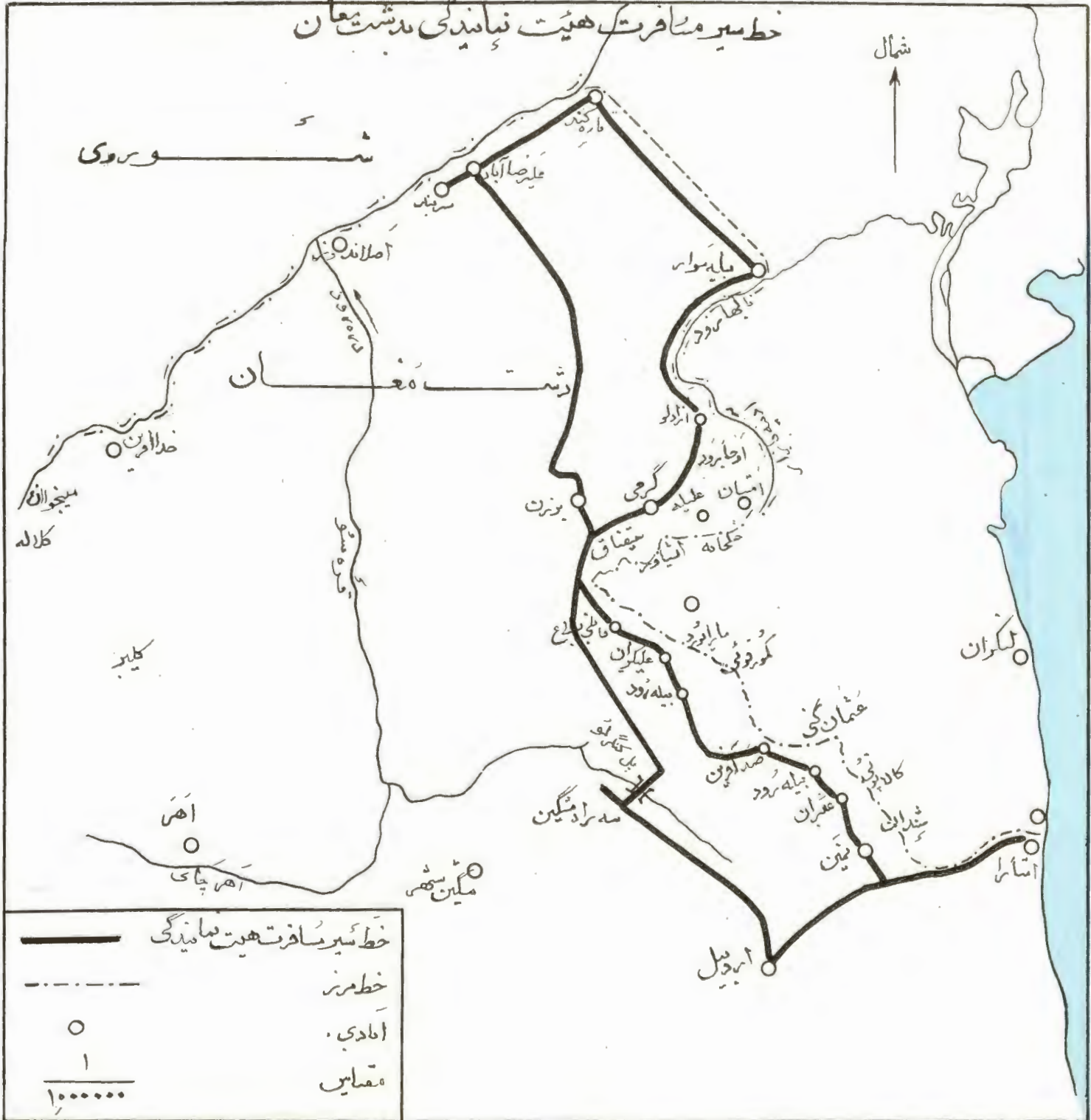
سابقاً در زمان روسیه امپراطوری ملاکین و رعایای مرزنشین ایران بسهولت و بازادی از مرز عبور میکردند و ایام تابستان در اراضی آنطرف بکشت و زرع و حشم داری مشغول میشدند و از این بابت مالیاتی هم بروسها نمی پرداختند چنانکه شادروان حضرتقلی حسینی یکی از ملاکین بنام آستارا که بازماندگان وطن پرست وی در مرز مشغول خدمتگذاری هستند در آنطرف مرز قریه « اونز » را نزدیک بشندان آباد نمود و تا زمان برقراری حکومت کمونیزم در تصاحب داشت و از آنموقع بدست روسیه شوروی افتاد.

نمین قریه بزرگی است که سابقاً حائز اهمیت بوده ولی امروز اهمیت سابق خود

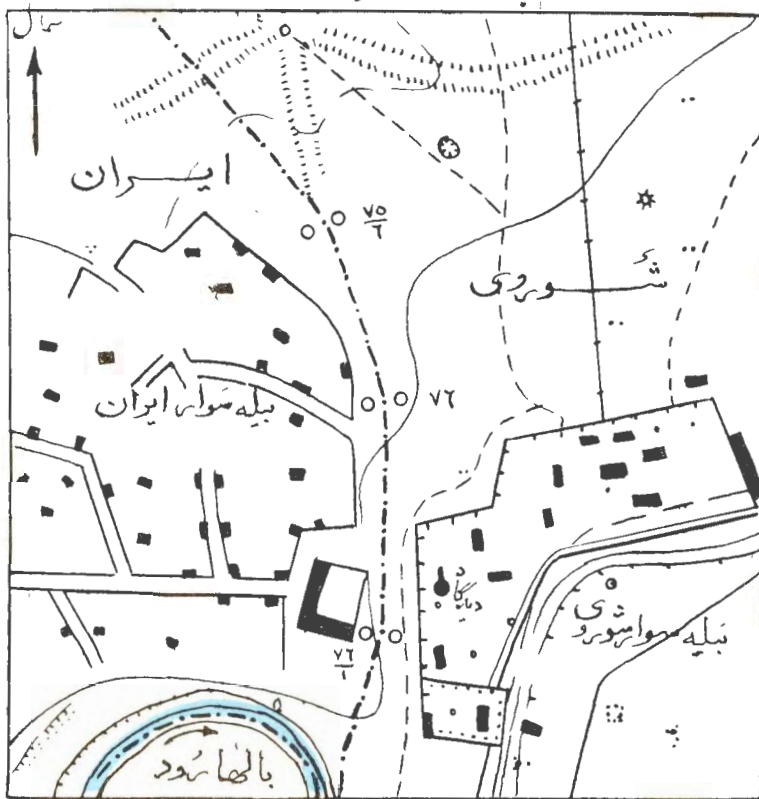
خط سیر مسافرتک هیت نیامدگی بدشت بغان

شمال
↑

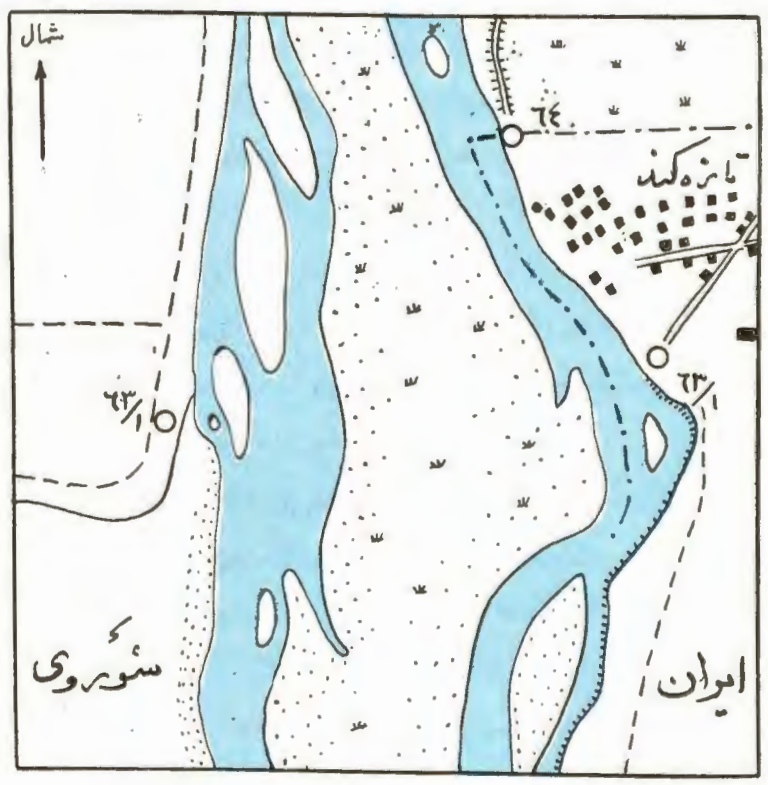
—————	خط سیر مسافرتک هیت نیامدگی
- - - - -	خط مرز
○	امادی
1	مقیاس
—————	۱۰۰۰۰۰۰

صنعت عمود خط مرز ایران بیله سوار ایران و سوری

نقشه آمادی تازکند در کنار آرس

را ازدست داده است. از زمین راه سرحدی را پیش گرفته بقریه « گرمی » که مرکز مرزبانی و محل خوش آب و هوایی است رسیدیم و شب را در آنجا بسر بردیم. روز بعد از گرمی به بیلله سوار رفتم و این قریه بزرگ و مهم سرحدی را که در دشت مغان کنار بالهارود و روبروی بیلله سوار روس واقع شده بازدید نمودیم از بیلله سوار که نقطه منتهای دشت مغان است تا قریه تازه کند در حدود نه فرسخ راه است که ازدشت هموار و بی آب و آبدی مغان عبور میکند و چون راه انشعابات زیادی دارد گم کردن آن کار سهلی است.

قریه تازه کند که روزی معمور و پر جمعیت بوده امروز بصورت فلاکت باری در آمده است. زیرا باعث واقع شدن در خم رود ارس آبهای بهاری رود هر سال مقداری از کرانه‌ها می‌شوید و خانه‌های قریه را خراب و ویران میکند. هم‌اکنون مسجد قریه و قسمتی از خاک اطراف آن روی جزیره‌ای واقع شده که بخاک شوروی نزدیک و شاید تا چندی بدان ملحق گردد. وقتی که بقریه مزبور وارد شدیم پیر زن ژولیده‌ای از کلبه حقیر خود بیرون آمد و بالحن غضب آلودی از من پرسید « چرا اینقدر می‌آئید و می‌روید از این آمدورفت شماها که نتیجه‌ای حاصل نمیشود مادر همان حال تیره بختی و سیه روزی باقیمانده و خواهیم ماند!

زن دیگری دیوانه‌وار بسوی من دوید و گفت که دیروز دختر جوانش را آب خروشان ارس ازدستش ربوده است.

اشخاص دیگری هم شکایاتی داشتند که اسباب تأثر و شرمساری بود و لازم دانستم که حقایق را به پیشگاه شاهانه معروض و توجه ملوکانه را باین نقطه کشور که مردم آن در کنار رودخانه معظمی مانند ارس و بر روی خاک حاصلخیزی در فقر و مسکنت و تیره بدبختی زندگانی میکنند، جلب نمایم.

گرچه اخیراً توسط شرکت « پرسیزیون » برای حفظ قریه تازه کند چند حائل بتونی در رودخانه ساخته شده ولی بقدر کافی جلو جریان آب را سد نمی‌نماید. از قریه تازه کند خط مرز از همان مجرای رود ارس تشکیل می‌یابد.

رود ارس از خاک تر کیه سرچشمه گرفته و قسمتی از آن مرز بین تر کیه و اتحاد

جماهیر شوروی را تشکیل میدهد و بعد در محلی موسوم به « دیم قشلاق » مرزهای سه کشور ایران - ترکیه - شوروی یکدیگر را تلاقی نموده و از آن بیعد مجرای رود ارس مرز بین ایران و شوروی میشود. باینواسطه این رودخانه طرف توجه هر سه دولت بوده و چون آبهای آن باعث آبادی و عمران اراضی بایر و لم یزرع شده و خواهد شد و احیاناً ممکن است بباستن سدها آب را بسوی زمینهای مورد نظر سوق داده و کارخانجات برق ایجاد نمود از این جهت مورد علاقه تام هر سه کشور میباشد.

سابقاً رود ارس سوای قسمت کوتاهی از آن در خاک ایران جریان داشته و ایرانیان این رودخانه را گرامی میداشتند چنانکه حافظ در توصیف آن میگوید:

ای صباگر بگذری بر ساحل رود ارس

بوسه زن بر خاک آن وادی و مشکین کن نفس

از قریه تازه کند تا آبادی نو ساخت علی رضا آباد عرصه عملیات شرکت « شیار » و شرکت « پرسیزبون » است اولی شرکتی است دولتی و مأمور کشاورزی دشت مغان میباشد، دومی شرکتی است ملی که بکشیدن کانالها و ساختن سدها برای سیر آب کردن دشت مغان ابراز فعالیت میکند.

دشت مغان بواسطه حاصلخیزی خاک و امکان استفاده از آب رود ارس بهر مقداری که لازم باشد از قدیم الایام مردم فلاح و زراعت پیشه را بخود جلب نموده و سوابق تاریخی و آثار باستانی این دشت حاکی از این است که این محل از دیر زمانی آباد و معمور بوده و تمدنی مخصوص بخود داشته است.

از طرف دیگر چون در دوران باستانی ایران زراعت و آبادی از وظایف دینی مردم بوده است احتمالاً پیدشویان آئین زردشت باین سرزمین حاصلخیز توجه مخصوص داشته و آنرا محل مقدس میپنداشتند و آتشکدهها در آنجا میساختند و شاید چون محل سکونت مغان بوده بنام « دشت مغان » معروف شده است.

در بعضی نقاط دشت آثار نهرهای خرابه‌ای مشاهده میشود که در اغلب جاها برای آبیاری کشیده شده و حتی اسامی بعضی از آنها بنام « نهر زردشت » و « شاهرود » و « نادری » و غیره هنوز در افواه مردم باقی است.

علامت متری شماره ۱ ایران - شوروی - ترکیه

شوروی

ترکیه

ایران

میدان خاندان آریزو - قزوین - خرابابازی

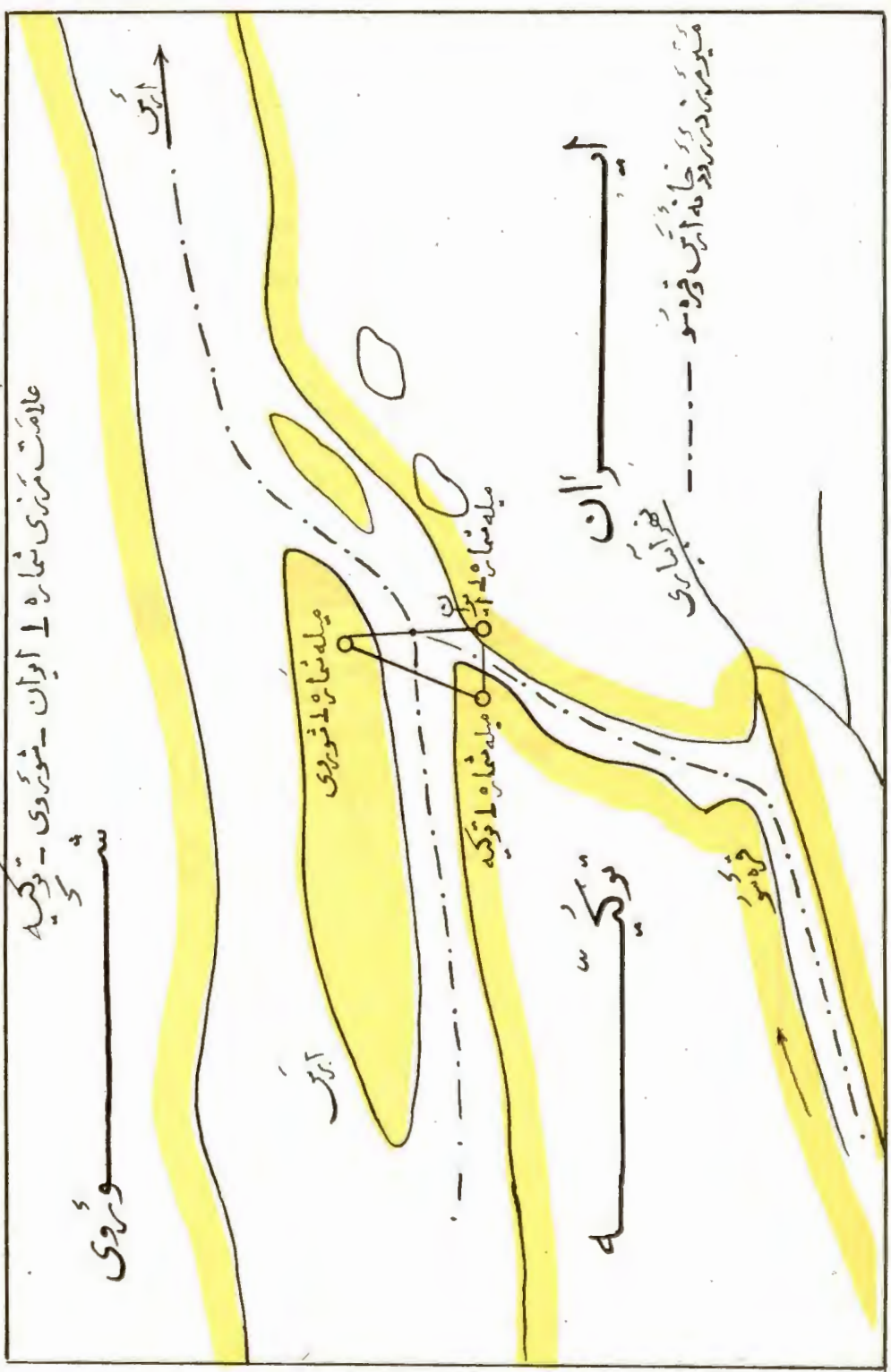
میل شماره ۱ شوروی

میل شماره ۱ ترکیه

ایران

ایران

قزوین

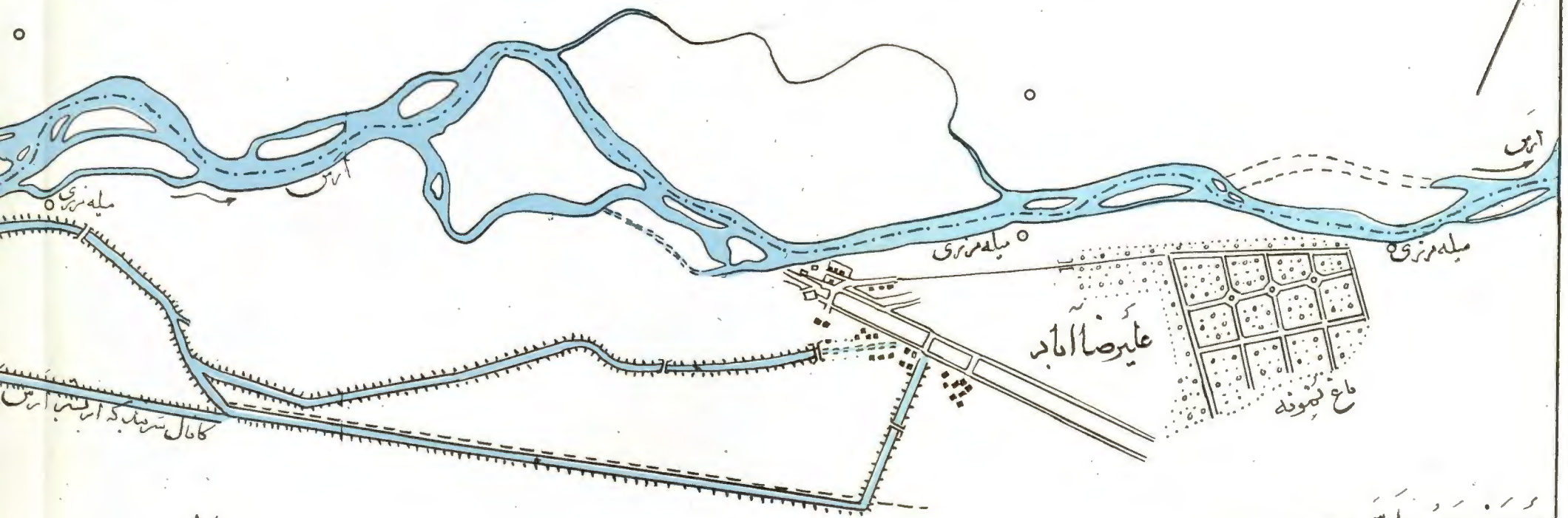

نقشه وضع آبگیری کانال سریندا ایرتیز و دارس در مغان

شمال

وروی

آب

میله مرزی

میله مرزی

علیرضا آباد

مخ نهنده

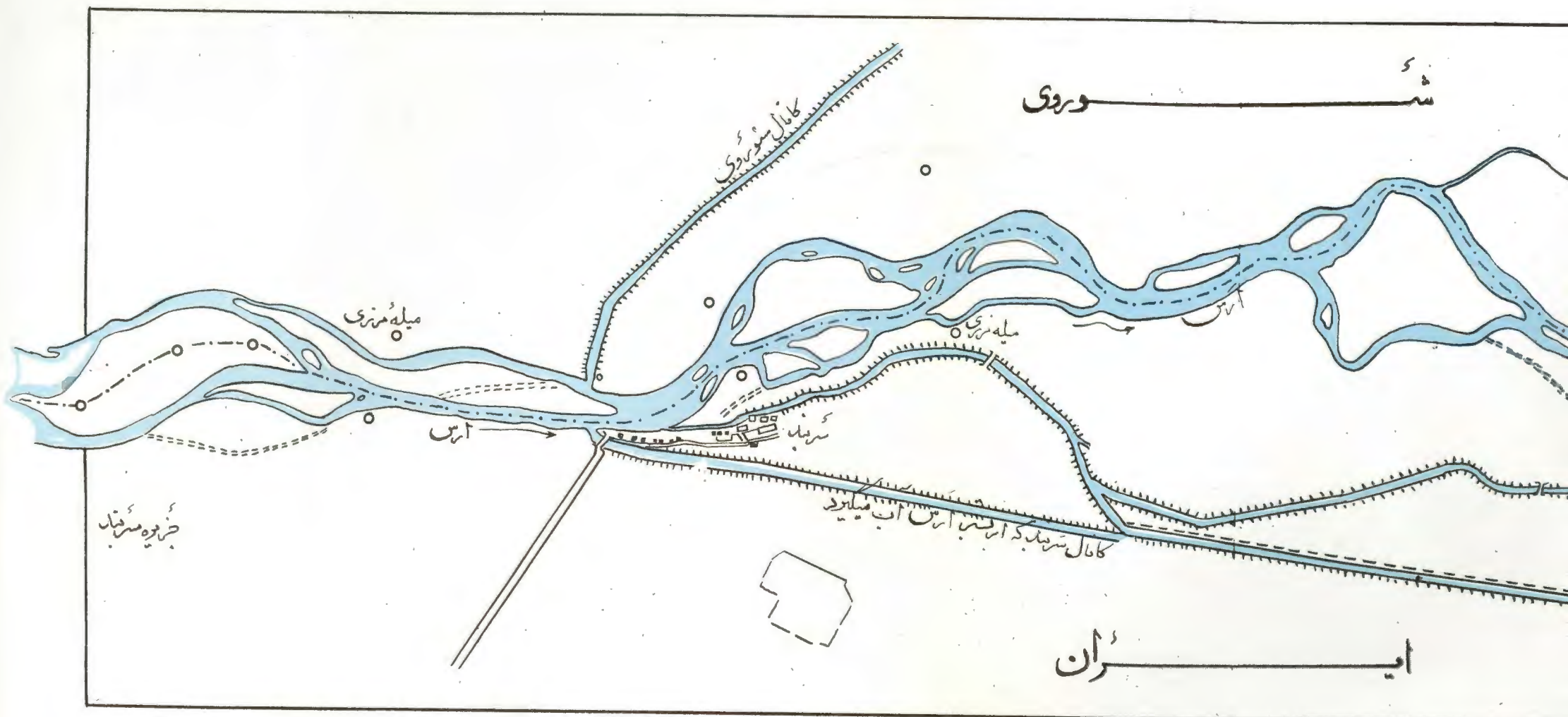
کانال سریندا ایرتیز و دارس

میزان در رود آرس

مقیاس

۱
۲۵۰۰۰

ایران

وروی

کانال شورروی

میلہ مرزی

میلہ مرزی

آرین

شوربک

کانال شوربک آرین آب میلاید

ایران

جزیره مشربان

طبق تحقیقات آقای مهندس پارسا رئیس شرکت شیار دشت مغان متجاوز از هزارها هکتار مساحت دارد که در حدود يك چهارم آن قابل آبیاری از رود ارس و سایر رودخانه های محلی میباشد بقیه اراضی آن نیز برای زراعت دیم و گله داری از هر حیث قابل و مساعد است. در سالهایی که بارندگی پائیز و زمستان طولانی و بمقدار کافی باشد تمام سطح دشت از نباتات مختلف و گلها و علف های قابل استفاده پوشیده میشود که اگر بموقع بچینند و خشک بکنند ممکن است در زمستان گله های بزرگی را با آن تعلیف و نگاهداری نمایند.

شرکت پرسیزیون هم با منتهای موفقیت مشغول حفر کانالها بوده و تا کنون چندین کانال بزرگ حفر نموده و با اضافه شدن یکصد کیلومتر مربع که در مرز بندی اخیر بخاک ایران ضمیمه میشود شرکت امیدوار است که بوسیله حفر کانالهای دیگری بتواند تقریباً تمام دشت را آبیاری کند. امور آبادی دشت مغان بعهدہ سازمان برنامه است و تا بحال چندین آبادی مهم از قبیل پارس آباد و علی رضا آباد و غیره ساخته و پرداخته شده است. بیست آبادی دیگر با اصول جدید و یک قلعه مجهز بوسائل زندگی مرفه و متمدن مانند حمام - دبستان - بیمارستان - تعمیرگاه ماشین آلات - پست و تلگراف - برق - کارخانجات پنبه پاک کنی و روغن کشی و غیره در مرکز مغان ساخته خواهد شد و راههای لازم باطراف کشیده خواهد شد که تمام آبادیها بهم مربوط باشند. بعقیده مهندس پارسا دیری نخواهد گذشت که دشت مغان مبدل بیک ناحیه پر جمعیت و سبز و خرم گردیده و منبع کشاورزی و تولید ثروت برای کشور شده و در آن مردمانی سیرو سالم و برومند و وطن پرست در کمال آسایش و رفاه زندگی خواهند نمود. پس از يك شب توقف در علی رضا آباد که مهندسین و کارمندان شرکت های نامبرده با کمال خوشروئی و علاقه از ما پذیرائی کردند از راه جدید عازم اردبیل و از آنجا باستارا مراجعت کردیم.

با این مسافرت با منطقه عمل سو کمیسیونهای ۲-۳-۴ و همچنین روساء و کارمندان آن آشنائی کامل حاصل شد و از پیشرفت و حسن جریان کارهای محوله باین سو کمیسیونها کمال اطمینان بدست آمد.

مسافرت دوم

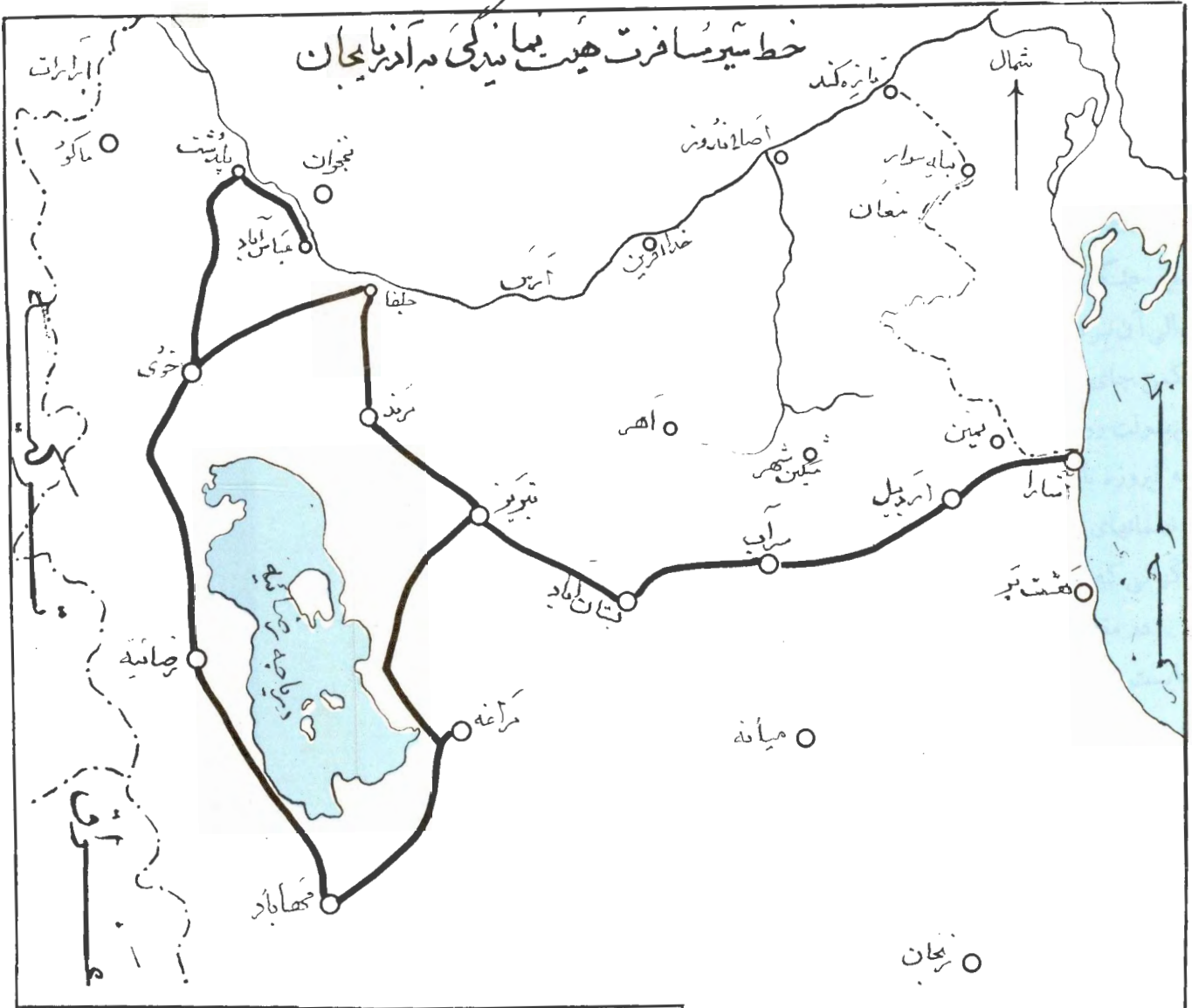
مسافرت دوم برای بازدید و مطالعه وضع ناحیه سو کمیسیون ۱ انجام گرفت که از محل التقای رود قره‌سوی سفلی شروع و به آق بند ختم میشد. برای این منظور روز سوم شهر یورماه ۱۳۳۴ با بعضی از اعضای هیئت نمایندگی از فرودگاه پهلوی با طیاره (۲۰) ارتش شاهنشاهی بطرف تبریز پرواز کردیم و پس از یکساعت و چهل دقیقه طیاره ما در فرودگاه تبریز بزمین نشست.

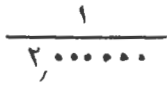
آقایان سرهنگ کلینی رئیس و سرهنگ حاج جمشیدی معاون سو کمیسیون ۱ که هر دو از مرزبانان منطقه بودند در تبریز حضور پیدا کردند و برنامه مسافرت هیئت تنظیم گردید و روز پنجم شهر یور با اتفاق از تبریز بطرف جلفا حرکت کردیم و بنا بدعوت آقای بزرگ ابراهیمی نماینده مجلس شورای ملی قرار شد نهار در «یام» که محل ییلاقی بسیار مصفائی است صرف شود و آقای گلشائیان استاندار آذربایجان و تیمسار حائری هاشمی فرمانده لشکر و آقای روحانی فرماندار و اشخاص دیگری هم در این مهمانی شرکت داشتند.

بعد از ظهر هیئت از یام حرکت و از شهر مرند واقع در ۶۸ کیلومتری تبریز عبور نموده و هنگام شب بجلفا رسیدیم که در ۱۳۵ کیلومتری تبریز واقع است. جلفای ایران شهر سرحدی کوچکی است و روبروی آن جلفای روس قرار دارد که راه آهن شوروی از آن عبور نموده و از روی پل رود ارس گذشته بجلفای ایران وارد و از آنجا به تبریز می‌رود و تبریز را بابتدای شرفخانه در کنار دریاچه رضائیه متصل می‌سازد.

این راه آهن بوسیله روسها ساخته شده و بموجب عهدنامه ۱۹۲۱ با تمام مؤسسات آن بدولت ایران واگذار گردیده است و عرض آن قدری بیش از راه آهن های ایران است و وزارت راه در نظر داشت که آنرا با خطوط ایران هم عرض کند و انجام اینکار البته مفید و ضروری است. پس از ورود بجلفای ایران برای ملاقات با هیئت نمایندگی شوروی بدعوت آقای ارفل رئیس آن هیئت عازم جلفای شوروی شدیم. چون در ایام تحصیل در روسیه بارها از این شهر گذشته بودم و اوضاع سابق آنرا در نظر داشتم توسعه و ترقی این شهر و بناهای بسیار خوب و مخصوصاً کوی کارگران که در خارج شهر

خط سیر مسافرت هیت بنامزدگی به آذربایجان

	خط سیر مسافرت هیت بنامزدگی
	شهرهای عمده
	خط مرز
	مقیاس

ایجاد شده بود توجه مرا بخود جلب کرد .

روز بعد از جلفا که مرکز مرزبانی درجه اول ایران است به پل دشت مقابل شاه تختی شوروی که مرکز مرزبانی درجه دوم میباشد عزیمت نمودیم پل سرحدی سابق در این محل طوری خراب شده که دیگر برای عبور و مرور قابل استفاده نمیشد از پل دشت بطرف عباس آباد حرکت نمودیم. عباس آباد همان قلعه معروفی است که در طی جنگهای ایران و روس بدستور عباس میرزا ساخته شده و در جنگ ۱۸۱۲ در حوالی آن نبرد خونینی بین قوای روس و نیروی عباس میرزا رخ داده است. طبق عهدنامه ترکمن چای نیم دایره ای باشعاع سه ورست روبروی این قلعه و در ساحل راست رود ارس بدولت روس واگذار شده بود و بطوریکه در فصل پیش متذکر شدیم بعداً در عوض قریه فیروزه بایران مسترد گردید . فعلاً این محل خالی از سکنه و آثار خرابه قلعه و ساختمانهای دیگر آن باقی است و اگر احیاناً حفریاتی بشود ممکن است از زیر خاکهایی که بر روی هم انباشته شده اشیائی بدست آید .

در مقابل این محل در ساحل شوروی یگانه بنای متروک مجللی که شبیه به بقعه ایست جلب نظر میکند .

روز بعد از جلفای ایران بقصد دیدن پاسگاه عباسی که در مغرب آن واقع است رفتیم و در اینجا آثار پل تاریخی بخوبی مشهود است و در مقابل بنای کلیسایی که متعلق بارامنه است نمایان میباشد . در آن نزدیکی قبرستان بسیار بزرگی موجود است که بنا بروایت مزار کشتگان جنگ سابق و حاکی از کارزارهای سهمگین در این محل می باشد .

فردای آنروز با هیئت نمایندگی شوروی در مقابل جزیره «قارقلق» که مورد اختلاف طرفین بود ملاقات و برای بازدید جزایر باقیقیهای شوروی بطرف این جزایر حرکت کردیم . شورویها در طول رود ارس در پاسگاههای سرحدی دارای دو قسم قایق لاستیکی هستند یک قسم با ابعاد بزرگ که میتواند تابست نفر سر نشین داشته باشد و از چند لوله لاستیکی ترکیب یافته که هر کدام علیحده بادگیری میشود . باین ترتیب اگر اتفاقاً یکی از لولهها سوراخ و هوای داخل آن خالی شد لولههای

سالم مانده دیگر روی آب هستند و سر نشینان را از خطر حفظ میکنند. قسم دیگر قایقهای لاستیکی کوچکی است که بیش از دو سه نفر سر نشین نمیتواند داشته باشد. قبل از شرح بازدید جزایر باید متذکر بود که رود ارس در قسمت سفلی خود برود کورا ملحق و در طول چهارصد کیلومتر مرز بین ایران و شوروی را تشکیل میدهد و سرچشمه آن از کوههای «دوه بیونی» نزدیکی ارزروم ترکیه است. جریان این رودخانه در قسمت زیادی از ناحیه سو کمیسون ۱ در تنگهائی است که اطراف آنرا ارتفاعات احاطه مینماید. البته جریان رود در این قسمت خیلی سریع و در بعضی موارد امواج و آبریزهائی ایجاد میکند که برای قایق رانی خالی از خطر نیست. رود ارس در ابتدای جریان خود بطرف خاور رفته ولی در نزدیکی شهر ایروان برخورد بکوههای «دارالاقز» مسیر آنرا بطرف جنوب خاوری تغییر میدهد سپس از بین رشته جبال آرارات و دارالاقز عبور نموده دوباره راه خاوری را پیش میگیرد بعداً بطرف شمال متوجه شده و تا نزدیکی قریه «پتر پاولفسک» Petro-Pavlofsk میرود و در آنجا برودت کمر ملحق میگردد بهمین جهت عرض و عمق این رودخانه در طول مسیر آن اختلاف فاحش پیدا میکند چنانکه در نزدیکی پل دشت عرض آن در حدود ۹۰ الی ۱۰۰ متر و عمق آن در حدود ۲ متر است اما در حوالی جلگه عرض آن در حدود ۴۰ متر و عمقش ۴ متر میشود و همینکه بحدود اصلاندوز میرسد در محل التقای دره رود عرض آن از ۲۰۰ متر تجاوز میکند در طول دشت مغان همواره بر عرض این رودخانه افزوده شده و در طغیانهای بهاری سرعت و عرض آن بچند برابر فصول دیگر میرسد.

بطوریکه سابقاً تذکر دادیم خط مرز بر روی رودخانه ارس میبایستی طبق پروتکل ۱۸۲۹ تعیین میگردد و جزایر واقع در طول این رودخانه بطریقی که در آن زمان به تصرف دو کشور داده شده بودند مورد بازدید و شناسائی میشد. اما اشکال بزرگی که در بین بود موضوع تغییر مسیر رود ارس بود که در طی صد و سی سال وضع این رودخانه را طوری عوض نموده بود که اگر میخواستیم آثار مجرای آن زمان رودخانه را پیدا کنیم مجبور به چند سال کار علمی میشدیم که البته مثمر تر نبود

قایق های لاستیکی بزرگ و کوچک شوروی در روی رودخانه ارس

از طرف دیگر در اثر همین تغییرات بسیاری از جزایر که در آن زمان موجود بوده تدریجاً زیر آب رفته یا بنخاک یکی از طرفین پیوسته بودند و در عین حال جزایر جدیدی بوجود آمده بودند که مالکیت آنها معین نشده بود. پس از بازدید و مطالعه در محل و مباحثات طولانی بین دو هیئت بالاخره موافقت حاصل شد که خط مرز از وسط مسیر کنونی رود ارس و اگر در محلی دارای چند شعبه باشد از وسط مهم‌ترین شعبه آن عبور داده شود و مالکیت جزایر نسبت بخط مرز تعیین شده مشخص و تثبیت گردد.

در بعضی موارد مشخص ساختن شعبه رودخانه هم کار مشکل و طولانی و مستلزم اندازه‌گیری و حسابهای دقیقی میشد بطوریکه در جریان همین عمل تشخیص شعبه عمده انفاقی رخ داد که ذکر آن در اینجا بی‌مناسبت نخواهد بود.

در تاریخ ششم مهرماه ۱۳۳۴ موقعی که مالکیت جزیره نزدیک پیاسگاه عباسی تعیین میگردد برای تشخیص اینکه کدام شعبه طرفین جزیره شعبه عمده محسوب میشود و بر طبق آن جزیره بکدام یک از دولتین تعلق پیدا میکند بین نمایندگان شورری و افسران ایرانی مشاجره شروع میشود و ستوان ۱ نورالله کثیری افسر نقشه‌بردار لشکر تبریز که نظر او مخالف نظر طرف بوده برای اثبات عقیده خویش تصمیم میگردد سواره به آب زده و عملاً نشان بدهد کدام شعبه رود پر آب‌تر و مهم‌تر است. افسران دیگر باو تذکر میدهند که اقدام بچنین کاری خطرناک و دور از عقل است ولی ستوان بیباک به نصایح همکاران خود گوش نداده و بگرده اسب خود پریده و بی محابا با آب میزند. پس از اینکه چند لحظه اسب و سوار با امواج خروشان رودخانه بمبارزه میپردازند ناگهان بگرداب هولناکی دچار و در زیر امواج ناپدید میشوند. کسانی که ناظر این حادثه خطرناک بودند سوار و اسب را از بین رفته فرض میکنند و هر گونه تلاش را برای نجات آنها بیهوده می‌پندارند در این بین که همه مبهوت و حیران مانده بودند یکی از مرزبانان رشید ایرانی بنام صمد مددقلی که از سربازان ورزشکار و قویدل بود ناگهان با چوب دست بلندی خود را بروی آب می‌اندازد و شناکنان مترصد آن میشوند که هر موقع غریق سر از آب بیرون آورد چوب را بوی

رسانیده و نجاتش دهد از قراریکه بعداً از بیانات ستوان کثیری معلوم شد درست در همانموقع او در زیر آب سخت مشغول تلاش بوده که پاهای خود را از رکاب بیرون آورد و دستهای خویش را از گیربندهای زین و برک که در اثر فشار آب بهم پیچیده بود خلاص نماید بالاخره موفق باینکار شده و همینکه سر خود را از آب بیرون می آورد و چوب را میبندد فوراً بآن چسبیده و نجات مییابد اما اسب غرق میشود و لاشه آنرا روز بعد در چند کیلومتری پائین تر از آب بیرون میکشند.

این شهامت و از خود گذشتگی افسر جوان و سرباز دلیر مورد تحسین و تقدیر همکاران ایرانی و شوروی واقع شده و بالاتفاق او را قهرمان روز لقب میدهند و جزیره را متعلق بایران قلمداد میکنند. بعداً با تصویب مقامات عالی از نظر تشویق ستوان رشیدمقرر میگردد که جزیره شماره ۱۳۰ «جزیره کثیری» نامیده شود و سرباز جسور هم بدریافت پاداش نقدی و مدال مفتخر میگردد.

خلاصه در طی این مسافرت کرانه های رود ارس در منطقه سو کمیسیون یک بدقت بررسی و مطابق همان تصمیمی که برای عبور دادن خط مرز از وسط ارس یا مهمترین شعبه آن اتخاذ شده بود جزایر این رودخانه بین دو کشور تقسیم و مالکیت آنها تثبیت گردید.

چون در نتیجه فعالیت شدید و پرشور چندین روزه اعضای هیئت های نمایندگی مستحق استراحت و تفریح بودند قرار شد آخرین روز توقف به شکار روی رود ارس تخصیص داده شود که جمعیت با زورقها بدنبال انواع مرغهای آبی که از هر طرف در پرواز بودند روانه شدیم و شکار فراوانی زدیم و با چنتمه های پربساحل مراجعت نمودیم. در طی این شکار یک تیر آقای ارلف که دفعتاً باعث سرنگون شدن سه غاز گردید و مورد تحسین شکارچیان قرار گرفت.

موضوع مهم دیگر که در نتیجه این مسافرت در نظر گرفته شده بود این بود که چون با تقسیم جزایر ارس تعداد زیادی از آنها بایران تعلق گرفت که بعضی از آنها مانند جزیره بویدوز - جزیره خُرما - جزیره پیروانلر و قره قباح و غیره جنگلزار و پوشیده از مراتع خوبی هستند از اینرو برای تثبیت مالکیت و حفظ جنگلها لازم

صنعت رودخانه آرس در مقابل آبادی محمودآباد
 و خبر آبی که با بران تعلق یافته

شمال
 ↑

۵
 متری

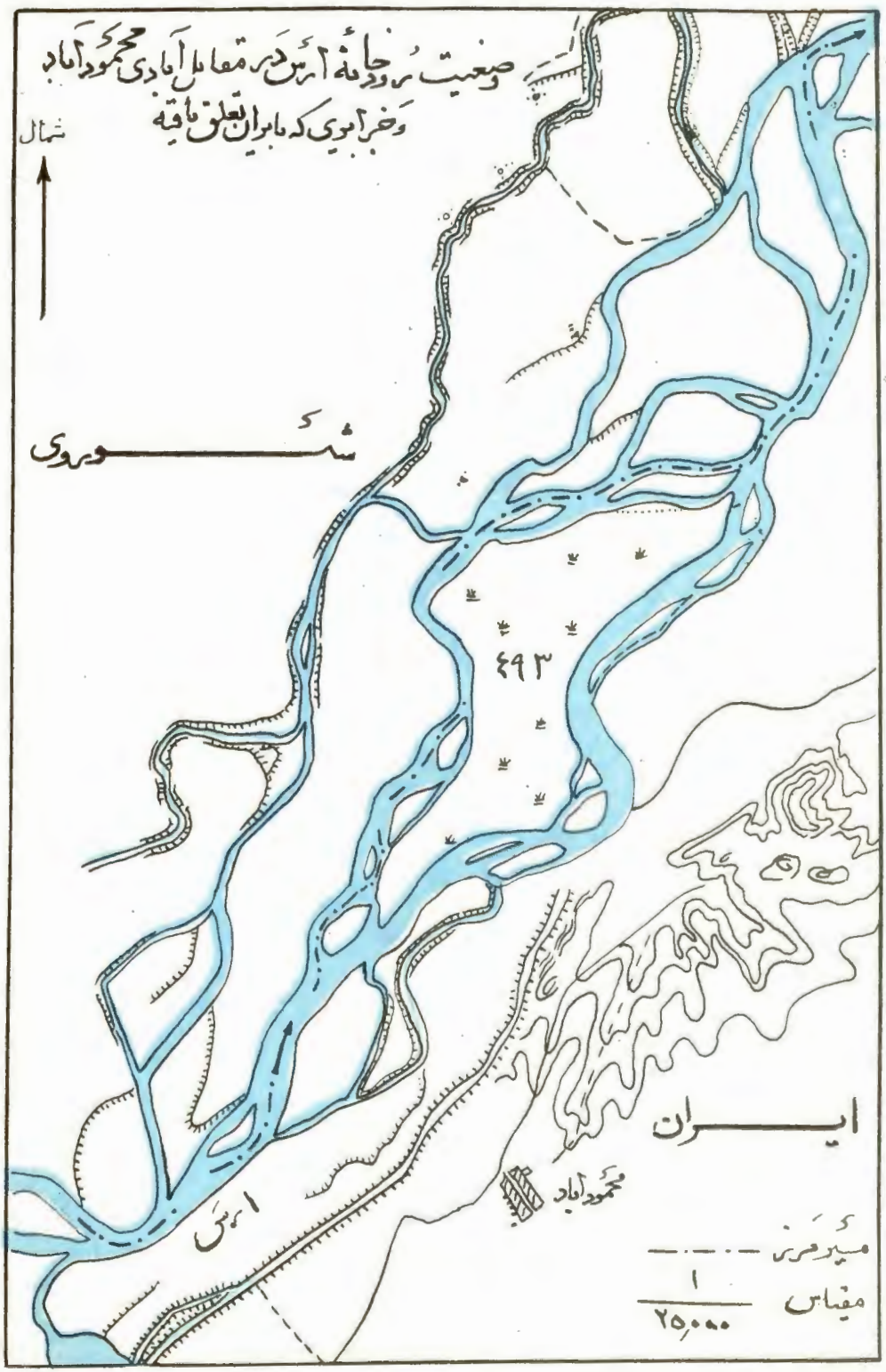
۴۹۳

ایران

محمودآباد

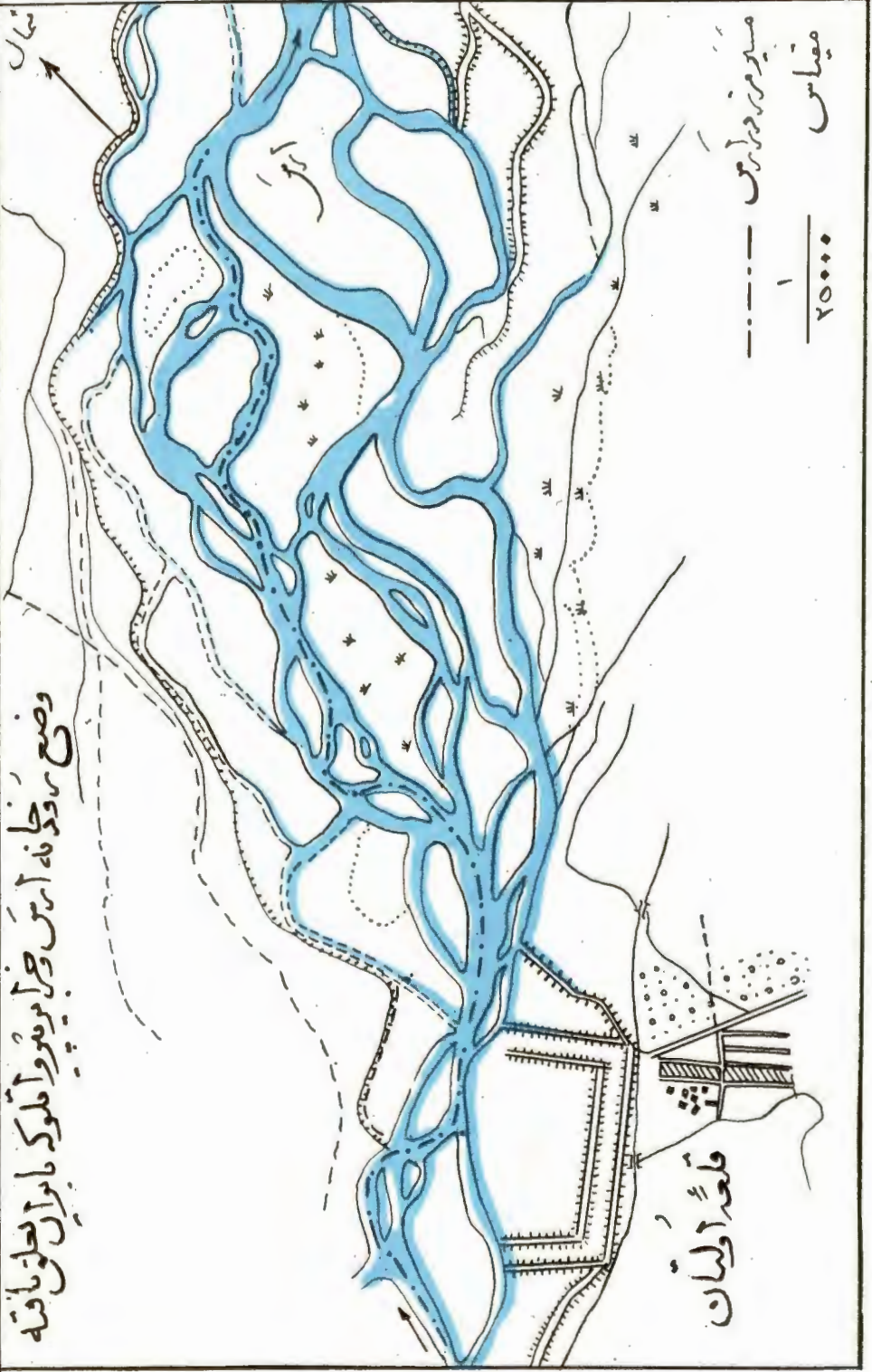
آرس

۵
 متر

 ۱
 مقیاس
 ۲۵۰۰۰

وضع سخاوند آرس خرابه پیر و آملوک با بران بعلی یافته

قلعه اولیان

مقیاس ۱ / ۲۵۰۰۰
مسیور مز و در زمین

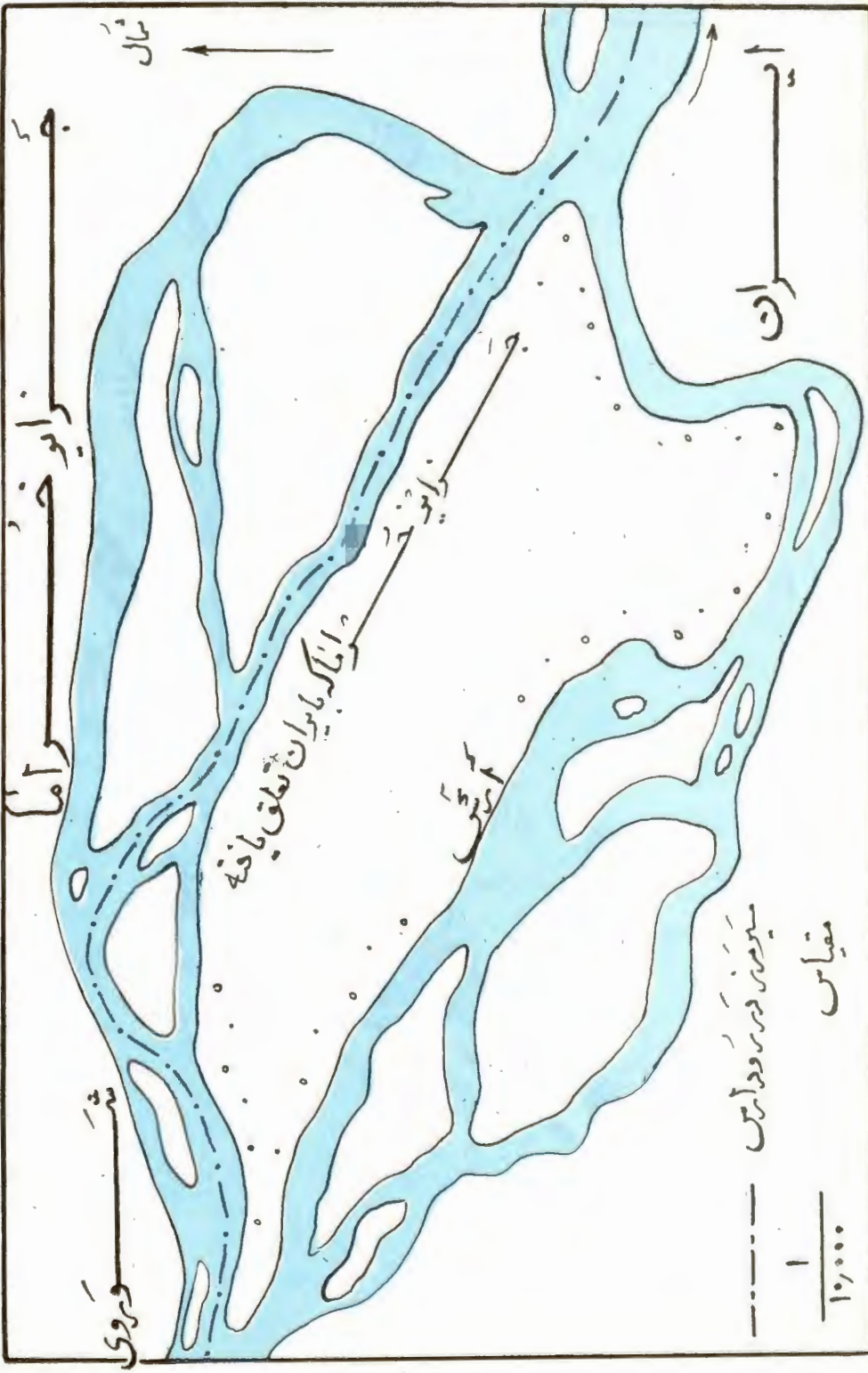
شمال

مطابق نقشه و اندازه های درج شده در این نقشه

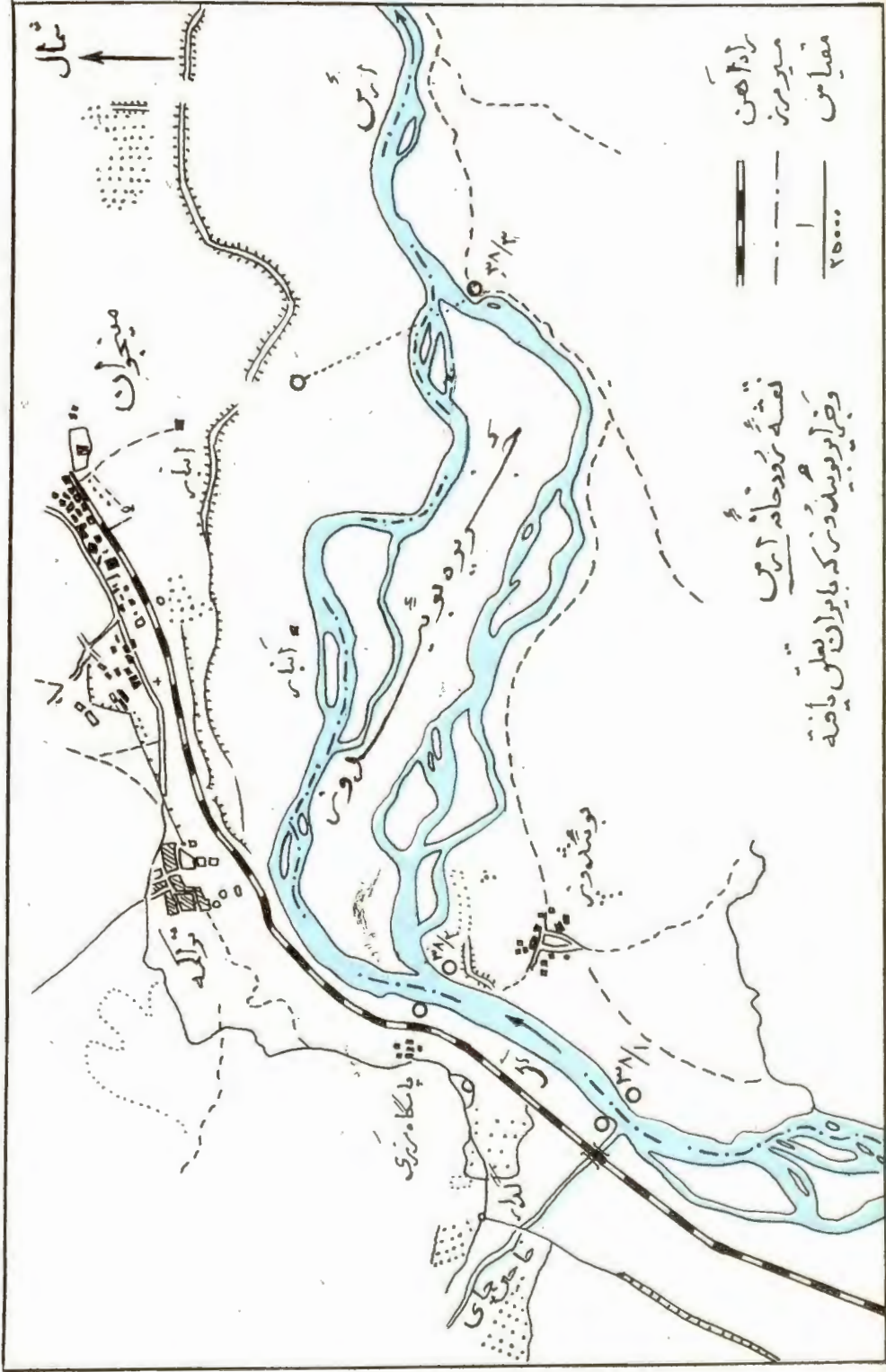
سایه آفتاب

مطابق نقشه
درج شده

نقشه رودخانه اراس
 و تفریق بویسند و نرس که با بولان بعلق یافته

رودخانه
 میریز
 مقیامن
 ۲۵۰۰۰

شمال

اراس

مینگون

آبار

آبار

اراس

پاسگاه نوری

بوستانه دریا

حاجی جوی

بنظر رسید که مرزبانان ایران هم از قایقهای نظیر قایقهای شوروی در اختیار خود داشته باشند تا بتوانند در مواقع لزوم باین جزایر رفت و آمد نموده و آثار مالکیت را عملاً مشهود سازند. مراتب به وزارت جنگ گزارش گردید که در تهیه این قایقها هر چه زودتر اقدام نمایند.

مسافرت سوم

بمنظور آشناسیدن با اعضای سو کمیسیونهای قسمت خاوری بحر خزر (ماوراء خزر) و بررسی کارهای آنها مسافرتی بحدود خراسان در نظر گرفته شد و ۲۹ شهریور ماه اینجانب با طیاره و اعضای هیئت با اتومبیل های سواری و جیب و کمانکار بطرف تهران حرکت نمودیم.

ورود ما بتهران با ایامی مصادف شد که حضرت جلال بایار رئیس جمهور ترکیه بدعوت شاهنشاه بایران آمده بودند و چون بین ایران و ترکیه روابط برادرانه و صمیمانه ای حکمفرما بود پذیرائیهای شایان و مراسم بسیار با شکوهی که در آن شاهنشاه و رئیس جمهور ترکیه شرکت مینمودند منعقد میگردد. در یکی از پذیرائیهای قصر گلستان اعلیحضرت همایون شاهنشاهی اینجانب را بر رئیس جمهور ترکیه معرفی فرمودند و متذکر شدند که در موقع مسافرت رضاشاه کبیر بترکیه اینجانب از ملتمزین آن شاهنشاه عالیمقام بودم.

در این مسافرت تاریخی که اتاتورک پیشوای بزرگ ترک با منتهای یگانگی و صمیمیت از اعلیحضرت فقید پذیرائی مینمود اینجانب بافتخار ملاقات حضرت جلال بایار در ترکیه نائل گردیده بودم در آن موقع ایشان مقام وزارت را دارا بودند. کیفیات آن زمان را یاد آور شدم و بعرض رساندم که بنیان محکم دوستی بین ایران و ترکیه بدست رضا شاه کبیر و کمال اتاتورک استوار گردیده و در زمان اعلیحضرت همایون شاهنشاهی محمد رضا شاه پهلوی محکمتر و پایدارتر میشود. از فحوائی صحبت این قسم استنباط شد که مسافرت رضا شاه کبیر خاطرات عمیقی در ترکیه گذاشته و ترکها با احترام و علاقه مخصوصی آن شاهنشاه بزرگ را بیاد می آورند.

پنجم مهر ماه هیئت نمایندگی ایران با طیاره دا کوتای ارتشی از تهران عازم

مشهد گردید و مدت سه ساعت در پرواز بود از طرف سرتیپ واثقی فرمانده وافسران لشکر شرق پذیرائی بعمل آمد. اینجانب در منزل جناب آقای رام استاندار خراسان توقف نمودم.

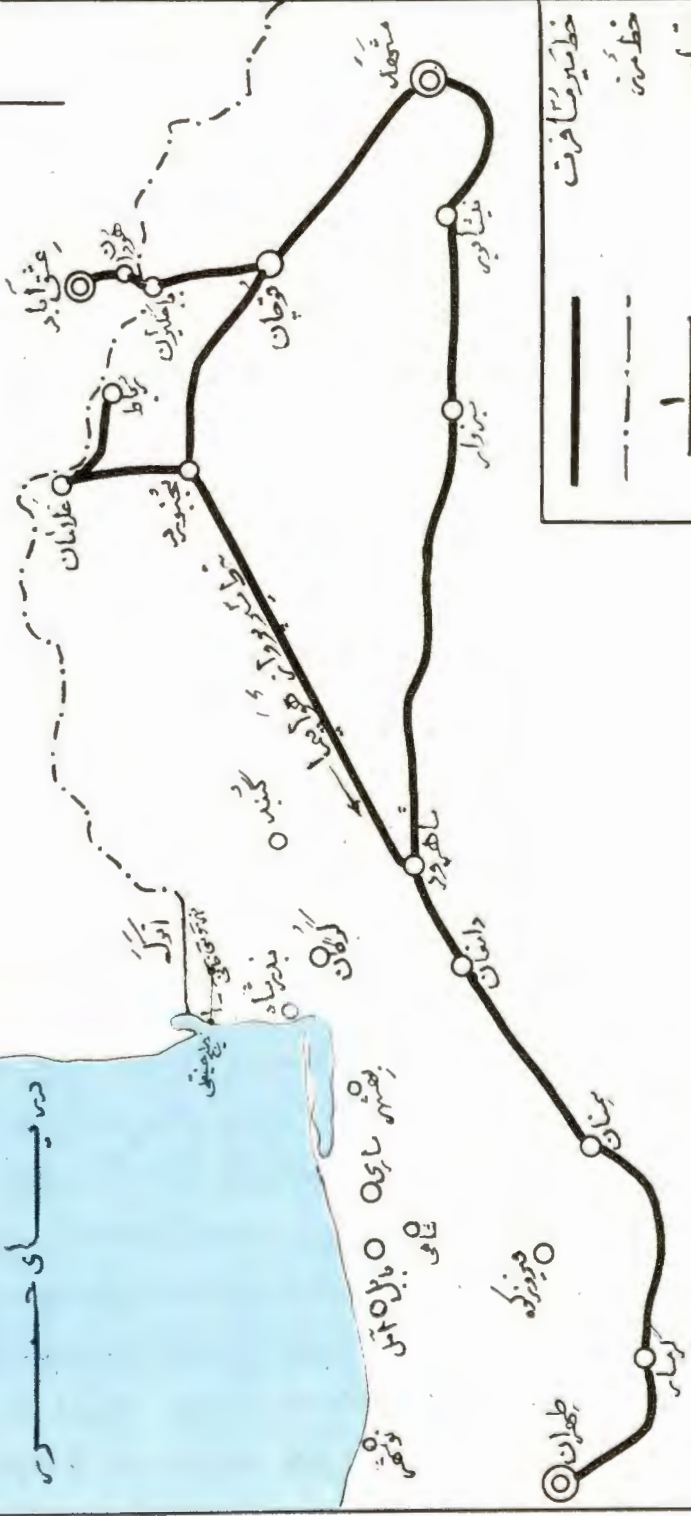
پنجشنبه ششم مهر ماه هیئت عازم شهر قوچان گردید و سرتیپ معزی (سرلشکر کنونی) سرپرست سو کمیسیونهای شش گانه ماوراء بحر خزر و سرهنگ کمپانی معاون ایشان نیز همراه بودند از طرف فرماندار قوچان آقای احمدی و اهالی شهر استقبال شایانی ترتیب داده شده بود. روز بعد بطرف باجگیران مرکز سو کمیسیون هشت که شهر کوچک ولی مهم سرحدی است روانه شدیم اینجانب که در سال ۱۳۰۴ باجگیران مسافرت کرده بودم از ویرانی و خاموشی شهر متأسف شدم سابقاً که بازار تجارت بین روسیه و ایران رواج داشت شهر باجگیران پر جمعیت و آباد بود کاروانهای مال التجاره در ایاب و ذهاب و مردم بداد و ستد مشغول بودند. حالا که تجارت موقوف شده شهر اهمیت خود را از دست داده تجاری یکی پس از دیگری ورشکست و شهر رو بخرابی و زوال رفته است.

روابط بین دوسو کمیسیون مقابل حسنه و کارهایشان پیش رفت نموده بود طبق قراری که با هیئت نمایندگی شوروی گذاشته بودیم در محل سرحدی بنام «هودان» که در خاک شوروی مقابل باجگیران است میبایستی ملاقات دو هیئت صورت میگرفت ولی چون محل نامبرده بلاسکنه و برای پذیرائی مناسب نبود شورویها پیشنهاد کردند که هیئت ایران را در عشق آباد پذیرائی کنند و ما هم قبول کردیم. هشتم مهر ماه یک ساعت بعد از ظهر سرهنگ کریکوریف (که بعداً در نتیجه سکت قلبی درگذشت) و آقای کیندیا کف در هودان هیئت را استقبال و با اتومبیلهای شوروی عازم عشق آباد گردیدیم بین راه مراقت و سختگیری که در حفظ و عبور از سرحدات شوروی حکمفرما بود جلب توجه نمود. خط استحقاقی سرحدی که تقریباً همه جا در مرزهای شوروی مشاهده میشود شامل چندین رشته سیم خاردار و جدار شخمی است که بر روی آن هر جای پائی باقی میماند و سیمهای ارتباط و وسائل مختلف برای رسانیدن خبر و اعلام خطر و برج ها و باروهای متعدد و غیره وسائل حفاظت مرز را تکمیل مینماید.

خط سیر مسافرت هیئت نمایندگی به منطقه خراسان

شمال
 م ۵۰
 ویدی

خط سیر مسافرت هیئت
 خط مرز
 مقیاس
 ۱
 ۶۰۰۰۰۰

در اینجا بیک نوار استحضافی اکتفا نشده بدنبال آن نیز مناطق استحضافی دیگری مشاهده گردید و در جواب سؤال که چه ضرورتی ایجاب این اندازه مراقبت را نموده گفتند این احتیاطها برای جلوگیری از جاسوسان اجنبی است که از خاک شما عبور و بطرف ما رهسپار میشوند ولی ما از شما اطمینان کامل داریم. از حسن نظری که نسبت به ما ابراز کردند اظهار امتنان نمودیم.

عشق آباد در وسط کویر واقع شده و ریگ‌های قره قوم هوای آنرا خشک و سوزان مینماید ولی اینک بیش از ۱۷۰ کیلومتر کانال قره قوم داخل کویر شده و آبهای جیحون را بقلب صحرا سوق داده و انتظار میرود قسمتی از آنرا بیابغات سرسبز و کشتزارهای خرم مبدل سازد.

در عشق آباد هتل اکتبر (Oktiabrskaja) که از هتل‌های نوساز شهر است برای پذیرائی ماتخصیص داده شده بود و آقای قلی‌اف وزیر مدینت جمهوری ترکمنستان بمهمان‌داری هیئت تعیین گردیده بود.

وزارت خانه‌ایکه در اختیار آقای قلی‌اف قرار گرفته مأمور پیشرفت ترقی فرهنگ و هنر و دانش و آموزش در این جمهوری میباشد و کلیه آثارها، سینماها، روزنامه‌ها و مجلات و نشریات و کتابخانه‌ها و غیره تحت نظر این وزارتخانه بفعالیّت می پردازند. وجود چنین وزارتخانه‌ای باعث پیشرفت هنر و هنرپیشگی و سینماها و تماشاخانه‌ها و باعث ترقی فرهنگ و خوشی و سرگرمی مردم است. وزارت مدینت جمهوری ترکمنستان موفق شده است در عشق آباد چندین تئاتر بسیار آبرومندی ایجاد نماید که دارای سالن‌های مجملی بوده و صدها آرتیست ترکمن در آن بهنرنمایی مشغول هستند. اتفاقاً ورود ما باین شهر مصادف بموقعی گردید که آرتیست‌های ترکمن برای دادن نمایش در مسکو عازم آن شهر بودند و ما موفق بدیدن هنرنمایی آنها در شهر عشق آباد گردیدیم و ترقیاتی که در مدت کوتاهی نصیب طوایف چادر نشین شده بود مورد تمجید قرار دادیم و همچنین چند حلقه فیلم بسیار خوب مشاهده نمودیم.

یکی از شاهکارهای کشور اتحاد جماهیر شوروی بطوریکه در مسافرت‌های ع دیده و مخصوصاً در مسافرت شاهنشاه باتحاد جماهیر شوروی که اینجانب نیز افتخار

التزام موكب ملوكانه را داشتم مبرهن گرديد تشويق و ترقى هنر و نمايشات است. عقیده معروف بسيار قديمى كه « انسان بيش از همه چيز محتاج بنان و تماشا است » در اين كشور مورد توجه مخصوص قرار گرفته کمتر شهر و قصبه و حتى دهكده اى يافت ميشود كه داراى تماشاخانه، سينما يا اقلاباشگاه و خانه فرهنگى نباشد. اولين بنايى كه در شهر نوسازى برپا ميشود تا اثر مجللى است كه ميدان عمده آنرا مزين و مردم را سرگرم مينمايد. در اين كشور هنرمندان و آرتيست ها و موزيسين ها و نظير آنها بالاترين مقام را احراز و بهترين زندگاني را دارا هستند. در حدود هفت سال قبل در عشق آباد زلزله مهيبي رخ داده بود كه مادر ايران بوخامت آن چندان پى نبرده بوديم و تصور ميكرديم چند خانه اى خراب و چند صد نفرى تلف شده اند. در اين سفر معلوم شد ضايعات و تلفات سنگيني باين شهر وارد آمده بدین معنی كه زلزله تقريباً يك خانه سالم باقى نگذاشته بود. من جمله معبد يا محل اجتماع بهائيان عشق آباد كه از بناهاى زيبا و محكمى بوده و گنبد بسا شكوهى بر فراز آن قرار گرفته بود بطورى ويران و بنیان آن متزلزل گشته كه مهندسین برای مرمت آن در ترديد بودند و تصور ميكردند بنیان آن بقسمى نكان خورده كه قابل تعمير نيست مع هذا كوشش فراوان مينمودند كه ساختمان آنرا تجديد نمايند. در اين زلزله مهيب تقريباً دو نكث جمعيت عشق آباد از بين رفته و پس از هفت سال هنوز اندوه و غم در وجنات مردم ديده ميشد و هنوز كارگران و خود مردم مشغول جمع آوري تلهاى خاك خانه هاى خراب شده بودند ولى شهر جديد با اسلوب نوينى تحت نظر مهندسین متخصص ساخته و پرداخته ميشود و هم اكنون خيابانهاى عريض پر درخت و ميدانها و بناهاى زياد و كم ارتفاع شهر را مزين نموده اند.

در خيابانهاى عشق آباد كه گردش ميكرديم مردم شهر در اطراف ما جمع ميشدند و بانظر علاقمندى و خوشحالى بما مينگرىستند. در باغ ملي عشق آباد كه در اتحاد حاهير شوروى اين قبيل باغها بنام باغ فرهنگ و استراحت ناميده ميشود مجسمه لئين برپا بود و پايه آن با كاشي هاى بنقش قالى هاى تر كمنى ساخته شده و از دور اين طور بنظر مى آمد كه پايه مجسمه از قاليهاى تر كمنى پوشيده شده است. آقاى قلى اف در تائيد مرا مى كه بآن گرویده بود ميگفت با پيش آمد زلزله

هیئت‌های نمایندگان ایران، شوروی در عشق آباد

برخی از اعضاء هیئت نمایندگان ایران و شوروی در عشق آباد

تمام بناهای شهر ویران شدند مگر مجسمه لنین که مانند مراسم پابرجا مانده است . چون تجارت آزاد در اتحاد جماهیر شوروی وجود ندارد تعداد مغازه در شهرها محدود است و منحصر بمغازه های دولتی میباشد . بیکی از مغازه های دولتی عشق آباد رقتیم و مقداری جنس از قبیل صفحه گرامافون ، جعبه میناتور روسی و غیره خریداری نمودیم .

یکی دوبار در هتل عشق آباد جلسه مختلط را تشکیل دادیم و در اطراف پیمشرفت مرز بندی و رفع موانع در این منطقه مذاکرات مفصلی بعمل آمد . پس از دو روز توقف در عشق آباد که از میهمان نوازی کامل شورویها و ترکمنها برخوردار بودیم بمیهن خود باز گشتیم و دهم مهر ماه شب را در بجنورد منزل آقایان شادلوها (اقوام سردار معزز بجنوردی که بدست سرتیپ جان محمدخان محکوم باعدام گردید) گذرانیدیم .

سرهنگ بینای بیرجندی فرمانده گردان بجنورد با افسران گردان هیئت را استقبال نمودند و روز بعد بطرف غلامان و رباط که مرکز سو کمیسیون ششم بود رهسپار شدیم این راه در صورتیکه پوشیده از برف نباشد برای جیب قابل عبور است و از چندین گردنه صعب العبور میگذرد بین راه قریه « میان رو » راه غلامان و رباط و بجنورد را بیکدیگر متصل مینماید غلامان در صحرای کم آبی واقع شده است که بهار پوشیده از علف و گل میشود . بطور کلی ناحیه کم جمعیتی است و اهالی قراء سرحدی در وضع غم انگیز و پر مشقتی امرار معاش مینمایند .

از غلامان بطرف رباط که مرکز سو کمیسیون هفت است عزیمت نمودیم . از غلامان تا قریه میان رو در حدود پنج فرسنگ و از میان رو الی رباط که راه از محل معروف کیفان عبور مینماید پنج فرسنگ و نیم میباشد شب را در رباط توقف کردیم و با آقای سرگرد میهن یار و اعضای سو کمیسیون هفت آشنا شدیم .

روز بعد ساعت ۸ صبح بنا بپوئعه قبلی بر روی ارتفاعات شمال رباط برای ملاقات هیئت نمایندگی شوروی آماده شدیم . چون در این منطقه شورویها راه اتومبیل رو ندارند سواره خود را باین نقطه رسانیده بودند در شمال قریه رباط زمین های زراعتی نسبتاً وسیعی واقع گردیده که همیشه رعایای ایران در آن زراعت میکردند ولی طبق

قرارداد ۱۸۸۶ بروسیه تعلق یافته بود که بهیچ وجه تحویل آن بروسها عملی بنظر نمی آمد. در اینجا موضوع زمین های زراعتی مطرح و شورویها وعده مساعدت دادند سپس برای حل اختلافی که در نزدیکی قریه خیر آباد در سه فرسنگی رباط پیش آمده بود لازم شد بآن قریه مسافرتی بنمائیم. شورویها در این منطقه راه اتومبیل رو داشتند آنها باتومبیل از خاک شوروی و هیئت نمایندگان ایران سواره از راه سرحدی ایران عزیمت نمودیم و در نزدیکی قریه خیر آباد محل مورد اختلاف بازدید و ناهار صرف شد در مراجعت نزدیکی قریه امان که راه دو قسمت شده یکی بطرف بجنورد و دیگری بطرف قوچان می رود اینجانب عازم بجنورد شدم که از آنجا باطیاره (۲۰) تهران پرواز کنم و همراهان باتومبیل ها عازم قوچان و مشهد گشتند که از آنجا بتهران عزیمت نمایند از بجنورد برای پرواز خط مستقیم بطرف شاهرود را پیش گرفته و از روی گرمسار عبور کرده پس از سه ساعت پرواز بتهران رسیدیم.

۱۵ مهر ماه روز افتتاح مجلس سنا بود که اینجانب نیز در آن شرکت نمودم.

مسافرت چهارم

نواحی سرحدی اراش و نمین که در منطقه باختری بحر خزر واقع شده بیش از سایر قسمت های خط مرز دستخوش اختلافات و ابهامات بوده این همان نواحی مورد اختلافی است که در شرح عملیات هیئت نمایندگی آقای مظفر اعلم بدان اشاره نمودیم و توضیح دادیم که اختلافات بچه صورت بوده و چگونه همه جا هیئت نامبرده با عدم موفقیت روبرو گردیده است.

موافقتنامه ۱۳۳۳ میدان اختلافات را محدود تر و عمل هیئت ما را تا اندازه ای سهل تر نموده بود مع هذا در بدو امر حل بسیاری از مسائل مشکل و رفع پاره ای از اختلافات تقریباً بنظر غیر ممکن می آمد و بیم آن میرفت کوشش ما هم در این مبارزه سهمگین صد و بیست ساله بجائی نرسد و نتیجه مطلوبی حاصل ننماید. برای آشنائی کامل بانواحی نامبرده و مطالعه دقیق موارد اختلاف و همچنین برای جستجوی طرق حل و فصل رضایت بخش مصمم بمسافرت گشته و بیست و دوم مهر ماه ۳۴ با عده ای از اعضاء هیئت نمایندگی و متخصصینی مانند آقایان سرهنک

شمال

شمال

دریاچه های

ان بلیه سوار

دشت معان

ناحیه دشت

خلجانه

ایضا

دبانه

تپه

طاملی بلان

قره

عنان کچی

کاله

شندان

عبران

آستانه

اربدیل

مشکین شهر

قره

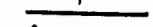

سوروی

تازه کرد

ایسین

علیضا آباد

منند

	خط سیروسافرت
	خط مرز
	آبادی
	مقیاس
	۱۰۰۰۰۰۰

خط سیروسافرت هست تا بندگی
به ارتفاعات شندان و خلجانه

چرخشت و سرهنگ باقری و سروان شهر یاری و غیره بدان نواحی عزیمت نمودیم . سو کمیسیونهای سه و چهار نظر باشنائی کامل که باوضع زمین داشتند میبایستی با راهنمائیهای خود وضعیت را روشن و زمینه اخذ تصمیمات نهائی را فراهم سازند .

درنمین آقای سرهنگ ۲ صفائی رئیس مرزبانی محل و معاون سو کمیسیون چهار هیئت را استقبال و بلافاصله بطرف پاسگاه « کلاپوتی » که در ده کیلومتری نمین واقع شده است با اتومبیلهای جیب حرکت کردیم . اعضاء هیئت نمایندگی شوروی طبق قرارداد قبلی میبایستی در آنجا ما را ملاقات مینمودند .

نمین در سه کیلومتری شمال قریه سولا واقع گردیده و قریه سولا در شاهراه بین آستارا و اردبیل و در ۳۲ کیلومتری آستارا قرار گرفته است .

شهر نمین که درحقیقت قصبه خرابی بیش نیست درایام گذشته آباد و پر جمعیت بوده و از لحاظ سیاسی و دفاعی اهمیت بسزائی داشته زیرا خوانین بانفوذ محل که بزبور شهامت و وطن پرستی آراسته بودند در اینجاسکونت داشتند و با همدستان و تفنگچیان و سواران زبده خود از حدود و ثغور کشور دفاع مینمودند . از خوانین معروف آن زمان کلب حسین خان قهرمانی قرابیک مشهور بقرخان و مصطفی بیک و غیره رامیتوان نام برد . عدهای از خوانین نمین نیز قبل از تجزیه قفقاز از پیکر ایران در حوالی لشکران متوطن بودهاند بازماندگان خوانین نمین اینک باسامی صارمیها و اسبقیها و سلیمانیها در آستارا و اردبیل و نقاط دیگر زندگانی میکنند .

اهالی نمین دارای زراعت مختصری از جو و گندم بوده و گلیمهای خوش نقش و ارزان قیمتی مییافتند . در ساعت موعود اعضاء هیئت نمایندگی شوروی و رئیس سو کمیسیون چهارشوروی سرهنگ « اوساتف » در کلاپوتی ما را ملاقات و با اتومبیلهای صحرائی شوروی از خاک آنها بطرف « شندان قلعه سی » رهسپار گردیدیم .

پس از مدتی راه پیمائی با اتومبیل و پیاده روی بسلسله جبال شندان رسیدیم و در آنجا طرفین برای اثبات نظریات خود داخل مباحثه گردیدند .

مبنای اختلاف صد و بیست ساله ایران و روسیه در این محل بر روی تعبیر مختلف کلمه فرانسه کرت « Crête » قرار گرفته اینک هم چون متن فرانسه قرارداد

تر کمن چای معتبر بشمار رفته ما نیز بآن متن مراجعه و همچنین نقشه کلنل رزن کامف « Renenkamf » را که در سال ۱۸۲۹ مأمور تنظیم پروتکل خط مرز گردیده بود گستریم که شاید با مراجعه بآن اسناد خط سیر حقیقی مرز را کشف و راه حلی برای رفع اختلاف بدست آوریم .

آن قسمت از عهدنامه تر کمن چای را که مربوط بموضوع شنندان است بدین طریق میتوان ترجمه نمود :

« پس از تلاقی با خط الرأس کوه کلاپوتی خط مرزی از قله مازارا میناور « کلابویت » چمان باشی لژی و کوغول باشی عبور نموده بخط الرأس شنندان قلعه سی ملحق میشود و از آنجا در حالیکه جهت خود را بسمت جنوب و جنوب خاور تغییر میدهد خط الرأس کوهها را ترك نموده از محلی که سرچشمه رودخانه کوچک قلعه کش چای محسوب میشود بطرف پائین سرازیر میشود . »

شورویها استدلال خود را متکی بدین اصل مینمودند که کلمه فرانسه کرت را باید بمعنی خط الرأس جبالی اطلاق نمود که میتواند دارای قله های متعددی باشد و خط مرز را بمحض برخورد بسلسله شنندان باید بطرف سرچشمه قلعه کش چای سوق داد و مخصوصاً متکی باین موضوع میشدند که تعیین جهت جنوب - جنوب خاوری برای سیر خط مرز کاملاً نظر آنها را تأیید مینماید .

هیئت نمایندگی ایران مبنای مباحثات خود را بر روی این اصل قرار میداد که کلمه کرت را در اینجا باید قله شنندان قله سی تعبیر نمود و خط مرز را پس از برخورد بسلسله جبال شنندان بطرف آن سوق داد مخصوصاً بدین نکته متکی میشدیم که نام شنندان قلعه سی اشاره بقلعه ایست که عباس میرزا بر روی قله شنندان ساخته بود و آثار آن هنوز باقی است و مرز از روی این قله که دارای قلعه ای میباشد باید عبور کند .

مقیاس نقشه کلنل « رزن کامف » هم که در ۱۸۲۹ ترسیم شده بقدری کوچک بود که حتی با ذره بین ما نتوانستیم بطور دقیق مسیر خط مرز را از روی آن تعیین نمائیم خلاصه بحث ما در آن روز منتج بنتیجه ای نگردید و با تأسف میدان مباحثه

را ترك نمودیم و بی‌مناسبت نیست هم اکنون تذکر دهیم که بالاخره پس از ماهها مباحثه و مشاجره که داستان آن طولانی و تأثیرآور است این قسم موافقت نمودیم که خط مرز از قله عیسی‌سیقی عبور نموده بسلسله جبال شندان برسد و از آنجا بقله خدا بنده آمده آنرا ترك و بطرف جنوب بمنظور تالاقی باخود رودخانه قلعه کش‌چای سرازیر شود (بنقشه حل اختلاف مراجعه شود).

با این تصمیم تقریباً دوثلث ناحیه مورد اختلاف بایران و فقط يك ثلث که خود قله شندان نیز جزء آن است باتحاد جاهیر شوروی تعلق پذیرفت. بدیهی است قله شندان مرتفع‌ترین نقطه محل بوده و کلیه زمین‌های اطراف و حوالی لنکران شوروی را زیر نظر دارد ولی در هر حال نتیجه عمل انجام شده را بادر نظر گرفتن عدم موفقیت‌های سابق میتوان رضایت بخش دانست.

از شندان بطرف شمال غرب بررسی خط مرز را ادامه دادیم و کلیه راه‌های سرحدی شوروی را از کوه «مینارق» الا کوه «قیزبوردی» که از مقسم المیاء منحرف گشته و در خاک ایران کشیده شده بود بازدید نمودیم. طبق موافقتنامه ۱۳۳۳ قسمتی از این راه میبایستی خاک ایران را ترك نموده بآنطرف مقسم المیاء انتقال داده شود و قسمت دیگر در حدود بیست و پنج الا صد متر بالاتر برده شود. مدتی در اطراف تغییراتی که طبق موافقتنامه در مسیر راه سرحدی پیدا میشد مطالعه و بحث نمودیم و دستورانی برای اجرای مواد موافقتنامه بسو کمیسیون چهار داده شد.

سپس بقسمت «آمبوزامه» رفته در آنجا هم بمختصر اشکالاتی برخورد نمودیم اولاً شوروی‌ها حاضر نبودند خط مرز از قله ارتفاعی که مشرف بپاسگاه آنها میباشد عبور نماید ثانیاً در طول تقریباً ۱۵۰ متر روی مقسم المیاء بریدگی‌سختی وجود داشت که کشیدن راه را در آنطرف غیر عملی میساخت. بعداً این اختلاف بدین طریق حل شد که خط مرز از وسط دوارتفاع برده شد و خود کوه آمبوزامه تماماً بایران تعلق گرفت و راه سرحدی از لبه پرتگاه برده شد.

در پاسگاه «صد آفرین» «مارایورد» «سنگر قزاق» «صلیب سیاه» «کمرقوئی» و غیره اختلافاتی موجود بود که راجع بهریک بطریق مسالمت آمیزی

موافقت حاصل گردید که در فصل مربوط بحل اختلافات مفصلاً شرح داده شده است در نزدیکی قریه «سیدلر» از خاک شوروی خارج شدیم و بطرف قریه «قانی بلاغ» و قریه «رزی» رهسپار گردیدیم و شب را در دبیرستان قریه رزی بسر بردیم این منطقه دارای مردمی قوی و ترک زبان است و اهالی آن متعصب و وطن پرست میباشند. اغلب دهات فاقد قنوات و آب کافی و زدن چاه عمیق نیز دور از اشکال نیست زیرا طبقات سنگی تحت الارضی حفر چاه را مشکل و معلوم نیست در چه عمقی میتوان بآب کافی رسید.

ساعت هفت و نیم صبح ۲۵ مهر ماه بطرف «گرمی» حرکت کردیم آقای سرهنگ مستشاری مرزبان درجه یک گرمی و رئیس سو کمیسیون ۳ هیئت را استقبال و شب را در گرمی گذرانیدیم.

گرمی شهر کوچک مصفائی است که از لحاظ زراعت و تجارت موقعیت خوبی دارد. صبح روز بعد با اتومبیل بطرف سرحد برای بازدید کوه «خلخانه» و پاسگاه «ایشناور» و حل اختلاف مربوط باین نقاط عزیمت نمودیم فقط تا قریه اُمستان برای اتومبیل‌های جیب راه قابل عبور بود در آنجا اسب‌های متمیزی که از قسمت گردان سوار مشکین شهر (خیا و سابق) فرستاده شده بود در انتظار ما بودند از آنجا سواره بطرف قله کوه خلخانه رهسپار گردیدیم. اطراف راه پوشیده از چمن پرپشت و سبز و در بعضی نقاط دارای جنگل‌های زیبا بود که کلیه منطقه را بسیار مصفا و فرح بخش جلوه گر میساخت. از اُمستان دائماً با شیب بسیار تندی که در بعضی نقاط اسب‌ها بسختی پیدرفت مینمودند بطرف خلخانه صعود میکردیم تا اینکه بقله دست یافتیم. طبق قرار قبلی اعضاء هیئت نمایندگان شوروی سواره بان قله آمدند و پس از مطالعه و بحث طولانی در اطراف محل واقعی سرچشمه شنبه چای که خط مرز میبایستی از آن عبور مینمود بهیئت نمایندگان شوروی پیشنهاد شد که چون وضعیت خیلی روشن است اختلاف این محل بِنفع ایران حل شود ولی چون رئیس هیئت نمایندگان شوروی در این مسافرت حضور نداشت اخذ تصمیم قطعی مو کول بیعد گردید و خوشبختانه بعداً بِنفع ایران فیصله داده شد.

پس از بازدید کوه خلخانه هیئت ایرانی از خاک خود و هیئت نمایندگان شوروی از طرف خودشان بطوریکه خط مرز بین دو هیئت کشیده میشد متوازیاً بطرف پاسگاه ایشناور یا باصطلاح شورویها « پیرداودان » حرکت کردیم .

آنجا هم تمام کوهستان پوشیده از چمن های خرمی است که در بهار گلهای رنگارنگ آنرا مزین میکند و کله های فراوان دهات و طوایف اطراف از چراگاه های بی نظیر آن بهره مند میشوند . زیبایی منظره اطراف مانع از این بود که خستگی یا خطرات راه پیمائی را احساس نمائیم . عده زیادی از رعایا و شبانها و کوه نوردان محل بعضی داوطلبانه و برخی بنا بدعوت مارا همراهی مینمودند و اغلب آنها حامل اشیائی بودند که برای پذیرائی شورویها در ایشناور بدان نیازمند بودیم عده ای سماور و لوازم آنرا میبردند و جمعی قابلمه های اغذیه را حمل مینمودند بعضی صندلی و میز میآوردند و تمام این جمعیت با مسرت و شادی با چشم های درخشان بما مینگر بستند و روح وطن پرستی از گفتار و وجنات آنها هویدا بود . همه باعلاقه مخصوصی بعملیات ما توجه میکردند که آمده ایم سرحد کشور را تعیین کنیم و بمناقشات و کشمکش های صد و پنجاه ساله که توأم با کشت و کشتار بوده خاتمه دهیم . شورویها نیز باما به پیرداودان رسیدند و در آنجا ناهار صرف و استراحت نمودیم . پاسگاه شوروی پیرداودان دره ای واقع گردیده که اطراف آنرا حلقه وار کوه های « قلعه » قره دولان پیرداودان و غیره احاطه نموده و دارای چشمه آبی است که دره را سبز و خرم کرده و بطرف ایران جریان دارد . با پیروی مرز از خط آبریز این دره که فضای آن بیش از چند هکتار نیست تعلق بایران پیدا میکند .

شورویها نظر باینکه سال ها است در این محوطه پاسگاهی برای خود ترتیب داده اند و از چشمه آب آن استفاده میبرند حاضر بتخلیه محل نبوده و میگفتند در آنجا خط مرز بدون پیروی از آب ریز دو قله را بیکدیگر متصل مینماید . ولی این اظهار کاملاً برخلاف اصولی بود که در پیش گرفته و قائل شده بودیم که خط مرز باید همه جا از روی مقسم المیاء عبور داده شود چنانکه در « کمرقوئی » نیز که قله آن پرت افتاده و بکلی از خط آبریز منحرف است شورویها حاضر بتحویل

آن قله نگردیدند. باری پس از مذاکرات و مباحثات طولانی که در آن روز منجر
 بنتیجه مثبتی نگردید با اعضای هیئت شوروی خدا حافظی کرده از کوره راههای
 کوهستانی بقریه الله لو (علی لو) عزیمت نمودیم که از آنجا با اتومبیل عازم گرمی
 شویم. از پیراودان که حرکت نمودیم هوا صاف و مفرح بود و آفتاب درخشانی میتابید
 ناگهان مه غلیظی از دره عمیق برخاسته خود را بقافله ما رسانید و مانند روپوش سفید
 رنگی بر روی ما گسترده شد. بقسمی که دیگر سواران یکدیگر را نمیدیدند و
 راه از چاه تشخیص داده نمیشد. لحظه‌ای پیش نگذشت که همه گمراه شدند و فقط
 با داد و فریاد میتوانستیم دستوراتی بدهیم و قافله را بصبر و خونسردی دعوت نمائیم.
 آقای سرهنگ مستشاری که میهمان دار و آشنا بمنطقه بود بیش از همه تلاش
 مینمود تا قبل از اینکه تاریکی شب فرا رسد ما را راهنمایی کرده بمقصد برساند و
 در جاده خطرناک و مه آلودی بی باکانه پیش روی مینمود که ناگهان دست اسب وی
 بر روی سنگی لغزیده و با سوار واژگون گردید. اندکی پیش نمانده بود که اسب و
 سوار بقعر دره عمیقی پرتاب شوند خوشبختانه سرهنگ موفق گردید خود را بطرف
 کوه انداخته و درپناه سنگی محفوظ بماند ولی دیگر قادر به برخاستن نبود پس از
 اینکه مه پراکنده شد و سواران و پیاده روان موفق شدند گرد هم جمع شوند معلوم
 شد استخوان کتف سرهنگ شکسته و دردشیدی احساس میکند. بازحات فراوان
 با اتومبیل‌های جیب که باشکال خود را بقریه علی لو رسانده بودند دست یافتیم. خوانین
 قریه صمیمانه پذیرائی کردند و پس از صرف چای و مختصر استراحتی بطرف گرمی
 حرکت کردیم و از آنجا سرهنگ مستشاری را برای معاینه طبیب و معالجه باردیبل
 و بعداً بتبریز روانه نمودیم.

مسافرت پنجم

برای آشنائی با کوه‌های طالش و دیدن مسیر راهی که در زمان اعلیحضرت فقید
 کشیدن آن در نظر گرفته شده بود یازدهم آبانماه عازم « کوتا کومه » شدیم. آقایان
 سرهنگ طیفوری، سرهنگ باقری، مهندس قصبه‌ای، سروان شهریاری، آقای
 سمیعی رئیس کمربك آستارا، آقای سلیمانی، آقای کلاسی و عده‌ای دیگر همراه بودند.

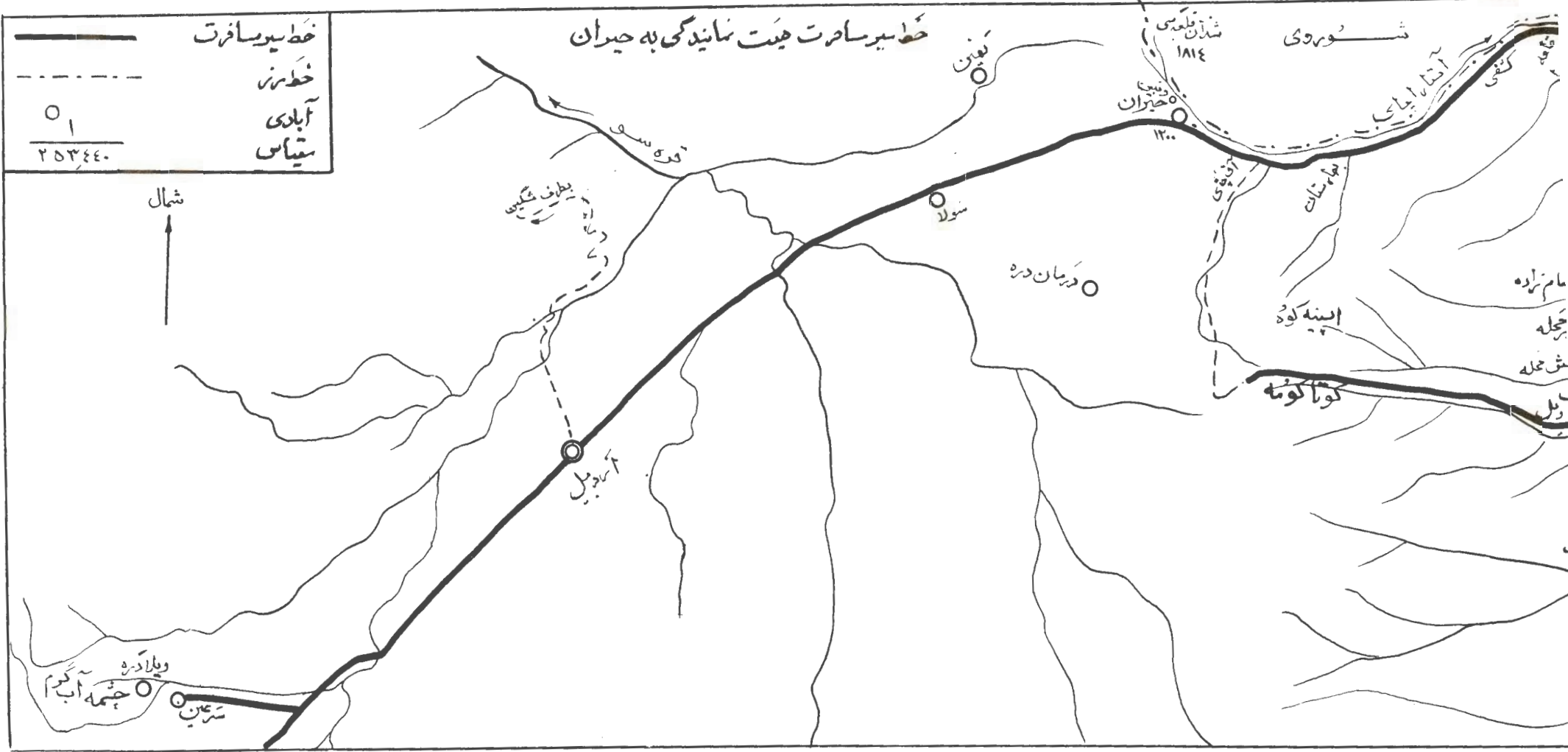

خط سیر مسافت هیت نمایندگی به حیران

خط سیر مسافت
خط مرز
آبباری
سیاس

۱
۲۵۳۴۴۰

شمال
↑

قریه کوتا کومه که به معنی کومه کوتاه یا خانه کوتاه است متعلق باقای تقی خان سلیمانی از خوانین طالش شمالی میباشد و در دامنه کوه در جنگل انبوهی که درختان کهنسال گردو و شمشاد و آزاد و بلوط و غیره آنرا مزین کرده اند واقع گردیده و رودخانه کوهستانی « لوندویل » از وسط آن عبور مینماید. ضمناً دارای چشمه آب نیم گرمی است که برای معالجه امراض روماتیسم، نقرس و امثال آن بسیار مفید میباشد. از آستارا تا قریه لوندویل که سر راه عمده آستارا پهلوی واقع گردیده ۱۴ کیلومتر و از آنجا راه بمق کوهستان منحرف گشته و پس از طی ۲۴ کیلومتر به کوتا کومه میرسد. راه بین لوندویل و کوتا کومه بزحمت قابل عبور ماشین های باری قوی و جیب و کمانکار بوده و ابتدای راهی است که میبایستی بطرف اردبیل کشیده میشد. چنین راهی اگر ساخته میشد بغیر از کوتاه بودن آن اشکالاتی را که اینک برای گذشتن از گردنه حیران بواسطه برف و بوران دچار میشدیم مرتفع میگردد. بعلاوه دوران مرز و پوشیده و محفوظ از انظار بود و بدین لحاظ حائز اهمیت سوق الجیشی میگردد.

راه کوتاه بین لوندویل و کوتا کومه را باهزاران مشکلات عبور نمودیم زیرا چندین بار مجبور شدیم از یکطرف رودخانه که آب زیادی نداشت ولی سنگلاخ و صعب العبور بود بطرف دیگر عبور نمائیم. فعلاً از این راه به منظور بریدن و حمل درخت های صنعتی گرانها استفاده میشود که بوسیله جرثقیل های قوی تنه های عظیم درخت را بر روی اتومبیل های باری قرارداد و حمل میکنند. تأسف در این است که این عمل بطور نامطلوب و بزیان مصونیت جنگل انجام میشود و فقط منافع آتی فروشندگان منظور نظر است. اما خوشبختانه اقدامات مؤثری که اخیراً برای حفظ جنگل های ایران معمول گردیده باعث نجات جنگلهای گرانها که یکی از مهمترین منابع ثروت ملی است خواهد شد.

نزدیک ظهر به کوتا کومه رسیدیم و در طرفین رودخانه اردو گاه ما برقرار گردیده هوا آفتابی مطلوب و مفرح بود و در کنار چادر بزرگی که زده شد ناهار صرف کردیم بعد از ظهر که آماده برای بازدید محل و عزیمت بشکار میشدیم تیره ابری از

پشت کوه نمایان گردید من از مسافرت های بلوچستان خاطراتی داشتم که گاهی لکه ابری پیام آور طوفان شدیدی واقع میشد .

گفتم مبادا در اینجا نیز این بازی طبیعت بکار برده شود . همین طور هم شد چند دقیقه ای نگذشت که آسمان نیل گون پوشیده از ابرهای تیره و تار گردید و توده های ابر سیاه از اطراف و اکناف فرا رسیدند و در نتیجه اصطکاک با یکدیگر چنان رعد و برق و غرشی برپا کردند که گوئی هزاران توپ بکوبیدن مواضع سهمگین دشمن دست بکار شده اند . رعدی که کوه و زمین را بلرزه در آورد آغاز باران سیل آسارا اعلام نمود . باران دیگر بصورت قطرات فرود نمی آمد بلکه جوی بارها و آبشارها از آسمان سرازیر شدند و رودخانه کوچکی که چند ساعت قبل با سهولت از روی سنگهای آن عبور کرده بودیم مبدل به سیل آبهای خروشان گردید که صخره های عظیم الجثه را میغلطانید و درختان کهنسال را از ریشه بیرون می آورد و مانند پرکاهی به همراه می برد . خلاصه چنان هیاهو و سرو صدائی بلند شده و از کوه ها و دره ها منعکس میگردد که گوئی هزارها بم و زین محترق گشته و کوهها و صخره ها را منفجر و متلاشی می سازند .

چادرها ، رختخوابها ، خواربار و پوشاک خلاصه آنچه داشتیم در آب غوطه ور و جای خشکی در بدن باقی نماند بدیهی است تا صبح کسی بفکر خواب و استراحت نیافتاد و باران هم حتی برای لحظه ای آرام نگرفت و با وجود اینکه محل اردوگاه سیل گیر نبود انتظار میرفت که آب آنرا فرا گیرد .

باری سبیده دم از شدت باران اندکی کاسته شد و بلافاصله بشور پرداختیم که چگونه از این موقعیت نامطلوب خلاص شویم و مخصوصاً گلرهای درپیش بود که حضور هیئت را روز شنبه در آستارا ایجاب مینمود . چاره ای بنظر نرسید مگر اینکه اتومبیل ها را که در طرف مقابل رودخانه قرار گرفته بودند بحال خود باقی گذاشته همچنین بارهای سنگین را جا گذاشته و خودمان پیاده و سبک بار براه افتادیم و همه جا کرانه راست رودخانه را گرفته به لوندویل برسیم فقط اشکال در این بود که رانندگان و سربازانی که در آن طرف رودخانه بودند و بانتظار هوای مناسب چند روزی مجبور بتوقف

میشدند فاقد وسائل و خوراک بودند و همچنین برای حمل اشیاء سبک و چمدانها که همراه داشتیم بکمک کوهنوردانی نیازمند بودیم که آنها هم طرف مقابل رودخانه قرار داشتند .

تبرداران پیشنهاد کردند و حاضر شدند پل واژگونی بر روی رودخانه برپا کنند دو درخت کهنسال که در سواحل دو طرف مقابل يك ديگر سر بر آسمان برده بودند دوچار تقدیر شوم شدند که بابت آنها پل ساخته شود صدای تیرها بلند شد و براندام درختان لرزه افتاد و طولی نکشید که سرفرواد آوردند و باشاخه های خود دست بدست یکدیگر دادند و بر روی آب پل معلقى بوجود آوردند و ارتباط دو کرانه را برای مردان ورزیده تأمین کردند . کوه نوردان زبر دست بارهای سبک را بدوش کشیدند و قافله براه افتاد و پس از پنج ساعت پیاده روی در کوره راههای جنگل انبوه کوهستانی بقریه « باش محله » که در نزدیکی قریه « لوندویل » واقع شده است رسیدیم اهالی قریه پذیرائی شایانی نمودند و ما را به نهار دعوت کردند .

در ضمن معلوم شد پل رودخانه لوندویل بطوری خراب شده که ایاب و ذهاب عرابه و اتومبیل در راه آستارا به پهلوی قطع گردیده است و اتومبیل ها در طرفین پل متوقف شده اند . بوسیله اتومبیل هائی که طرف مقابل پل خراب شده ایستاده بودند با آستارا رسیدیم و پس از چند روز که هوا باز شد و طغیان آب کم شد ، اتومبیل های بازمانده مراجعت کردند . منظره هائی که از طبیعت در این مسافرت کوتاه دیدم و ترش روئی هائی که از آسمان خشمگین مشاهده نمودم هیچ گاه فراموش نخواهد شد .

اینک که صحبت از آبهای معدنی پیش آمد بی مناسبت نیست متذکر شوم که آبهای معدنی گرم و سرد در ناحیه آستارا و اردبیل مخصوصاً در اطراف کوه بلند پایه سبلان بسیار فراوان است که اهم آنها آب « سراین » اردبیل میباشد سراین در دامنه جنوبی سبلان در ارتفاع تقریباً دو هزار متر قرار گرفته و دارای آبهای گرم و سرد ممتاز است و راه بین سراین و شاه راه اردبیل به تبریز تسطیح گردیده و در فصول مناسب قابل عبور اتومبیل های سواری میباشد . اینجانب چندین بار سراین مسافرت کرده ام و در سه ماه تابستان جمعیت زیادی از اطراف و اکناف برای استحمام و شفا یافتن از

آلام گوناگون بدانجا مسافرت میکنند. آبهای خوب این محل از قرار ذیل است اولاً آب معروف به «گاومیش کلی» استخر بسیار بزرگ جوشانی است که شیر و خورشید سرخ آنرا محصور نموده و دارای آب گرم و شفافی است که مسافری با کمال میل و در هر فصل بآن داخل میشوند. ثانیاً «آب باد» که مختصری سرد تر و آب تنی در آن بسیار مطلوب است ثالثاً «آب قهوه خانه» که از آبهای دیگر حرارتش بیشتر و پرمکاتر است رابعاً «آب گنرال» که بواسطه معالجه شدن یکی از گنرال های روس در جنگ بین المللی اول بدین اسم شهرت یافته است. استحمام در آبهای گرم این منطقه مفید و پس از چند دقیقه ماندن در آن انسان حس میکند که مشت مال قوی و طولانی باعضای بدن وی داده شده و آبهای دیگر که هر یک بنوبه خود مطلوب و مفید میباشند. آبهای متعدد معدنی سرد هم موجود است که بهترین آن آب «ویلا دره» میباشد که در سه کیلو متری سر این واقع گردیده که گازدار و برای نوشیدن بسیار گواراست.

یکی از کلنل های آمریکائی که برای دیدن آبها بسراين آمده بود با تعجب و تأسف باوضاع این محل مینگریست و میگفت اگر این نعمت بزرگ و کم یاب خدا داده در اختیار ما بود چه راه ها بسوی آن میکشیدیم و چه حمام ها و هتل های عظیم و گوناگون برپا میکردیم و چه وسائل آسایش و ورزش و خوشگذرانی که برای مسافرین فراهم میساختیم و بلا تردید در اطراف این آبها شهر بزرگ و پر جمعیت با تمام وسائل زندگانی مدرن بوجود میآمد. اینجانب توجه جناب آقای ابتهاج مدیر عامل سازمان برنامه را بدین محل کم نظیر جلب نمودم و چون خودشان زحمت سفر را قبول و بدیدن این محل آمدند یقیناً اگر فرصتی پیدا کردند یادگاری از خود در آنجا باقی خواهند گذاشت.

برای دیدن آب معدنی دیگر بنام «علی داهی» که در گیلا دره واقع شده اینجانب نیز مسافرتی کردم.

شهرت آب علی داهی در استعلاج مرض ها بیش از آبهای دیگر است و معروف است که اگر در آبهای دیگر ده الی پانزده دفعه استحمام لازم است در اینجا سه

دفعه کافی است که انسان سالم از آب بیرون رود این آب در دامنه کوه از زیر صخره بزرگی بیرون آمده داخل رودخانه میشود، راه آب « علی داسی » از آق چای که سر جاده آستارا - حیران واقع گردیده منحرف و داخل کوهستان صعب العبور میشود از آستارا تا پل آق چای ۲۴ کیلومتر اتومبیل رو و از آنجا بیعد با قاطر واسب مسافت هشت الی نه کیلومتر در کوره راه کوهستانی باید طی طریق نمود.

پس از انحراف از شاه راه نزدیکی پل آق چای به « گیلده » میرسم که دارای پنج محله ذیل است.

۱ - چلمر ۲ - گوئی (اقتاب گیر) ۳ - مبو ۴ - قزی (طرف) ۵ - کلیله ده محله پائین این محلات برای دست یافتن بمزارع قابل گشت در کوهستان بطور خیلی پراکنده واقع شده اند.

رودخانه ای که در گیلادره جریان دارد در ابتدا برودخانه آب گرم سپس به گیلارود و بالاخره باق چای معروف بوده و با آستارا چای میریزد.

باب « علی داسی » از طرف اردبیل هم مسافرت میکنند و مسافت آن شش فرسنگ است. این یکی از راههایی است که در زمان گذشته مأمن یاغیان و دزدان و مدافعین سرحد بوده و عبور از آن در صورتیکه دفاع بشود بسیار مشکل خواهد بود. بین راه صخره بزرگی در دامنه کوه قرار گرفته که « دزد کت » (بطالشی یعنی سنگ دزدان) نامیده میشود و سلسله جبالیه که پشت آن جلگه اردبیل واقع شده است « قزخانم قاچان » نامیده میشود که بمعنای دختر فراری است.

مسافرت ششم

برای بازدید منطقه سوکمیسیون پنج و تعیین خط مرز جدیدی که طبق موافقتنامه مورد قبول طرفین واقع گردیده بود و همچنین تثبیت خط مرز بر روی رود اترک که سالها در اطراف آن گفتگوها و مناقشات زیادی حکمفرما بوده هیئت های نمایندگی مصمم شدند مسافرتی بآن منطقه نموده و از نزدیک بمسائل مورد اختلاف و خطوط جدید مرز آشنائی پیدا کنند و چون دست یافتن بدین مناطق از راه اتحاد جاهل شوروی طولانی تر و توأم باشکلات راه پیمائی بیشتری بود پیشنهاد شد هیئت

نمایندگی شوروی نیز از خاک ایران عبور نموده و در تمام مدت توقف خود در این کشور میهمان ما باشند .

بدین منظور قرار بر این شد روز پنجشنبه نهم آذر ماه ۱۳۳۴ هر دو هیئت از آستا را حرکت نمایند اشخاص ذیل در این مسافرت شرکت نمودند .
از طرف هیئت نمایندگی ایران :

سپهد جهانبانی

سرهنگ طیفوری

سرهنگ چرخشت

سرهنگ فیروزبخش

سرهنگ باقری

آقایان مهندس قصبه ای

» معتضدی

» جواهر تراش

» سیروس پور

از طرف هیئت نمایندگی شوروی :

آقای آرف

سرهنگ گریگوریف

» زیدکف

» ولکف

آقای کیندیاکف

» دالیلا

موضوع عبور خط مرز در منطقه سو کمیسیون پنج از کرانه بحر خزر تا قلعه چات توأم با ابهامات و تجاوزات بسیار بود که سو کمیسیون پنج را در مقابل لزوم حل معمای مشکلی قرار میداد .

طبق اولین قراردادی که در نهم دسامبر ۱۸۸۱ راجع بمرز در این منطقه بسته

شده خط سرحد از چات که نقطه التقای رودخانه سومبار با اترك میباشد تا مصبرود مجرای اترك مرز بین ایران و روسیه را تشکیل میداد .

طبق نقشه های قدیم که هم اکنون در دست است رود اترك در قسمت شمالی خلیج حسین قلی بدریا میریخته ولی از آنجا که رودخانه در قسمت سفلی خود پراکنده گشته بامورد استفاده کشاورزان قرار گرفته و باباتلاق و نی زارها تیرا تشکیل داده مسیر آنرا طوری درهم و گمراه نموده و مصب آنرا نامعلوم و غیر ثابت کرده که برای تشخیص مجرای حقیقی رود اترك تردید و ابهام پیدا شده و از طرف دیگر خلیج حسین قلی روبه خشکی رفته و هر سال از عمق و حجم آن کاسته شده و کرانه های اولیه آن محو و نابود گردیده است .

در قبال این اتفاقات روس ها ادعا کردند که مسیر حقیقی رود اترك آنچه سرحدداران ایران تصور میکنند نیست بلکه بمراتب جنوبی تر قرار گرفته و بدین عنوان مرزبانان روس بخطوط جدید نقل مکان میکنند تا بالاخره نهر موسی خانی را مرز ایران و روسیه قلمداد می نمایند . مأمورین ایران نیز بمصداق اینکه هر کجا جلو ضرر گرفته شود نفع است قبول میکنند نهر موسی خانی را سرحد بین ایران و روسیه بشناسند و طبق پروتکل ۶ مارس ۱۸۸۶ باین تحمیل تن در میدهند ولی وقتی هیئت نمایندگی ایران برای بررسی اوضاع مرز بندی باین منطقه آمد معلوم شد در این خط هم تجاوز شده و اینک پست های سرحدی در خطی که چند کیلومتر جنوبی تر واقع شده است استقرار یافته اند و سو کمیسیون پنج بواسطه عدم اطلاع و تحت تأثیر ماده ۴ پروتکل موافقتنامه که عیناً درج میشود علائم مرز جدید را نصب نموده اند :

« ماده ۴ - حل اختلافات مرزی در ناحیه اترك را طرفین با در نظر گرفتن مرزی که پروتکل راجع بخط مرز بین ایران ایالت ماوراء خزر از گذار کودری تا بحر خزر بتاریخ ۶ مارس ۱۸۸۶ تصریح نموده و همچنین با توجه بمرز واقعی فعلی در ناحیه مزبور بآن ترتیب انجام داده اند . . . . »

از هیئت نمایندگی شوروی تقاضا شد تجاوز در این محل را جبران نمایند و همچنین باستدلال باینکه نهر « مانجی » Mandji همیشه در خاک ایران واقع شده

بود تقاضا شد کلیه نهر در خاک ایران باقی بماند .

روز حرکت از آستارا که امید بهوای خوش داشتیم متأسفانه باران شروع شد و تقریباً در طی تمام مسافرت دست از گریبان ما برداشت و نگذاشت رنگ آفتاب را ببینیم تا روزی که وارد گرگان شدیم از آن پس آفتاب درخشانی سر از پرده ابر بیرون آورد و باروی خوش میهمانان را مشایعت نمود .

روز موعود ساعت $8\frac{1}{4}$ صبح حرکت کردیم و چون اغلب پل های راه آستارا به پهلوی را آب برده بود مجبور با استفاده از اتومبیل های جیب و کمانکار گردیدیم و اتومبیل های سواری را قبلاً در یونل - ده فرسنگی پهلوی تمرکز داده بودیم . معهدا بیم آن میرفت که یا در آنروز اصلاً بمقصد نرسیم یا در نبرد با طبیعت وقت زیاد مصرف نموده و ناراحتی میهمانان را فراهم سازیم . ولی روحیه رانندگان و افسران و درجه دارانی که مأمور تنظیم حرکت غافله بودند بسیار خوب و هر مانع و رادعی را با منتهای سرعت و مهارت مرتفع مینمودند . چنانکه جیب اول برانندگی اینجانب که آقایان آرف و سرهنک گریگوروف مسافری آن بودند . در آب لیسار که با جوش و خروش مخصوصی جریان داشت خاموش شد و انتظار میرفت آب بداخل ماشین سرایت نموده و مسافری را مجبور به پیاده شدن و آب زدن نماید . ولی بلافاصله کمانکاری از عقب رسید و با فشار سپر خود جیب را از آب بیرون آورد در جای دیگر يك ماشین باری در آب دیناچال فرو رفته و باری دیگری که عبور مینمود با اولی تصادف کرده و هر دو سدراه شده بودند تصور میکردم این مانع را نتوانیم بزودی از بین برداریم ولی بکمک اتومبیل های جسم باری که سیم های مخصوص برای کشش متصل به ماشین خود داشتند در مدت کمتر از نیم ساعت اتومبیل ها را از آب بیرون آوردند و کلیه اتومبیل ها در آنطرف رودخانه آماده حرکت شدند . اتومبیل های جیب و کمانکار از آب خیلی خوب عبور میکنند مشروط باینکه تسمه های باد بزن ها باز شود و از پاچیدن آب روی شمع ها جلوگیری بعمل آید . در مواردی که رودخانه خیلی پر آب بنظر میآید قشری از گریس روی موتورها میکشیدیم که مانع از خاموش شدن موتور میگردد و اتومبیل ها مبدل به « آم فی بی » میشدند .

باری بهر زحمتی بود راه دوساعته را در مدت شش ساعت پیمودیم و دو نیم بعد از ظهر بمنزل آقای امیری یکی از رؤسای طایفه طالش جنوبی که باخانمش عزت‌الملوک مأمور پذیرائی از ما بود رسیدیم منزل آقای امیری نزدیکی قریه پونل واقع گردیده و بسیار مجلل و زیبا است و خانم عزت‌الملوک که در کدبانوئی و مردم داری معروفیت بسزائی دارند ناهار مفصل و خوبی تهیه کرده و پذیرائی آبرومندی نمودند. آقای آرف یکجعبه مشروب و یکجعبه سیکار روسی به بانو عزت‌الملوک هدیه دادند.

ساعت چهار بعد از ظهر بطرف پهلوی و رشت عزیمت نمودیم و طبق برنامه آقای اکبر در منزل قدیمی و باصفای خود در رشت میبایستی از ما پذیرائی میکردند. موقع ورود بر رشت باستانداری رفتیم و مراسم معارفه بعمل آمد سپس آقای جعفری استاندار رشت بمنزل آقای اکبر آمده با میهمانان شام صرف کردند سر میز نطق‌هایی راجع بلزوم ایجاد روابط حسنه بین دو کشور ایراد و موفقیت هیئت‌ها را در مرز بندی کشور خواستار گردیدند.

شوروی‌ها دست پخت رشتی را که انواع نمونه‌های آن از کته و خورش‌ها و خوراک‌های مختلف روی میز صاحبخانه میهمان‌نواز چیده شده بود تمجید کردند و از میزبانان تشکر و قدردانی نمودند.

یازدهم آذرماه پس از گردش در خیابان‌های عمده رشت و خرید بعضی اشیاء محلی عازم رامسر گردیدیم.

برای این مسافرت و پذیرائی از میهمانان شوروی راه کرانه بحر خزر که از هر حیث زیبا و آباد است و دارای هتل‌های خوب و دایر میباشد انتخاب شده بود مضافاً اینکه قسمتی از مرزهای دریائی ایران و شوروی گرچه از علامت گذاری بی نیاز بود مورد بررسی و مطالعه قرار میگرفت.

دریای خزر که با دریا‌های خارجی ارتباطی ندارد و در واقع میتوان آنرا دریاچه عظیمی بشمار آورد تعلق بدو کشور ایران و شوروی دارد.

بموجب عهدنامه گلستان و ترکمن چای حق کشتی‌رانی و داشتن نیروی دریائی فقط بدولت روسیه امپراطوری تخصیص داده شده بود هیچ دولت دیگری حق داشتن

کشتی در این دریا نداشته و از مزایای آب‌های آزاد نیز در اینجا نمیتوانسته استفاده ببرد. ولی طبق فصل یازدهم عهدنامه دوستی ۱۹۲۱ بین ایران و شوروی که میگوید «نظر باینکه مطابق اصول بیان شده در فصل اول این عهدنامه - عهدنامه منعقد در دهم فورال ۱۸۲۸ ما بین ایران و روسیه در تر کمن چای نیز که فصل هشت آن حق داشتن بحریه را در بحر خزر از ایران سلب نموده بود از درجه اعتبار ساقط است لهذا طرفین معظمین متعهدین رضایت میدهند که از زمان امضای این معاهده هر دو بالسویه حق کشتیرانی آزاد را در زیر بیرق‌های خود در بحر خزر داشته باشند».

بنابر این دولت ایران حق کشتی‌رانی و هر گونه استفاده از دریا را حالا دارا بوده و در این دریای پر نعمت شریک و سهمیم است.

مرزهای دریائی ایران با اتحاد جماهیر شوروی از آستارا آغاز و در نقطه‌ای که ۲۲ کیلومتر جنوب شعبه شیلات ماهی‌گیری شوروی و علامت مرزی ۱۴۵ بر روی آن نصب شده است پایان مییابد. بنابراین در طول مسافت تقریباً ۷۰۰ کیلومتر که سرحد دریائی ایران است مرزبانان ایران تماسی با مرزبانان طرف نداشته و از سوانح و اتفاقات ناگوار سرحدی در امان میباشند. فقط امواج دریا گاه بگاهی الوار و چوب‌هائیکه طوفان در روی وُلکا از دست صاحبانشان ربوده باشد یا قایق وزورقی که زنجیر خود را پاره نموده باشد برای ایران بار مغان می‌آورند. همچنین ماهی‌های گرانبهای خاویار که برای تخم‌ریزی به آب‌های شیرین ما روی آور می‌شوند طعمه طورها صیادان ایرانی قرار میگیرند.

دریای خزر از دیر زمانی برای ایران اهمیت تجارتی داشته و اهمیت کنونی آن از هر حیث زیاده‌تر و با ارزش‌تر شده است زیرا بیشتر مال‌التجاره‌ای که بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی معامله پایاپای میشود از راه دریا حمل و نقل میگردد.

دریای خزر بزرگترین دریاچه جهان است که در گودال عظیم آرال و خزر قرار گرفته و طول آن از شمال بجنوب ۱۲۶۰ کیلومتر و عرض آن بین شبه‌جزیره آب‌شیرون (Apcheron) و بندر «کراسنودسک» بالغ بر تقریباً به ۳۰۰ کیلومتر میشود.

وسعت سطح آن بالغ بر ۴۶۳۲۴۴ کیلومتر مربع است که تقریباً يك ششم آن تعلق بایران دارد. از لحاظ عمق دریای خزر را میتوان سه قسمت نمود: قسمت شمالی کم آب که عمقش از پنجاه متر تجاوز نمی نماید. قسمت وسطی با عمق از هشتصد الی نهصد متر و بالاخره عمیق ترین قسمت جنوبی آن که در بعضی نقاط بمتجاوز از هزار متر میرسد. بین قسمت وسطی و قسمت جنوبی يك برآمدگی زیر دریائی که ادامه کوه های قفقاز است عبور مینماید و عمق دریا را در اینجا به ۳۰۰ متر تقلیل میدهد. این رشته ارتفاعات زیر دریائی در ماوراء بحر خزر بصورت کوه بالخان ادامه مییابد. کرانه های بحر خزر که بخاک ایران متصل است مرطوب و پر باران بوده و همه جا پوشیده از جنگل و زمین آن حاصل خیز و پر برکت است. در اینجا بهترین برنج و چای و توتون و کتف و غیره روئیده میشود و در قسمت باختری پنبه نیز بخوبی عمل می آید و محصول فراوان میدهد.

از بنادر مهم دریای خزر در قسمت خاوری بندر «کراسناودسک» را در خاک شوروی میتوان اسم برد که ممتها الیه راه آهن ماوراء خزر است. در سمت باختر بزرگترین بندر شوروی باد کوبه است که دارای منابع سرشار نفت میباشد و همچنین بندر در بند و لنکران که هر سه زمانی متعلق بایران بوده است. در کرانه های متصل بخاک ایران خلیج های کم آب گرگان و پهلوی واقع شده اند و خلیج سابق حسینقلی که در حال حاضر بکلی خشک شده است. بطور کلی آب دریای خزر بسرعت روبه نقصان میرود و ارتفاع این دریا هم اکنون نسبت بدریاهای دیگر ۲۸ متر پست تر میباشد خود اینجانب بخوبی بخاطر دارم پنجاه سال قبل که کودکی خورده سال بودم و برای تحصیل بروسیه میرفتم برای سوار شدن بکشتی از رشت به پیره بازار میرفتم و از پیره بازار با قایق روی مرداب پر آبی که در حدود چهل کیلومتر طول و ۱۵ کیلومتر عرض آن بود بطرف پهلوی رهسپار میشدیم.

اینک تمام این آب ها و مرداب ها هم تقریباً خشکیده و قسمت اعظم دامنه خلیج هم مبدل بچمن زار و کشتزار شده است.

نقصان آب دریای خزر آنهم باین سرعت موجب نگرانی است زیرا سواحل

آن که امروز خرم و سرسبز است ممکن است روزی مبدل بشن زار و کویر شود و آب و هوای این ناحیه نیز تغییر یابد. اغلب این سؤال پیش آمده که تا کی آب دریای خزر رو به نقصان خواهد رفت؟ متخصصین میگویند تبخیر آب دریای خزر بیش از آب‌هایست که رودخانه‌ها از اطراف و اکناف بسوی او می‌آورند و لی در نتیجه کوچک شدن سطح آب یا آئینه دریا روزی فرا خواهد رسید که بین تبخیر و آب‌های وارده تعادلی برقرار خواهد گردید و آنوقت است که در سطح دریا دیگر تغییری رخ نخواهد داد. من از متخصصین شوروی بارها سؤال کرده‌ام که برای جلوگیری از کم شدن آب دریای خزر چه پیش‌بینی‌هایی کرده و چه اقداماتی در نظر گرفته‌اند آنها اظهار میدارند یکی از پروژه‌ها اتصال دریای سیاه به بحر خزر است که در نتیجه پائین بودن سطح بحر خزر آب‌ها بطرف آن کشیده خواهد شد. ولی این پروژه بواسطه اشکالات فنی بنظر عملی نمی‌آید پروژه دوم بر گردانیدن رودخانه‌های ایرتیش و اوبی بطرف دریای خزر میباشد که آب‌های خود را بیهوده باقیانوس منجمد شمالی می‌برند و این نقشه پس از آنکه نیروی اتم با سهولت بیشتری در اختیار گذارده شد عملی خواهد گردید. باری در رامسر برای هر يك از میهمانان اطاق خوب با حمام تخصیص داده شد و يك روزويك شب در این هتل ممتاز باستراحت و گردش پرداختیم زیبایی و آراستگی محل مورد توجه هیئت نمایندگی شوروی قرار گرفت مخصوصاً فصلی بود که هنوز کلیه مرکبات بر روی درخت‌ها جلوه‌گر و گلها و گیاه‌های رنگارنگ پارک و خیابان‌ها را مزین نموده بودند. مدتی در اطراف درخت‌ها و گیاه‌هاییکه ممکن است در این خطه روئیده شود با باغبانان رامسر مذاکره بعمل آمد.

عصر روز ورود را بگذردش در باغ و مشاهده قصر کازینو و پلاژ و غیره گذرانیدیم. صبح یکشنبه ۱۲ آذرماه پس از دیدن کارخانه چای جهان و باغ کشاورزی و مشاهده مرالهاییکه در اسطبل مخصوص زمستانی نگاهداری میشدند عازم بابل سر گردیدیم نهار در هتل چالوس صرف شد و کارخانه ابریشم چالوس بازدید گردید و شب را در هتل ممتاز بابل سر استقرار یافتیم صبح روز بعد بطرف گرگان عزیمت نمودیم. در ساری آقای بنی‌آدم استاندار از هیئت‌ها پذیرائی نمودند و شب را در باشگاه گرگان توقف

نمودیم اولین جلسه مشترك در گرگان با حضور سرهنگ یاری جانی رئیس کمیسیون پنج و سروان پثوم نقشه بردار تشکیل گردید و تیمسار سرتیپ معزی و سرهنگ کمپانی که بسمت سرپرست سو کمیسیونهای شش گانه ماوراء خزر بما ملحق شده بودند نیز در جلسه شرکت کردند .

زور دوازدهم آذرماه بگنبد قابوس عزیمت نمودیم و از طرف آقای فرهمند فرماندار گرگان پذیرائی بعمل آمد .

روز بعد بطرف تنگلی که پاسگاه سرحدی ایران است روانه شدیم و در آنجا جلسه مشترکی با حضور سو کمیسیونهای پنج ایران و شوروی تشکیل و چندین ساعت در اطراف مسائل سرحدی مطالعه و بحث گردید، مخصوصاً موضوع نهرمانجی و رود اترک مطرح و قرار شد در آستارا تحت مطالعه و مذاقه بیشتری واقع شود .

اسناد و کروکی ها و پلانشت هائیکه در سو کمیسیونهای پنج آماده شده بود مورد بررسی و تصحیح دو هیئت قرار گرفت و چون در خط سیر رود اترک اختلافات زیاد بود آقای سرهنگ چرخشت مأمور گردید در محل مانده و مطالعات دقیق بنماید . پس از پایان جلسه ، ناهار با حضور آقای بنی آدم صرف شد و نطقهای پرهیجانی در اطراف سیاست و روش دو کشور همسایه از طرف استاندار و آقای آرف بیان شد . قبلاً بنا بود شورویها از دناش برون داخل خاک خود کردند و از قزل اترک بسوی قزل آروات روانه شوند ولی بواسطه بارندگیهای شدید که در مدت دو هفته ادامه داشته آب کلیه صحرا را فرا گرفته بود و یگانه راهیکه قابل عبور اتموبیل باقی مانده بود همان راه گرگان به پهلوی دژ و تنگلی بود که ما از آن برای دیدن سرحد و تشکیل جلسه کمیسیون مشترك استفاده بردیم و از همین راه هیئت نمایندگی شوروی را با خدا حافظی دوستانه بخاک خودشان روانه کردیم و ملاقات مجدد را بچند روز بعد در لطف آباد در جز مو کول نمودیم .

پایان مسافرتها

در طی بیست ماه فعالیت برای تشخیص و تثبیت خط مرز ایران و اتحاد جماهیر شوروی اینجانب از آستارا که مرکز اقامت هیئت نمایندگی ایران بود بیست و یک

مسافرت انجام دادم که برخی از آنها کوتاه و کم اهمیت و بعضی طولانی و حائز اهمیت بودند.

یکی از مسافرت‌های بسیار مهمی که افتخار شرکت در آن نصیب اینجانب شد، مسافرتی بود که در التزام رکاب اعلیحضرت همایون شاهنشاهی بکشور اتحاد جماهیر شوروی صورت گرفت. جنبه تاریخی و سیاسی این مسافرت که منبع اطلاعات خیلی مفیدی بود باندازه‌ای شایان اهمیت است که برای نگاشتن شرح تفصیلی آن نویسنده ماهر و زبردستی باید دست بکار شود تا چنانکه باید و شاید از عهده تنظیم آن برآید. آنچه که مربوط بمأموریت اینجانب میشود فقط ذکر این نکته است که برای استرضای خاطر خطیر شاهانه اولیای امور شوروی علاقمند بودند قبل از عزیمت موکب ملوکانه بآن کشور اعلامیه‌ای دائر بیابان یافتن تحدید حدود دو کشور در محیط دوستانه و حسن همجواری صادر گردد.

چون اولیای امور ایران نیز باینموضوع توجه داشتند و هیئت‌های نمایندگی طرفین در انجام مأموریت خود نهایت کوشش و اهتمام را بخرج دادند علیهذا موفق شدند که قبل از تشریف فرمائی ملوکانه این اعلامیه صادر و منتشر شود.

اما راجع به سایر مسافرت‌ها اجازه می‌خواهم برای اجتناب از طول کلام از آنها صحبتی بمیان نیاورم و بشرح مسافرت خود بناحیه سو کمیسیون شماره ۲ که حوزه عملیات آن بر روی رود ارس از قریه آق‌در بند تا قریه حسنخانلو یا تازه کند ادامه داشت اکتفا کنم. موضوع شایان توجهی که ضمن این مسافرت درپیش بود جستجوی آثار باقیمانده شهر گم‌گشته‌ای بنام «بذ» یا «بذین» بود که متجاوز از هزار سال پیش مرکز فعالیت یکی از سرداران و قهرمانان ملی ایران باسْم بابک خرم‌دین بوده است.

بطوری که خوانندگان محترم استحضاردارند بابک خرم‌دین باجمعی ازدلاوران ایران مدت بیست سال درمقابل استیلای عرب پافشاری کردند و عده بیشماری از این قوم را بدیار نیستی فرستادند و بهمین جهت راجع شرح زندگانی و میدان فعالیت او کتابها نوشته شده ولی دراطراف شیوه‌های جنگی و موقعیت جغرافیائی مرکز مقاومت

او و همچنین چگونگی قلاع و استحکاماتی که با آنها متکی بوده تحقیقات کافی بعمل نیامده و تنها چیزی که معلوم است در واقع دستگیری بابک بدست یکی از سرکردگان خیانت پیشه ایران بنام «افشین» شهر «بذین» مقر بابک را با خاک یکسان نموده‌اند. آقای پرفسور مینورسکی شرق شناس معروف که دست بکار نوشتن تاریخ مفصل بابک خرم دین و مشوق اینجانب برای پیدا کردن محل شهر «بذین» میباشند چنین تصور میکنند که محل این شهر بایستی در پایه سلسله جبال هشتادان در مغرب رود قره سو واقع شده باشد و احتمال قوی میدهند که در حوالی قریه کر مادوز بین کلیبر و محال مشه پاره یافتن آثار آن امکان پذیر باشد.

خلاصه با همین نیت روز ۲۱ مرداد ماه از آستارا حرکت و از راه اردبیل و مشکین و اهر بطرف کلیبر رهسپار شدیم و شب را در فرمانداری اهر توقف نمودیم و آقای دولتشاهی فرماندار اهر پذیرائی گرمی نمودند.

یکی از بناهای تاریخی و مجلل اینجا مقبره شیخ شهاب‌الدین اهری است که روی محل مرتفعی در خارج شهر واقع و بادرخت های خوش قامتی احاطه شده است. متأسفانه سر گلدسته‌های زیبای این بنا فروریخته است.

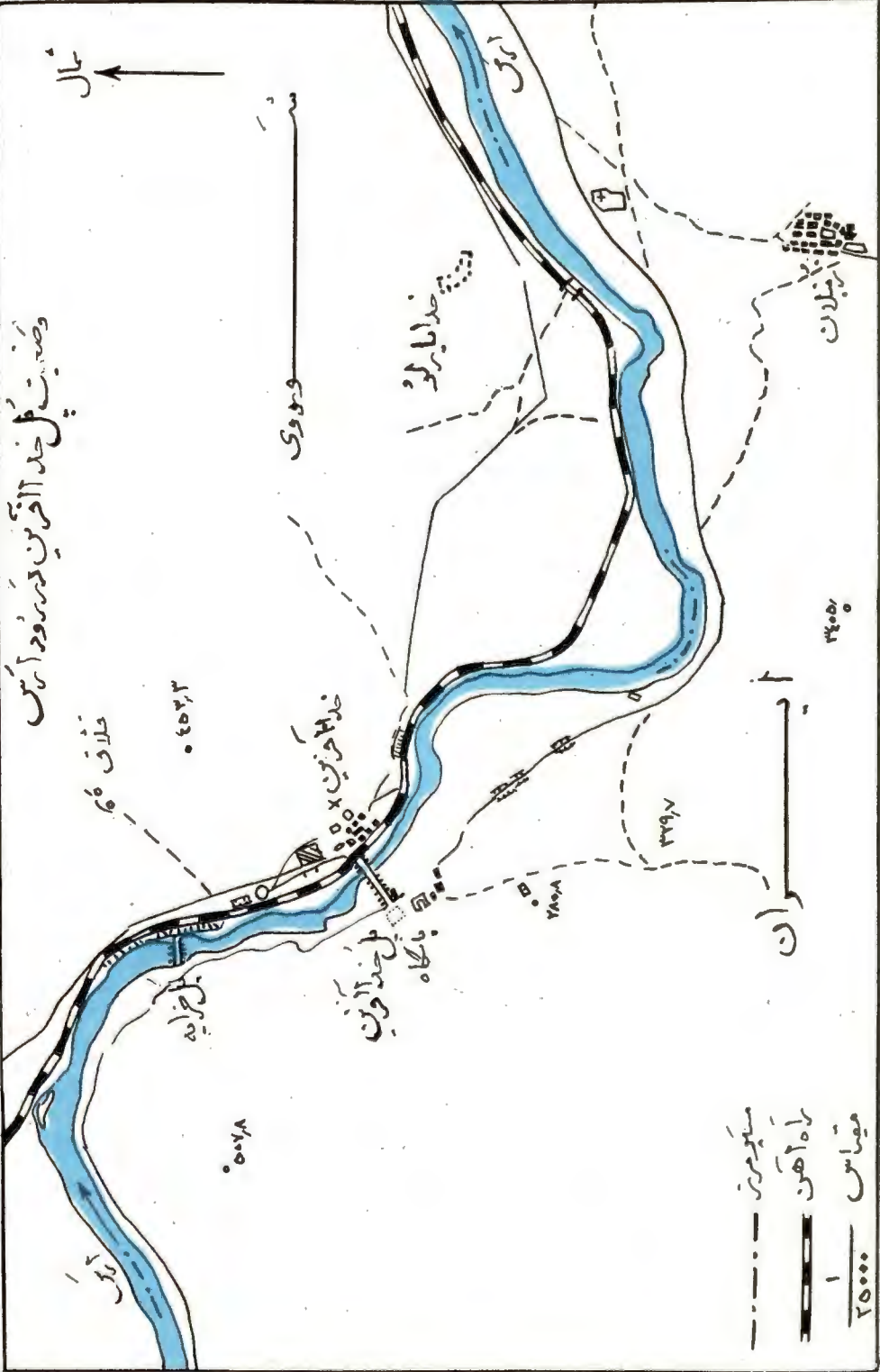
مرحوم شیخ بهاء که در ۱۳ شعبان ۱۰۱۸ هجری قمری بزیارت این مقبره آمده شرحی بر روی لوحه‌ای از مرمر نگاشته که هنوز بر دیوار مسجد مقبره نصب است. بعلاوه در اهر مسجد بزرگی بنام مسجد جامع وجود دارد که در سال ۱۰۵۲ هجری قمری توسط حاجی قلندر شاهوردی دیزماری تعمیر و در بین مردم شهرت دارد که این مسجد سابقاً کلیسا بوده اما هیچگونه آثاری دال بر این مدعا مشاهده نشد. روز بعد از اهر بطرف کلیبر حرکت کردیم و شب را در آنجا متوقف شدیم و آقای صالحی بخشدار اهر پذیرائی کردند. در اینجا مشغول تحقیقاتی شدیم که شاید پرده ابهام از روی محل شهر قدیمی «بذین» بردارد اما متأسفانه هر چه بیشتر تجسس نمودیم کمتر یافتیم و هیچگونه مدرک و اثری که رشته تفحص را بدست بدهد پیدا نشد. ناچار تصمیم گرفتیم بسراغ قلعه «جمهور» که بر روی قله مرتفعی در شمال غربی کلیبر قرار گرفته برویم تا بلکه در آنجا آثاری بدست بیاوریم. راه کوهستانی

ما بسیار دشوار و پیر پیچ و خم بود و پس از سه ساعت حرکت سواره و پسرزحمت
 براهنمائی اسدالله خان رئیس ایل محمد خانلو و بستگانش باین قلعه رسیدیم و شیفته
 طرز مهندسی و استحکام آن شدیم. در این قلعه بیک رشته استحکاماتی برخوردیم که
 برای دفاع طولانی و پایدار آماده گشته و دارای راهروهای زیرزمینی و آب انبارهای
 متعدد و مزغلها و سنگرهای بیشماری بود که همه آنها حکایت از نبردهای شدید و
 مقاومت های دلیرانه ای مینمود. در حوالی قریه پیکان نیز بر روی ارتفاعی که بهمه
 طرف مسلط بود قلعه کهنه ای نظیر قلعه جهوردیده بودیم و همچنین خرابه های قلاع
 کوچک و پراکنده ای در آن حدود وجود داشت و از اینرو میتوان احتمال داد که بابک
 خرّم دین در مبارزات مردانه و شدید خود با قوم عرب بهمین رشته قلاع و استحکامات
 متکی شده باشد.

در هر حال بعزت کوتاهی مدت کاوش بیشتری مقدور نشد و نتیجه مثبت و اطمینان
 بخشی بدست نیامد. اینجانب با مشاهده اوضاع آنجا بعداً به اداره باستانشناسی مراجعه
 و تقاضا کردم که عده ای از متخصصین آثار تاریخی را با وسائل و تجهیزات لازم
 بآن حدود اعزام دارند بلکه با کوشش و عملیات فنی و دقیق آنها این مأموریت تاریخی
 بانجام برسد.

بین کلیبر و مصب رودخانه « قرق سو » که در دره کلیبر جریان داشته و برود ارس
 میریزد هشت فرسنگ راه مالرو وجود دارد که ارتباط کرانه رود را با دهات کلیبر
 تأمین مینماید.

روز ۲۵ مرداد عازم « خارلو » شدیم و در آنجا آقای سرهنگ شیروانی نژاد
 رئیس سو کمیسیون شماره ۲ مرزبان محل ضمن پذیرائی اطلاعات لازمه را در خصوص
 حوزه سو کمیسیون باختیار ما گذاشتند. در این قسمت رودخانه ارس در تنگه نسبتاً
 کم عرض جریان دارد که کوههای ماوراء قفقاز از طرف شوروی و جبال قره باغ
 از جانب ایران آنرا احاطه نموده است و « قریه خارلو » در یک فرسنگی کرانه ارس
 در دره باصفائی واقع و فاقد بناهای مناسب زندگانی و وسائل آسایش مأمورین
 دولت است.

وضیعت بلخیز خداخیز گوداوری آہن

شمال

گوداوری

خداپرک

بلخیز

خداخیز

خداخیز

بلخیز

پاگاہ

بلخیز

۱
۲۵۰۰۰
مقیاس

سیوری
راہ آہن
مقیاس ۱/۲۵۰۰۰

۵۰۶۸

۴۵۶۳

۲۸۹۸

۳۲۹۸

۳۴۵۶

دژ تاریخی عباس آباد در کنار رود ارس

پل آجری خدا آفرین بر روی رود ارس

روز بعد برای حلّ اختلاف نظری که در مورد عبور دادن خط مرز از روی پل خداآفرین بین نمایندگان طرفین در سو کمیسیون شماره ۲ پیدا شده بود بدانجا عزیمت نمودیم .

طبق آئین نامه تحدید حدود خط مرز بایستی از وسط پل هاعبور کند اما چون در آنجا عمیق ترین قسمت مجرای رودخانه نزدیک مرز شوروی واقع شده هیئت نمایندگی ایران نظر داشت محل عبور مرز را با وسط عمیق ترین مجرای رودخانه منطبق سازد و باین ترتیب ۳۹ متر از پل خداآفرین بشورویها و ۱۳۱ متر بایران تعلق میگرفت . پس از مذاکرات لازم هیئت نمایندگی شوروی با نظر ما موافقت نمودند و خط مرز از وسط چشمه چهارم پل که بر رویهم دارای پانزده چشمه است عبور داده شد و رفع اختلاف گردید .

در نزدیکی پل فعلی خدا آفرین که با آجر ساخته شده و از قراری که میگویند در زمان عباس میرزا بنیاد گردیده ، پل دیگری از سنگ های تراشیده موجود است که با منتهای مهارت و سلیقه ساخته شده ولی اکنون نیمه خراب است و تاریخ بنای آن باید خیلی قدیم تر از پل آجری باشد . پل سنگی در محلی زده شده که صخره های جبال اطراف رودخانه نزدیک بیکی دیگر واقع شده اند و برای ایجاد سدّ و کارخانه برق موقعیت بسیار مناسب و مساعدی دارد .

بعد از حلّ مسئله عبور خط مرز از روی پل برای بازدید جزایر « اشخ لو » و « بویدوز » که بایران تعلق گرفته رهسپار شدیم و در بین راه پاسگاههای « مفروض لو » و « توالی » را سرکشی کردیم . در نزدیکی پاسگاه « توالی » درخت چنار کهن سال و پرشاخ و برگی سر بآسمان برافراشته و از زیر آن چشمه آب گوارائی بیرون میآید . زیر سایه آن چنار تنومند ساعتی استراحت کردیم و از آب گوارای چشمه جرعه ای نوشیدیم . در این منطقه دهات معموری وجود دارد که بعضی مانند قریه « ونیق » و « آبیك » سابقاً متعلق به تومانیانها بوده و بعضی در تملك بوداقیانها میباشد .

روز بعد به قریه اصلاندوز رفتیم و در بین راه در قریه لاریجان با آقای نعمتی که مستأجر چندین قریه آنحدود است آشنا شدیم و معلوم شد که مشارالیه مزارع

پنبه را بوسیله نلمبه هائی که در کرانه ارس کار گذاشته آبیاری مینماید و از کشت پنبه نتایج خوبی بدست آورده است .

اصولاً در این منطقه بجای‌کندم و جو که سابقاً منشأ عمده زراعت بوده حالا مزارع ممتاز پنبه احداث کرده اند و رعایا بمنافع سرشار این قبیل زراعت بخوبی پی برده اند و در توسعه آن کوشش فراوان میکنند .

اصلاندوز محلّ تاریخی و جغرافیائی بسیار مهمی است که در مصب رودخانه «دررود» واقع شده و مشرف بر دره پهناوری است که در آن دررود و ارس بیکدیگر ملحق میشوند . دررود همان رودخانه قره‌سو است که پس از تلاقی بارودخانه سومبار باین اسم نامیده . میشود در ایام بهار قره‌سو و دررود در اثر طغیان آب صورت مهبی بخود گرفته و در مسیر خود بهمه‌جا خرابی میرسانند من جمله پل چوبی کنگرلو که بر روی قره‌سو زده شده اغلب دستخوش سیلاب‌های خروشان رودخانه واقع شده و اتومبیل‌ها از عبور و مرور باز میمانند . از ایشرو زدن پل بتونی محکمی بر روی قره‌سو نهایت لزوم را دارد زیرا باینوسیله راه جدید سازمان برنامه بین سربند و سه راه مشکین که برای رسانیدن وسائل به دشت مغان و صدور محصول آنجا بنقاط دیگر کشور است در هیچیک از فصول سال مسدود نخواهد شد . اینجانب دو مرتبه در بهار و زمستان قصد آمدن به حوزه عملیات سو کمیسیون شماره ۲ را داشتم و در هر دو نوبت با عدم موفقیت مواجه شدم زیرا گذشتن از قره‌سو و دررود غیر ممکن بود .

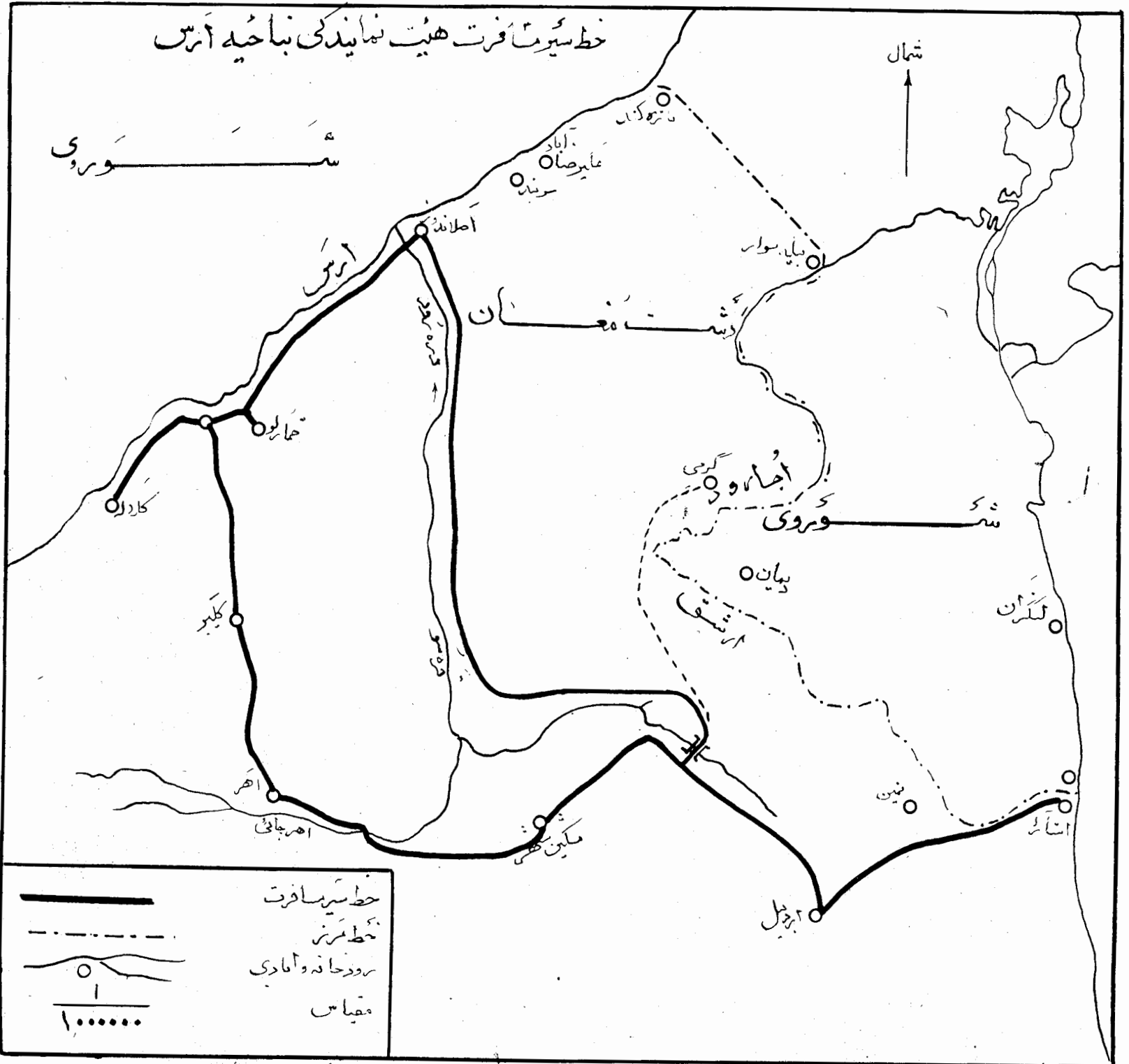
از لحاظ اهمیت تاریخی ، اصلاندوز همان قریه معروف دشت مغان است که روزی شاهد مراسم با شکوه جلوس نادرشاه افشار به تخت سلطنت ایران بوده و این مراسم بر روی تپه‌ای بنام تپه نادری انجام یافته که هم اکنون با ابهت و زیبایی خاص در قریه اصلاندوز سر بلند است .

بالاخره اصلاندوز همان میدانی است که در ۱۳ شوال ۱۲۲۷ هجری قمری برابر ۲۰ اکتبر ۱۸۱۲ میلادی نبرد شدید و خونینی بین قوای عباس میرزا و نیروی روس جریان داشته و عواقب وخیم آن منجر بانعقاد معاهده گلستان گردیده است .

خط سیر مسافرت هیت نمایندگی ناحیه آرس

شمال

شمال
وروی

هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی در دشت مغان

تپه نادری در اصلاندوز دشت مغان

فصل پنجم

تشریفات امضای اسناد و قراردادها

کمیسیون مختلط ایران و شوروی پس از دو سال کوشش و فعالیت دائمی موفق به تعیین و تثبیت خط مرز بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی گردید. در انجام این مأموریت خطیر سو کمیسیونهای ده گانه سهم بسزائی داشتند و در طی پانزده ماه عملیات پرحمت خود برای تشخیص خط مرز و نقشه برداری و علامت گذاری سرتاسر آن در تاریخ پانزدهم آبان ۱۳۳۵ کارهای خود را با کمال موفقیت پایان رسانیدند و برای قدردانی از زحمات افسرانی که بشرح زیر ریاست سو کمیسیون چهار ابر عهده داشتند:

سو کمیسیون ۱ - سرهنک کلینی

» ۲ - سرهنک ۲ شیروانی نژاد

» ۳ - سرهنک مستشاری

» ۴ - سرهنک آزمین

» ۵ - سرهنک یارجانی

» ۶ - سرهنک غفوری

» ۷ - سرهنک ۲ میهن یار

» ۸ - سرهنک غفاری اعتبار

» ۹ - سرهنک مصباحی

» ۱۰ - سرهنک میمند

بخشنامه تلگرافی زیر به شماره ۴۲۰۶ مورخ ۳/۸/۳۵ صادر گردید:

» در اینموقع که مرزهای ایران و شوروی تعیین و تثبیت گردیده و مأموریت تاریخی که از طرف شاهنشاه معظم و دولت و ملت ایران بهیئت نمایندگی و سو کمیسیونهای ده گانه محول گردیده بود پایان رسیده لازم میدانم مراتب قدردانی و امتنان خود را بر رؤسای سو کمیسیونها ابلاغ و متذکر شوم که برای اجرای این

مأموریت رؤساء و اعضاء سو کمیسیونها از ابراز هیچگونه همت و فداکاری و جانبازی فروگذار ننموده و وظیفه خویش را بخوبی انجام داده‌اند و از هر حیث موجبات رضایت خاطر خطیر ملوکانه را فراهم ساخته‌اند. امیدوارم در آتیه نیز در خدمت بشاهنشاه و میهن موفق و کامیاب شوند.»

از این پس سنگینی بار خاتمه دادن بکارهای باقیمانده بدوش کمیسیون مختلط گذارده شد زیرا کلیه پروتکل های علائم مرزی و پلانشت ها و کروکیها و جزوه های مختصات و فهرست ها و مخصوصاً پروتکل شرح تفصیلی مرز میبایستی بعد از بررسی نهائی بچاپخانه ها تسلیم و طبع و جلد شود.

در اینجا بيمورد نیست که گفته شود کارمندان چاپخانه ها و جلد سازان و هنرمندان طرفین با وجود فرصت غیر کافی در کمال جدیت از عهده وظائف خود برآمدند و کتب و آلبوم ها و جداول را با منتهای نظافت و زیبایی حاضر و آماده ساخته و از ۱۹ دیماه ۱۳۳۵ کمیسیون مختلط ایران و شوروی توانست شروع بامضاء اسناد و نقشه ها بنماید.

بطور کلی ۱۰۶ پلانشت که بر رویهم نقشه مرز را تشکیل میداد میبایستی بامضاء هیئت های نمایندگان میرسید و چون بهر طرف يك نسخه اصلی داده میشد جمعاً ۲۱۲ پلانشت برای امضاء حاضر شده بود.

تعداد پروتکل های علائم مرزی که برای امضاء آماده شده بود بالغ بر ۱۰۸۰ ورق بود و چون قرار بر این شد که بهر طرف دو نسخه داده شود لذا ۴۳۲۰ ورق پروتکل میبایستی امضاء میشد.

شمای وضعیت نصب علائم مرزی برای ایران دو نسخه و برای شوروی نیز دو نسخه در نظر گرفته شده بود و هر نسخه بایستی بامضاء میرسید.

تعداد فهرست یا شمای نقشه ها برای هر طرف ۴۳ برگ تهیه شده بود که جمعاً ۸۶ برگ برای امضاء حاضر بود.

جزوه مختصات شش قسم در چهار نسخه مهیا گردید یعنی ۲۴ جزوه آماده امضاء شد.

هیئت نماینده کمی اتحاد جماهیر شوروی در آستارای شوروی

شرح تفصیلی مرز نیز در دو جلد چاپ شده بود و بهر طرف دو شرح تفصیلی داده میشد یعنی جمعاً هشت جلد برای امضاء حاضر شده بود و بدین منوال کلیه اسناد بالغ بر ۶۵۴ سند میگردید.

و چون هر سندی را شش نماینده از هر طرف امضاء مینمودند بنا بر این میبایستی ۵۵۸۴۸ امضاء بر روی کلیه مدارک مربوطه بمرزهای ایران و شوروی گذارده شود. برای انجام اینکار که البته قبل از امضاء مستلزم کنترل اسناد هم بود مدت دو ماه یعنی ماههای دی و بهمن پیش بینی شده بود. بنا بموافقتی که هیئت ها نمودند قرار شد اشخاص ذیل برای امضای اسناد تعیین گردند:

از طرف هیئت نمایندگان ایران:

- ۱ - سپهبد امان الله جهانبانی رئیس هیئت و اعضاء ذیل:
- ۲ - سر هنگ عبدالحسین طیفوری
- ۳ - سر هنگ تقی بهنام
- ۴ - سر هنگ ۲ محمد علی باقری
- ۵ - آقای مهندس ابراهیم قصبه‌ای
- ۶ - ناصر الدین کاوسی بنمایندگی از طرف امیر حسین دریابیکی که در نتیجه سانحه اتومبیل زخمدار و تحت معالجه قرار گرفت.

از طرف هیئت نمایندگان شوروی:

- ۱ - آقای پاول دیمیتروویچ آرف وزیر مختار و رئیس هیئت
- ۲ - آقای سر هنگ الکساندر آفاناسیویچ سو کولف - عضو هیئت
- ۳ - سر هنگ یلیسی کریکوریویچ ژید کف - »
- ۴ - سر هنگ یو کنی ار کادیویچ ولکف - »
- ۵ - پیترو بوریسویچ زودین - مشاور و دبیر کل

نفر ششم برای امضای اسناد مربوط بماوراء قفقاز نماینده جمهوری آذربایجان رسول - رسولویچ حسن‌اف

و نفر ششم برای امضای اسناد مربوط به ماوراء خزر نماینده جمهوری

ترکمستان آشور - محمدویچ - محمداف

مراسم امضای اسناد با دو جلسه رسمی یکی در تاریخ ۱۹ دیماه در آستارای شوروی و دیگری در تاریخ ۲۲ دیماه در آستارای ایران انجام شد. در این دو جلسه ترتیب امضاء کردن اسناد و مدارک مورد مطالعه واقع شد و حتی تعدادی از اسناد بامضاء رسید و قرار شد بقیه کار بصورت عادی روزانه انجام گردد بدینمعنی که نمایندگان شوروی اسناد را امضاء کرده و برای ما بفرستند و ما هم بعد از امضاء کردن جهت صحافی و نواربندی و غیره بمؤسسات مربوط تحویل دهیم. همچنین قرار شد از اغلب اسناد يك متن روسی و يك متن فارسی بهر دو طرف داده شود.

با منتهای جدیتی که برای کنترل نهائی و امضاء اسناد بعمل آمد خاتمه کار تا ۱۵ اسفند ماه بطول انجامید و در این تاریخ در طی دو جشن باشکوه پایان مأموریت کمیسیون مختلط اعلام گردید.

از طرف هیئت نمایندگی ایران پذیرائی نهائی در آستارای ایران صورت گرفت که در آن بعضی از کارمندان دولت و محترمین آستارا و پهلوی شرکت جستند و سر میز شام نطقهائی مبنی بر اظهار خوشوقتی و مسرت از پایان کار مرز ایراد گردید و در خاتمه مجلس فیلمهای جالبی بمعرض نمایش گذارده شد.

از طرف هیئت نمایندگی شوروی پذیرائی نهائی در لنکران انجام شد و در طی آن قطار چاپخانه متحرك در ایستگاه راه آهن بازدید و در خانه فرهنگ با حضور نمایندگان عالی رتبه شهر و اطراف صرف شام شد و نطقهای مفصلی در اطراف پایان موفقیت آمیز کار کمیسیون مختلط ایران و شوروی و تأثیر آن در ایجاد حسن روابط دوستی و همجواری فیما بین ادا شد و بعد از شام کنسرت و نمایش فیلم اجرا گردید. باین ترتیب در تاریخ هفدهم اسفند ماه ۱۳۳۵ تمام اسناد و مدارک فیما بین رد و بدل شد و طرفین دستگاہ پر عرض و طول خود را جمع آوری و هریک بسوی پایتخت کشور مربوط رهسپار گردیدند.

در همان اوقاتی که هیئت‌های اصلی مشغول امضای مدارک مربوط بمرز بودند

هیئت نمایندگی ایران و شوروی در موقع امضاء اسناد و پروتکل‌ها

زمین‌های واگذاری یا زمین‌هائی که میبایستی تعویض میشد توسط کمیسیونهای مخصوص مطابق صورت مجلسهای رسمی تحویل و تحول گردید .

پس از خاتمه عملیات مربوط به تعیین و تثبیت مرز چنین تشخیص داده شد که برای انتظامات مرزهای ایران و شوروی و ترتیب حل و فصل وقایع و حوادثی که ممکن است در مرز رخ نماید بایستی بین دولت شاهنشاهی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی قرارداد جامعی منعقد شود و موافقت نامه‌های مختلفی که از راه تبادل یادداشتهای ایران و شوروی راجع بامور مرزی پذیرفته شده از درجه اعتبار ساقط گردد .

لزوم تنظیم چنین قراردادی را کمیسیون مختلط از مدتی پیش استنباط و بمطالعه و تهیه آن پرداخته بود . در وزارت امور خارجه نیز کمیسیونی بدین منظور تشکیل و با هیئت نمایندگی همکاری مینمود . پس از حاضر شدن متن قرارداد در طی چند کمیسیون مشترك مجدداً مورد بررسی واقع و نمایندگان دو کشور در تمام مواد آن موافقت نظر پیدا کردند .

برای تشریفات رسمی پایان کار هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی دعوت شدند که پروتکل شرح تفصیلی مرز را در تهران و با حضور مصادر امور وزارت امور خارجه ایران امضاء کنند .

بر طبق این دعوت هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی روز چهارشنبه ۲۱ فروردین ماه با طیاره وارد تهران شدند و پس از ورود معلوم گردید که در اعضاء هیئت بشرح زیر تغییراتی داده شده است :

۱ - آقای کوزنسف واسیلی واسیلوویچ جانشین اول وزیر امور خارجه اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی .

۲ - آقای ارفل پاول دیمتریوویچ وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی .

۳ - آقای ورونین الکسی لاونیدوویچ معاون رئیس اداره خاور میانه وزارت خارجه شوروی .

۴ - سرهنگ سو کولف الکساندر آفاناسیوویچ .

۵ - سرهنک ژید کف الکسی گریگوریویچ .

۶ - سرهنک ولکف یوکنی ارکادنویچ .

۷ - آقای محمد اف آشیر محمد وویچ نماینده دولت جمهوری سوسیالیستی

ترکمستان .

۸ - آقای حسن اف رسول رحیم اوقلی نماینده دولت جمهوری سوسیالیستی

آذربایجان .

۹ - آقای شرباچویچ الکسی فلوریا نویچ متخصص و کارشناس نقشه برداری .

با تغییراتی که دولت اتحاد جماهیر شوروی برای هیئت نمایندگی خود قائل شده بود بر اهمیت سیاسی آن بمراتب افزوده و باین ترتیب کمیسیون مختلط که قبلاً جنبه فنی و سرحدی داشت ، اهمیت سیاسی و اشتها جهانی پیدا کرد .

علاوه بر کلیه اعضاء هیئت نمایندگی ایران معاون وزارت امور خارجه ایران و بعضی از رؤسای ادارات آن برای استقبال هیئت نمایندگی شوروی در فرودگاه مهرآباد حاضر شده بودند و پس از پیاده شدن هیئت مزبور از طیاره اینجانب بسمت رئیس هیئت نمایندگی ایران نطقی دائر بر اظهارخوشوقتی از ورود هیئت نمایندگی شوروی و خیر مقدم ایراد و از ضمیمه شدن جناب آقای کوزنسف و آقای ورونین بهیئت ابراز مسرت و خوشبینی نمودم .

در جواب جناب آقای کوزنسف از آمدن هیئت به تهران ابراز مسرت نمودم و از آقایان مستقبلمن تشکر کردم و اظهار امیدواری نمودم که روابط دوستی و مودت بین ایران و شوروی بیش از پیش استحکام یافته و خواهد یافت .

مطابق برنامه‌ای که برای پذیرائی میهمانان تهیه شده بود ، شش روز برای توقف در تهران و چهار روز برای مسافرت باصفهان و شیراز و تخت جمشید منظور گردیده و محل اقامت آنها در تهران در هتل « پلازا » معین شده بود .

طبق این برنامه هیئت نمایندگی شوروی در مدت اقامت در تهران پس از حضور در کاخ مرمر و امضاء دفاتر اعلیحضرت همایون شاهنشاهی و علیاحضرت ملکه و ملاقات با جناب آقای وزیر امور خارجه روز دوشنبه ۲۲ فروردین ماه برابر

هیئت نمایندگان کی مرزی شوروی در حضور شاهنشاه

7

8

9

10

11

12

آقای گوزنسف معاون اول وزیر خارجه شوروی و سپهبد امان الله جهانبانی در حضور شاهنشاه

با ۲۷ مارس ۱۹۵۷ هر دو هیئت در وزارت امور خارجه حضور بهم رسانیدند و پروتکل شرح مرز و پرتکل نهائی (ضمیمه شماره ۱) را در طی مراسم با شکوهی امضاء کردند در موقع امضاء اسناد فوق علاوه بر تمام اعضای هیئت های نمایندگان ایران و نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی اشخاص زیر حضور داشتند :

از جانب دولت ایران : جناب آقای مشفق کاظمی معاون وزارت امور خارجه ، جناب آقای مجدی رئیس اداره دوم سیاسی ، جناب آقای دکتر پیرنهاد رئیس اداره امور مرزی و آقای میرفندرسکی کفیل اداره امور حقوقی و عهود وزارت امور خارجه . از طرف دولت شوروی : جناب آقای کوزنسف جانشین اول وزیر امور خارجه اتحاد جماهیر شوروی - جناب آقای پکف سفیر کبیر اتحاد جماهیر شوروی در ایران و آقایان بازارف و اولیفرنگو رایزنان سفارت کبرای شوروی در ایران و سرهنک دولین وابسته نظامی و دریائی و هوائی سفارت و آقای شرباچویچ کارشناس هیئت نمایندگی شوروی .

پس از امضاء اسناد مزبور از طرف رؤسای هیئت ها بمناسبت توفیق بزرگی که در اتمام امور مرزی دولتین حاصل شده بود نطقهائی ایراد گردید (ضمیمه شماره ۲ و ۳) . و نیز در همان روز اعلامیه مشترکی از طرف هر دو هیئت در ایران و مسکو انتشار یافت (ضمیمه شماره ۴) پس از پایان این تشریفات هیئت نمایندگی شوروی دسته گل مجللی نثار آرامگاه اعلیحضرت شاهنشاه فقید نمودند .

روزهای بعد اوقات هیئت نمایندگی شوروی برای ملاقات با جناب آقای نخست وزیر و جناب آقای وزیر جنگ و صرف ناهار در وزارت امور خارجه و شام در باشگاه افسران بدعوت از طرف وزارت جنگ و بازدید موزه ایران باستان و بازدید خزانه جواهرات بانک ملی و ورزشگاه باستانی آنجا و بازدید کارخانه دخانیات و مطالعه قرار داد انتظامات و امنیت مرزین دو کشور و ترتیب رسیدگی و حل و فصل اختلافات و حوادث مرزی صرف شد . ضمناً هیئت دو شب به سینما رفتند و یک شب در پارک هتل برای صرف شام حضور بهم رسانید .

روز ۲۵ فروردین ماه برابر با ۳۰ مارس ۱۹۵۷ هیئت با طیاره نیروی هوائی

ارتش شاهنشاهی برای دیدن آثار تاریخی جنوب بطرف اصفهان پرواز نمود. هنگام این مسافرت هیئت در اصفهان و شیراز از طرف استانداران و فرماندهان لشکر و سپاه پذیرائی شدند. در اصفهان در باشگاه افسران و در شیراز در پارک سعدی و در تخت جمشید در هتل آپادانا توقف نمودند پس از مراجعت از سفر جنوب هیئت نمایندگان شوروی با اتفاق هیئت نمایندگان ایران به حضور اعلیحضرت همایون شاهنشاهی شرفیاب شدند و آقای کوزنسف نقشه خط مرزی بین دولتین را که با کمال زیبایی و ظرافت روی لوحه فلزی حک شده بود تقدیم پیشگاه مبارک ملوکانه نمودند. سپس اعضاء هیئت شوروی بدریافت نشانهای کشوری از درجات مختلف مفتخر گردیدند.

اعلیحضرت همایون شاهنشاهی از فعالیت و خدمات شایان هر دو هیئت در انجام این مأموریت خطیر ابراز رضایت و قدردانی فرمودند. سپس هیئت ببازدید قصر سلطنتی پرداختند.

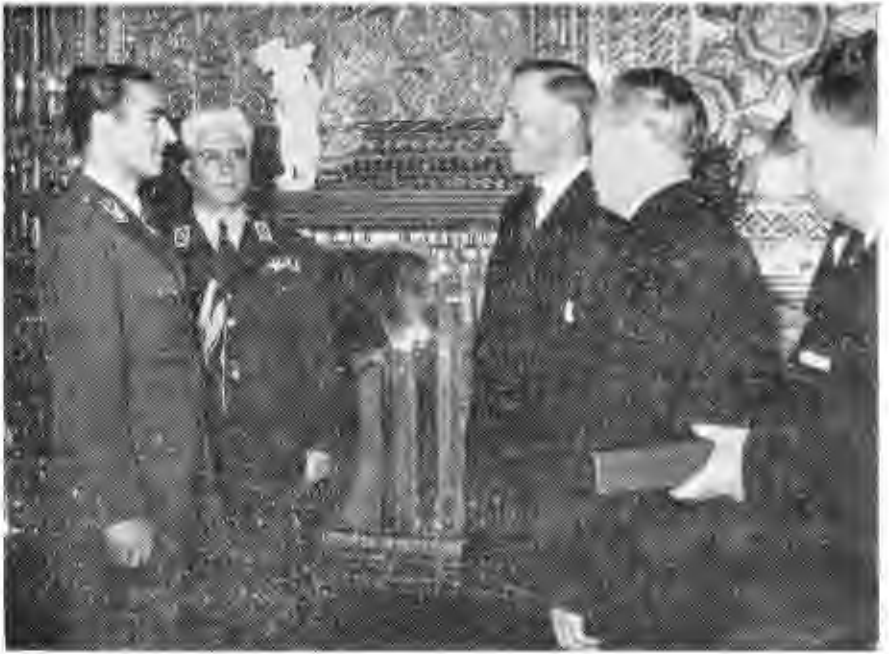
۲۸ فروردین ماه در پذیرائی که برای صرف شام در سفارت کبرای اتحاد جماهیر شوروی بعمل آمده بود شرکت جستند.

روزهای بعد ببازدید موزه نظامی دانشکده افسری دیدن مؤسسات خصوصی هنرهای زیبا و صرف شام در هتل دربند بنابذعوت شهرداری تهران و استماع کنسرت هنرمندان ایرانی پرداختند.

شب قبل از حرکت هیئت از تهران در هتل پلازا شام خداحافظی داده شد و نطقهای دوستانه‌ای مبنی بر ابراز خوشوقتی از یابان یافتن مأموریت کمیسیون مختلط ایران و شوروی رد و بدل گردید و در موقع خداحافظی بعنوان یادگار هدایائی از هنرهای زیبای ایران به میهمانان داده شد.

رئیس هیئت نمایندگان شوروی در پایان مجلس دعوت هیئت نمایندگان ایران را با اتحاد جماهیر شوروی برای امضای قرارداد انتظامات مرزی تأیید کردند و بامید دیدار نزدیک در مسکو با اعضاء هیئت نمایندگان ایران تودیع نمودند.

پس از مراجعت هیئت نمایندگان شوروی هیئت نمایندگان ایران چندروزی در کمیسیون وزارت امور خارجه به بررسی و مذاقه در قرارداد انتظامات مرزی پرداخت

شرفیابی معاون اول وزارت خارجه اتحادشوروی و سفیر کبیر آندولت و رؤسای هیئت‌های نمایندگی
مرزی ایران و شوروی بحضور شاهانه

معاون اول وزارت خارجه اتحاد جماهیر شوروی نقشه مرز ایران و شوروی را با آرم هر دو کشور
بعنوان یادگاری تعیین مرز فیما بین ، تقدیم پیشگاه مبارک ملوکانه مینماید

مبشتهای نماینده کی ایران وشوروی بس از شرفیابی به پیشگاه مبارک ملوکه از طرف جناب آقای وزیر دربار پذیرائی میشوند

و با کسب اجازه از پیشگاه مبارک شاهانه مقدمات کار خود را فراهم ساخت روز دوشنبه ۱۶ اردی بهشت ساعت ۸ صبح با طیاره نیروی هوایی ارتش شاهنشاهی بطرف تفلیس حرکت نمود .

هیئت نمایندگی ایران در این مأموریت مرکب از اشخاص زیر بود :

رئیس هیئت	سپهدار امان الله جهانبانی سناتور
معاون هیئت	سر لشکر غلامحسین مقتدر
عضو هیئت	سر هنگ عبدالحسین طیفوری
»	سر هنگ تقی بهنام
»	سر هنگ ابراهیم بهمن پور
»	سر هنگ ۲ محمدعلی باقری
»	سر هنگ ۲ ضیاء نیکو بنیاد
»	آقای مهندس ابراهیم قصبه‌ای
دبیر هیئت	آقای ناصرالدین کلاسی

آقای اسمعیل مجدی رئیس اداره دوم سیاسی وزارت امور خارجه نیز باتفاق هیئت مسافرت کردند .

هواییمای حامل هیئت پس از سه ساعت پرواز در فرودگاه شهر تفلیس پائین آمد . و این اولین هواییمای نیروی هوایی ایران بود که بخاک شوروی فرود می‌آمد . در شهر تفلیس مأمورین عالی رتبه جمهوری گرجستان از هیئت استقبال نمودند و از ورود نخستین هواییمای ایران با آنجا اظهار مسرت و خوشوقتی کردند . پس از مختصر استراحت و صرف چای در تفلیس که باصطلاح کنونی محلی تیبیلیسی (Tebilissi) نامیده میشود با طیاره‌ای که از طرف دولت شوروی در اختیار هیئت گذاشته شد بطرف مسکو پرواز کردیم و ناهار را در شهر «راستف» صرف نموده بلافاصله بجانب مقصد رهسپار شدیم . راه بین تفلیس و مسکو تقریباً در مدت شش ساعت پیموده شد .

در مسکو قایم مقام اول وزیر امور خارجه آقای کوزنسوف و چندتن از کارمندان آن وزارت خانه و جناب آقای انصاری سفیر کبیر ایران و کارمندان سفارت و کلیه اعضاء

هیئت نمایندگی شوروی ما را استقبال کردند و نطقهائی مبنی بر اظهار مسرت از ورود میهمانان از طرف آقای ارف رئیس هیئت نمایندگی شوروی و اظهار امتنان و قدردانی از طرف اینجانب ایراد گردید .

با تومبیلهائی که از طرف دولت شوروی در اختیار هیئت گذاشته شد به هتل «سوتسکایا» که یکی از بهترین هتل‌های شهر مسکو بشمار میرود و برای اقامت هیئت معین شده بود رهسپار شدیم . پس از ورود به هتل بر نامه مفصلی که برای مدت توقف هیئت در اتحاد جماهیر شوروی تنظیم شده بود مورد مطالعه و با مختصر تغییری مورد قبول واقع گردید و بر طبق آن دوران توقف شامل پنج روز اقامت در مسکو ، دو روز در لتین گراد - یک روز در استالین گراد ، دو روز در یالتا و دو روز در تفلیس پیش بینی شده بود .

از صبح روز دوم ورود بمسکو هر دو هیئت مشغول بررسی و مقابله قرارداد انتظامی مرز ایران و شوروی شدند ، زیرا قرار بود روز سه شنبه ۱۴ ماه مه این قرارداد در عمارت وزارت خارجه اتحاد جماهیر شوروی بامضای رؤسای هیئت‌های نمایندگی طرفین برسد .

چون بعضی اختلافات و اشتباهاتی وجود داشت که هنوز مرتفع نشده بود چند نفر از اعضاء هر دو هیئت تحت نظر تیمسار سرلشکر مقتدر از بعضی بازدیدها صرف نظر نموده قرارداد را مجدداً بررسی و اختلافات را بر طرف و برای امضاء حاضر نمودند . روز هفتم ماه مه آقای گرومیکو وزیر امور خارجه اتحاد جماهیر شوروی هیئت نمایندگی ایران را پذیرفت و پس از تبریک ورود لزوم استحکام مراتب دوستی و مودت بین دولتین را مشروحاً متذکر گردید و به میهمانداران ما دستور اکید داد که برنامه توقف با نظر هیئت نمایندگی ایران در صورت لزوم تغییر یابد و کلیه خواسته‌های میهمانان بلادرنک بر آورده شود . اینجانب نیز در جواب از مراتب مهمان نوازی و توجه مخصوص آقای وزیر خارجه نسبت به هیئت نمایندگی ایران اظهار تشکر و قدردانی نمودم . همان روز موزه ارتش سرخ را بازدید نمودیم و در طی این بازدید از چگونگی جزئیات جریان انقلاب کبیر ، ایجاد ارتش سرخ ، مبارزات داخلی ، مداخله اجانب در امور

هیئت نمایندگی ایران در موقع پذیرائی مارشال بولگانین نخست وزیر و مارشال ژوکوف وزیر دفاع ملی اتحاد جماهیر شوروی

هیت نماینده کی ایران درموزه اوپنیتاز لینگراد

کشور شوروی و مبارزه با آنان و بالاخره جنگ جهانی دوم که شورویها جنگ میهنی مینامند واقف گردیدیم زیرا تمام وقایع مهم در هر قسمت با اسناد و اشیاء و اسلحه و وسائل و تابلوها و عکسها و غیره در معرض نمایش گذارده شده بود و تمام آنها را که برای روشن کردن مراحل تاریخی تنظیم نموده بودند از نظر گذرانیدیم. بعد از ظهر همان روز که مقارن جلسه شورای عالی اتحاد جماهیر شوروی بود هیئت نمایندگی ایران موفق شد در این جلسه حضور یافته و نطق مشروح و جالب توجه دبیر اول حزب کمونیست آقای خروش را راجع بلزوم تغییراتی در سیستم اقتصادی کشور استماع کند. شب هیئت نمایندگی در تئاتر دولتی آکادمیکی بزرگ مسکو دارنده نشان لنین حضور بهم رسانید و از دیدن اپرای «بی بی پیک» اثر چایکفسکی که از روی داستان نویسنده شهیر روسی «پوشکین» اقتباس شده است محظوظ شد.

روز ۸ ماه هیئت نمایندگی ایران تاج گلی بر مزار لنین پیشوای بزرگ شوروی و ستالین ژنرال یسیم ارتش سرخ نثار نمود و ناظر انبوه جمعیتی شد که هر روز بدنبال هم صف بسته و بحال احترام و رعایت سکوت محض از مقابل اجساد پیشوایان ملل جماهیر شوروی رژه میروند. ما هم بنوبه خود از برابر آنان گذشتیم و بر اجساد بیروچی که بر بالین مرگ تکیه زده بودند بادیده عبرت نگریستیم.

قصر تاریخی کرملن را با موزه معروف آن دیدن کردیم و از تماشای تسار ناقوسها و تسار توپها و کلیساها و آثار تاریخی قرون وسطی بهره مند شدیم. عمارت خصوصی لنین را با تمام سادگی و بی ریائی آن که بهمان وضع ایام حیات او حفظ کرده اند بازدید نمودیم.

متروی معروف شهر مسکو را هم که از هر حیث زیبا و مجلل است در طی همان روز مشاهده نمودیم و سالونهای بزرگ آنرا که مجموعه ای از هنرهای زیبای استادان فن معماری است تماشا کردیم. ساعت هفده همان روز مارشال بولگانین نخست وزیر اتحاد جماهیر شوروی و مارشال ژوکوف وزیر دفاع آن کشور در قصر کرملن از هیئت نمایندگی ایران پذیرائی نمودند و از روی کمال مودت و میهمان نوازی ورود هیئت را بمسکو خیر مقدم گفتند و از پایان یافتن اختلافات مرزی اظهار خوشوقتی کردند

وراه را برای استحکام مبانی دوستی و حسن همجواری ایران و اتحاد جاهیر شوروی باز و مهیا دانستند .

روزهای نهم و دهم ماه مه صرف دیدن لنین گراد یا پترو گراد پایتخت سابق روسیه امپراطوری گردید . موزه ها و بناهای معروف این شهر را که سابقاً معروف به عروس شهرهای روسیه بود تماشا کردیم و بالاتر از همه از دیدن موزه با عظمت «ارمیتاژ» که در حال حاضر کلیه قصر زمستانی را اشغال نموده لذت بردیم و ساعتی هم بر روی رود نوا که آبهای دریاچه لادو گارا بخلیج فنلاند میکشاند با کشتی کوچک و زیبائی گردش کردیم و از دیدن مناظر طبیعی غیر قابل وصف آن بهره مند گردیدیم . از مؤسسات دیدنی یکی هم کارخانه « نیروی برق » لنین گراد بود که از لحاظ ساختن ماشینهای عظیم تولید برق شهرت جهانی دارد .

چون ایام جوانی خود را در طی یازده سال تحصیل در شهر پترو گراد گذرانیده بودم خیلی مایل بودم بدانم که پس از انقلابات و مبارزات خانه برانداز داخلی و بخصوص دفاع طولانی و متهورانه در جنگ جهانی دوم - این شهر زیبا بچه صورت در آمده و دچار چه خرابیها و ویرانیها شده است ؟ اما برخلاف آنچه که پیش خود تصور میکردم از خرابیهای جنگ آثاری باقی نمانده بود تنها کلیسای معروف عیساك که در اثر انفجار گلوله های بی شمار بنیانش متزلزل شده بود هنوز در دست تعمیر قرار داشت .

در جوار شهر قدیم که بحال سابق مرمت و بجامانده شهر جدیدی بوجود آمده است که برای سکونت کارمندان و کارگران تخصیص دارد . بطور کلی اگر بتوان گفت لنین گراد اهمیت سیاسی سابق خود را تا حدی از دست داده ولی اهمیت هنری و اقتصادی آن همواره رو با افزایش است و در سال جاری جشن دوست و پنجاهمین سال ایجاد این شهر را برپا خواهند نمود .

روز یازدهم ماه مه از شهر قهرمان دیگر جنگ جهانی دوم یعنی ستالین گراد که ماههای متمادی میدان نبردهای خونین بود و بصورت ویرانه ای در آمده بود دیدن نمودیم و تاج گلی نثار آرامگاه کشتگان جنگ کردیم و از سرعتی که شهر نوین بسیار زیبائی بر روی خرابه های شهر قدیم بوجود آمده دچار حیرت و تعجب شدیم .

هیئت نمایندگی ایران در کارخانه « نیروی برق » لنینگراد

رؤسای هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی پس از امضای قرارداد این موفقیت
بزرگ را بیکدیگر تبریک می‌گویند

هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی در موقع امضای قرارداد انتظامات در وزارت
خارجہ اتحاد جماہیر شوروی

همچنین پیشرفتی که در ساختمان سد کارخانه برق عظیم ستالین گراد حاصل شده بود واقعاً شگفت آور بود. بطور کلی ترقیاتی که تقریباً از يك سال باینطرف یعنی از زمان مسافرت شاهنشاه به کشور شوروی که نگارنده هم افتخار بودن در ردیف ملتزمین رکاب را داشتم تا بامروز در پیشرفت ساختمانهای عظیم جماهیر شوروی مشاهده میشد آتیه بس درخشانی را برای آن کشور نوید میداد. گردش روی کانال ولگا دُن که دو رودخانه معظم را برای کشتی رانی و آبیاری اراضی بیکدیگر متصل ساخته و خود از تأسیسات بسیار مهم دنیا بشمار میرود گوشه ای از این پیشگویی را جلوه گر می ساخت.

روز سیزدهم ماه مه به مسکو مراجعت نمودیم و سه روز دیگر در آنجا بسر بردیم و در این سه روز دانشگاه تازه ساز و معروف مسکو را بنام « لومونسف » (Lomonossov) دانشمند شهیر روسی بازدید نمودیم و ستاد یوم لنین را که اخیراً پایان رسیده و گنجایش ۱۰۳۰۰۰ نفر را دارد و همچنین بنای سرپوشیده آنرا برای انواع ورزشها که ۱۷۰۰۰ نفر میتوانند در آن جای بگیرند تماشا کردیم.

در نمایشات جالب اوپرای « روسلان ولودمیلا » اثر موزیسین روسی « گلینکا » و اقتباس از داستان پوشکین و همچنین بالت ژیزل اثر موزیسین فرانسوی « آدانا » که رل عمده آنرا بالربین نامی « اولانوا » ایفا میکرد حضور یافتیم. چون مارشال و ارشیلف صدر هیئت رئیسه شورای عالی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی بمسافرت چین و اندونزی رفته بودند روز ۱۵ مه آقای « تاراسف » جانشین اول ایشان هیئت نمایندگی ایران را پذیرفتند و در مراسم با شکوهی که مأمورین عالی رتبه وزارت خارجه شوروی و امراء ارتش سُرخ حضور داشتند باعضاء هیئت نمایندگی ایران نشانهای اتحاد شوروی را اعطاء نمودند و نطق هائی از طرف آقای تاراسف مبنی بر اظهار خوشوقتی از پایان موفقیت آمیز امور سرحدی و ایجاد حسن تفاهم بیشتری بین ایران و اتحاد شوروی ایراد و اینجانب پس از تشکر از پذیرائی گرم و دوستانه ای که از طرف مأمورین عالی رتبه جماهیر شوروی از هیئت نمایندگی ایران بعمل آمده و ابراز امتنان از دریافت نشانهای اعطائی، هدیه بسیار نفیسی را که عبارت از يك جعبه خاتم و نمونه

برجسته‌ای از هنرهای زیبای ایران بود تقدیم ریاست شورای عالی داشتیم .

در طی مدت توقف در مسکو از طرف وزیر خارجه و هیئت رئیسه شورای عالی به ناهار دعوت و در مهمانی عصر که از طرف نخست وزیر داده شده بود در قصر کرملن شرکت جستیم . روز ۱۳ ماه مه در شام پرشکوهی که از طرف سفارت کبرای ایران بافتخار هیئت نمایندگی داده شده بود و بعضی از متصدیان امور و افسران عالی رتبه شوروی نیز در آن شرکت داشتند حضور بهم رسانیدیم و جناب آقای انصاری سفیر کبیر ایران با کمال مهربانی و مهمان‌نوازی از مدعوین پذیرائی نمودند و نطقهای دوستانه‌ای فیما بین رد و بدل گردید .

در آخرین شب توقف در مسکو از طرف هیئت نمایندگی شوروی شام خداحافظی در هتل سوتسکیا داده شد و بعد از صرف شام هدایای نفیسی بین اعضاء نمایندگی ایران توزیع گردید .

روزهای آخر توقف در اتحاد جماهیر شوروی را در کرانه‌های خوش آب‌وهوا و فرح بخش کریمه گذرانیدیم و از دیدن مناظر طبیعی با صفا و سناتور یومهای مجهز و مکمل آنجا برخوردار شدیم .

روزهای ۱۸ و ۱۹ ماه مه که در شهر تفلیس پایتخت جمهوری گرجستان بسر بردیم از مهمان‌نوازی صمیمانه اهالی گرجستان بهره‌مند شدیم و نقاط دیدنی این شهر و بخصوص کارخانه جدید ذوب آهن را بازدید نمودیم .

روز بیستم ماه مه مسافرت تاریخی هیئت نمایندگی ایران در اتحاد جماهیر شوروی بیابان رسید و بطرف میهن عزیز پرواز کردیم .

در پایان این قسمت ذکر این نکته را لازم میدانم که مأموریت تعیین و تثبیت مرزهای ایران و شوروی گرچه در بادی امر مأموریتی ساده و فنی تلقی می‌شد اما رفته رفته جنبه سیاسی و معنوی پیدا کرد و برخلاف سرنوشت هیئت‌های مرزی سابق کمیسیون مختلط ۱۳۳۴-۱۳۳۵ موفق شد نتایج مفید و مثبتی از کار خود بدست آورد . البته نباید فراموش کرد که این مرتبه دست تقدیر اوضاع و احوالی را پیش آورده بود که با زمانهای گذشته تفاوت کلی داشت .

آقای تارانسف در موقع اهدای نشان پرچم سرخ بر رئیس هیئت نمایندگان ایران

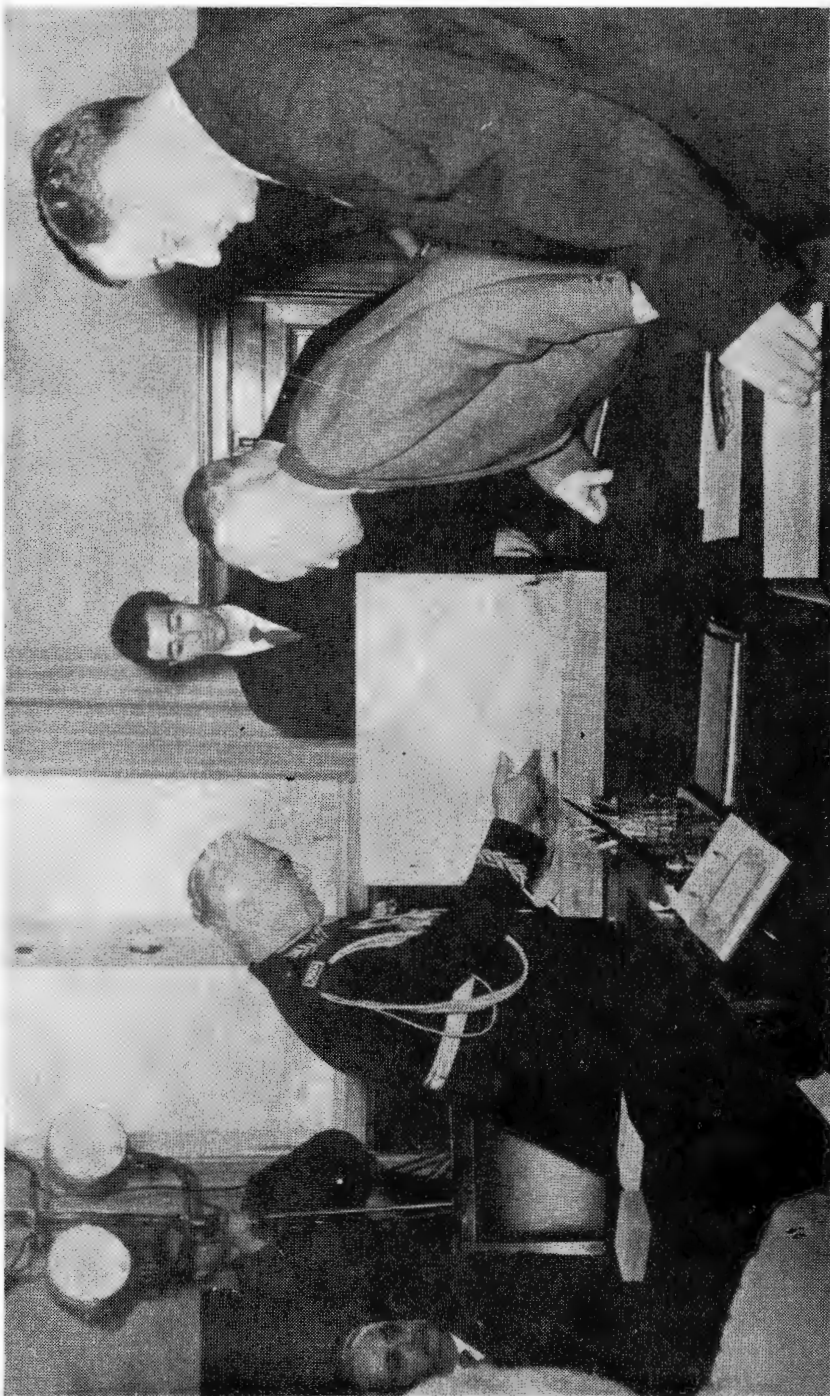
سابقاً ایران در برابر دولت پر قدرت و متجاوززی قرار گرفته بود که سوی زور گوئی و بسط خاک طالب سیاست دیگری نبود و با تجاوززاتی که در طی چندین سال جنگ و جدال از طرف دولت امپراطوری سابق روسیه نسبت بایران شد تازم متمایل به تعیین و تثبیت مرزهای تحمیلی نبودند و در همین مرزهای تحمیلی هم تخطیاتی می نمودند که یکی از علل اصلی عدم موفقیت های هیئت های مرزی سابق بشمار میرفت که هر چه کوشیدند نتوانستند راه سازش پیدا کنند .

اما آغاز کار هیئت نمایندگی ما با دورانی مصادف گردید که ندای عدالت و آزادی ملل در سرتاسر دنیا طنین انداز و دولت های بزرگ را وادار نموده بود که از سیاست استعماری و استثمار دیرینه خود دست بردارند. چنانکه دولت اتحاد جماهیر شوروی مبنای سیاست خود را بر حسن نیت و همزیستی با ملل دیگر قرار داده و مخصوصاً با همسایگان نزدیک خویش طالب برقراری روابط دوستانه و حسن همجواری بود و شخصی را بریاست هیئت نمایندگی خود انتخاب نموده بود که توام با عقل و کیاست و حسن خلق نظری جز حل مشکلات و اختلافات مرزی و استحکام مبانی دوستی بین دو کشور نداشت و منتهای کوشش را در این راه ابراز می نمود . بهمین جهت در اولین برخورد با رئیس و اعضاء هیئت نمایندگی شوروی احساس استنباط نمودم که در این مرتبه هیئت نمایندگی ایران میتواند بانجام مأموریت مهم خود امیدوار باشد .

طرفین باحسن نیت و حسن تفاهم با کمال جدیت مشغول کار شدند و اینقدر کوشیدند تا تمام مشکلات و اختلافات را برطرف و قرارداد های سرحدی را با کمال موفقیت امضاء نمودند و در تحکیم روابط دوستانه دولتی و ملتین خود عمل مفید و مؤثری را انجام دادند بطوری که مورد قدردانی و تشویق دولتیین خود شدند و بدریافت پاداشها و نشان ها نائل و سرافراز گردیدند .

جای تردید نیست که اعضاء کمیسیون مشترک ایران و شوروی دوسال مأموریت مشکل و خطیر خود را در اوضاع و احوال مختلف و در مسافرت های پر زحمت و طاقت فرسا گذرانیدند و چندتن از ایشان با امراض و سوانح ناگواری روبرو شدند که منتهی به

نقص اعضاء وحتی مرگك شد . ولی باتمام این سختی‌ها وزحمات وقتی که نتایج مطلوب و مؤثری از خدمتگذاری خود بدست آوردند همیشه از این دوران دوساله کوشش و فعالیت خویش خاطرات و یادگاریهای پرافتخاری خواهند داشت . چنانکه هیئت نمایندگی ایران هر وقت بر روی نقشه‌ها خط برجسته و مشخص مرزهای شمالی کشور را از ملتقای سرحدات ایران و شوروی و ترکیه تا نقطه التقای سرحدات ایران و شوروی و افغانستان مشاهده نمایند از توفیق بزرگی که در راه خدمت‌گزاری بشاه ومیهن حاصل نموده‌اند بخود خواهند بالید و این ایام پرشور و شرف را از بهترین اوقات زندگانی خویش خواهند دانست و هرگز فراموش نخواهند کرد که توفیق و کامیابی خود را در انجام این خدمت بزرگ مدیون سرپرستی و عنایات مخصوص اعلیحضرت همایون شاهنشاهی نسبت به هیئت هستند وتاریخ ایران هم از ایشان به نیکی یاد خواهد کرد .

رئیس هیئت نمایندگان ایران در موقع اهدای جعبه خاتم به آقای تاراسف

ضیائے

دستور

برای سو کمیسیونهای ایران و اتحاد جماهیر شوروی مأمور تعیین حدود مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی از محل تلاقی مرزهای سه گانه دولتین ایران و اتحاد جماهیر شوروی و ترکیه تا کرانه باختری دریای خزر و از کرانه خاوری دریای خزر تا التقای مرز سه گانه دولتین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و افغانستان .

۱ - کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی و بر طبق موافقتنامه حل مسائل مرزی و مالی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی مورخ ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ (برابر با دوم دسامبر ۱۹۵۴) ده سو کمیسیون ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی تشکیل که وظائف آنها بشرح این دستور تعیین میگردد :

۲ - هر سو کمیسیون مختلط متشکل از دو هیئت است : ایرانی و شوروی . هر هیئت دارای یک رئیس و دو عضو میباشد .

سو کمیسیونها بترتیب « اولی - دومی - تا دهمی » سو کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین حدود مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی نامیده میشوند . هر هیئت سو کمیسیون دارای مهر خود میباشد .

۳ - هر سو کمیسیون از برای عملیات دارای کارمندان فنی از جمله (دبیر - مترجم - نقشه بردار - زمین پیمای - کارشناس وغیره) خواهد بود و همچنین دارای کارمندان کمکی (سرباز - کارگر) میباشد .

۴ - برای سو کمیسیونها نواحی زیر جهت کار و مراکز استقرار تعیین می گردد .

الف - ناحیه ماوراء قفقاز (باختری)

سو کمیسیون ۱ (اول) - ناحیه عملیات سو کمیسیون از محل التقای مرز مملکتی ایران - اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ترکیه تا محل مسکونی آق بند

بطول تقریبی ۲۲۵ کیلومتر تعیین میشود .

محل اقامت هیئت ایران - جلفای ایران .

محل اقامت هیئت شوروی - جلفای شوروی .

سو کمیسیون ۲ (دوم) - ناحیه عملیات سو کمیسیون از محل مسکونی آق‌بند تا منطقه واقع در مرکز بستر رودخانه ارس واقع در شمال باختری حوالی محل مسکونی ایران موسوم به تازه‌کند بطول تقریبی ۱۸۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایران - لاریجان .

محل اقامت هیئت شوروی - محمودلی .

سو کمیسیون ۳ (سوم) ناحیه عملیات از نقطه واقع در مرکز بستر رود ارس واقع در شمال باختری حوالی محل مسکونی ایران موسوم بتازه‌کند تا محل مسکونی ایران موسوم به ستیاری (سیدلو) بطول تقریبی ۱۷۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت نمایندگی ایران - بیل‌سوار ایران .

محل اقامت هیئت نمایندگی شوروی بیل‌سوار (شوروی) .

سو کمیسیون ۴ (چهارم) - ناحیه عمل سو کمیسیون از محل مسکونی ایران موسوم به ستیاری (سیدلو) تا کرانه باختری دریای خزر بطول تقریبی ۱۱۵ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایران - آستارای ایران .

محل اقامت هیئت شوروی - آستارای شوروی .

ب - ناحیه ماوراء خزر (خاوری)

سو کمیسیون ۵ - (پنجم) - ناحیه عمل از کرانه خاوری دریای خزر تا گردنه

کاپلانی بطول تقریبی ۲۵۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایران - داشبرون .

محل اقامت هیئت شوروی - قزل‌اترک .

سو کمیسیون ۶ (ششم) - ناحیه عمل از گردنه کاپلانی تا گردنه آرواز بطول

تقریبی ۱۷۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایرانی - حصارچه .

محل اقامت هیئت شوروی - کهنه کسیر .

سو کمیسیون شماره ۷ (هفتم) - ناحیه عمل از گردنه آرواز تا قله کوه کناره بطول ۱۲۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت نمایندگی ایران - رباط .

محل اقامت هیئت نمایندگی شوروی - گرماب .

سو کمیسیون ۸ (هشتم) - ناحیه عمل از قله کوه کناره تا خرابه های قلعه ببادورمز بطول تقریبی ۱۵۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایران باجگیران .

محل اقامت هیئت شوروی - قصبه کودان (هودان) .

سو کمیسیون ۹ (نهم) - ناحیه عمل از خرابه قلعه بابا دورمز تا محلی که رودخانه چهچهه مرز را قطع می کند بطول تقریبی ۲۱۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایران - ارچنکان .

محل اقامت هیئت شوروی - خیوه آباد .

سو کمیسیون ۱۰ (دهم) - ناحیه عمل از محلی که رودچهچهه مرز را قطع میکند

تا التقای مرز دولتی ایران و اتحاد جماهیر شوروی و افغانستان بطول تقریبی ۲۱۵ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایران - سرخس ایران ،

محل اقامت هیئت شوروی - سرخس شوروی .

محل تشکیل جلسات مشترك سو کمیسیونها در هر مورد جدا گانه بوسیله

رؤسای هیئت ها تعیین میگردد .

۵ - مسائل زیر بعهده سو کمیسیونهای مختلط می باشد .

الف - تعیین و تجدید تعیین حدود خط مرز مملکتی در محل بر اساس موافقتنامه

حل اختلافات مرزی و مالی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مورخه

۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ (برابر دوم دسامبر ۱۹۵۴) میباشد .

ب - نصب علائم مرزی و تنظیم پروتکل برای هر يك از علائم مرزی .

- ج - تنظیم پروتکل شرح عبور خط مرز مملکتی در نواحی سو کمیسیونها .
- د - تعیین زوایای قائم مختصات علائم مرزی و تنظیم جزوه مختصات .
- ه - تهیه نقشه‌های نوار مرز عرض دو کیلومتر در ناحیه ماوراء قفقاز (باختری) بمقیاس $\frac{1}{25000}$ و در ناحیه ماوراء خزر (خاوری) بمقیاس $\frac{1}{50000}$ بنحویکه یک کیلومتر از هر طرف خط مرز را شامل باشد با ترسیم خط مرزی تعیین و تجدید تعیین حدود در نقشه برداری .
- ۶ - عملیات هر یک از سو کمیسیونها عبارت است از عملیات صحرائی و اداری و جلسات .
- ۷ - جلسات سو کمیسیونهای مختلط بمنظور بررسی مسائل سازمانی - فنی وسائر مسائل و تصویب نتیجه عملیات صحرائی و اداری تشکیل میشود .
- ریاست جلسات متناوباً بعهده رؤسای هیئت ها خواهد بود .
- برای هر جلسه سو کمیسیون صورت جلسه خلاصه تنظیم می گردد .
- صورت جلسات بزبانهای فارسی و روسی تنظیم و از طرف رؤسای هیئت و دبیران هیئت سو کمیسیونهای مختلط امضاء میشود .
- ۸ - سو کمیسیون مختلط عملیات صحرائی و اداری را براساس دستورات مخصوص مصوب کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی انجام میدهد .
- ۹ - سازمان و راهنمایی عملیات صحرائی و اداری و مسئولیت انجام آنها در تمام ده ناحیه سو کمیسیون کاملاً بعهده رؤسای نمایندگی شوروی درسو کمیسیونهای مختلط محول میگردد .
- هیئت نمایندگی ایران در سو کمیسیونها حق دارند عملیات صحرائی و اداری را طبق روش کار و دستورات مصوب کمیسیون مختلط بررسی نمایند؛ باستثناء ناحیه ۴ و ۵ سو کمیسیونها که هیئت نمایندگی ایران در عملیات نقشه برداری و زمین پیمائی توحید مساعی مینماید .
- ۱۰ - ترتیب عبور کلیه اعضای سو کمیسیونها و کارمندان فنی آنها از مرز بترتیب دستور مخصوص مصوب کمیسیون مختلط انجام میگردد .

۱۱ - راجع به کلیه مسائلی که در سو کمیسیونهای مختلط قابل حل و فصل نیست سو کمیسیونها آنها را بی درنگ باستحضار کمیسیون مختلط میرسانند .

۱۲ - هر هیئت در سو کمیسیونها مساعدت لازم را از حیث واگذاری وسائل حمل و نقل و مسکن و غیره در موقع اقامت اعضای يك طرف در خاک طرف دیگر متقابلاً نسبت بیکدیگر معمول میدارند .

۱۳ - سو کمیسیونها نتیجه عملیات صحرائی و اداری خود را برای ملاحظه و تصویب به نظر کمیسیون مختلط میرسانند :

الف - پروتکل شرح عبور خط مرز مملکتی در ناحیه تعیین و تجدید تعیین حدود آنها که بوسیله ماشین تحریر در دو نسخه هر يك بزبان فارسی و روسی تنظیم شده باشد .

ب - نقشه های تعیین و تجدید تعیین حدود مرزی که بطور یا کنویس ترسیم و اسامی بزبان فارسی و روسی در آن درج شده باشد .

ج - جزوه مختصات علائم مرزی که در دو نسخه بوسیله ماشین تحریر تهیه شده باشد .

د - پروتکل علائم مرزی باشما و کروکی در ظهر آن تنظیم روی کاغذ های چاپی در دو نسخه هر يك بزبان فارسی و روسی .

ه - پروتکل نهائی نتیجه عملیات سو کمیسیونها .

رئیس هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون	}	رئیس هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی
مختلط مأمور تعیین و تجدید تعیین حدود		سوسیالیستی در کمیسیون مختلط مأمور
مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی		تعیین و تجدید تعیین حدود مملکتی بین
سپهد ۱ . جهانبانی		اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران

وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی

پ . د . ارف

صورت اسامی رؤسا و اعضاء سو کمیسیونهای ۱۰ گانه

در مرز های مشترك ماوراء قفقاز و ماوراء خزر

در قسمت ایران

سو کمیسیون اول

رئیس - سرهنگ کلینی

اعضاء: } سرهنگ حاج جمشیدی - سرهنگ آذرتاش
سرهنگ شیبانی

سو کمیسیون دوم

رئیس - سرهنگ ۲ شبروانی نژاد

اعضاء: } آقای رضا بیات ماکو - سروان نعمت زاده
استوار برنده

سو کمیسیون سوم

رئیس - سرهنگ مستشاری

اعضاء: } سرگرد رستمی - آقای امری
ستوان ۱ احمدی - استوار بهرام

سو کمیسیون چهارم

رئیس - سرهنگ آرمین

اعضاء: } سرهنگ ۲ صفائی - آقای محمدیان
سروان شهر یاری - استوار هاشمی

سو کمیسیون پنجم

رئیس - سرهنگ یار جانی

اعضاء: } استوار فرخاشیان - سرگرد پژوم
استوار نوحه سرائی

سو کمیسیون ششم

رئیس - سرهنگ غفوری

اعضاء: } آقای ناظمی - سرهنگ قوانلو
کاظم حبیبیان

سو کمیسیون هفتم

رئیس - سرگرد میهن‌یار

اعضاء: } مهدوی‌زاده - سرگرد دیلمی
استوار کلالیسو کمیسیون هشتم

رئیس - سرهنگ ففاری اعتبار

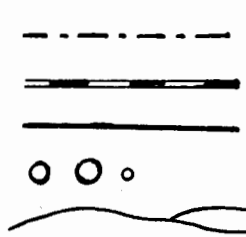
اعضاء: } سرگرد انوری‌پور - سرهنگ ۲ بهزاد افشار
استوار ترقیسو کمیسیون نهم

رئیس - سرهنگ ۲ مصباحی

اعضاء: } آقای آلین
آقای مهندس قریشیسو کمیسیون دهم

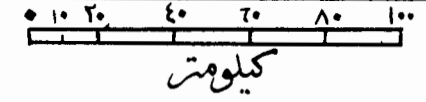
رئیس - سرهنگ میمند

اعضاء: } آقای زورمندان
آقای مهندس میثاقی

- ۱- خط مرز
- ۲- راه آهن
- ۳- جاده
- ۴- شهرها
- ۵- رودخانه

مقیاس ۱/۲,۰۰۰,۰۰۰

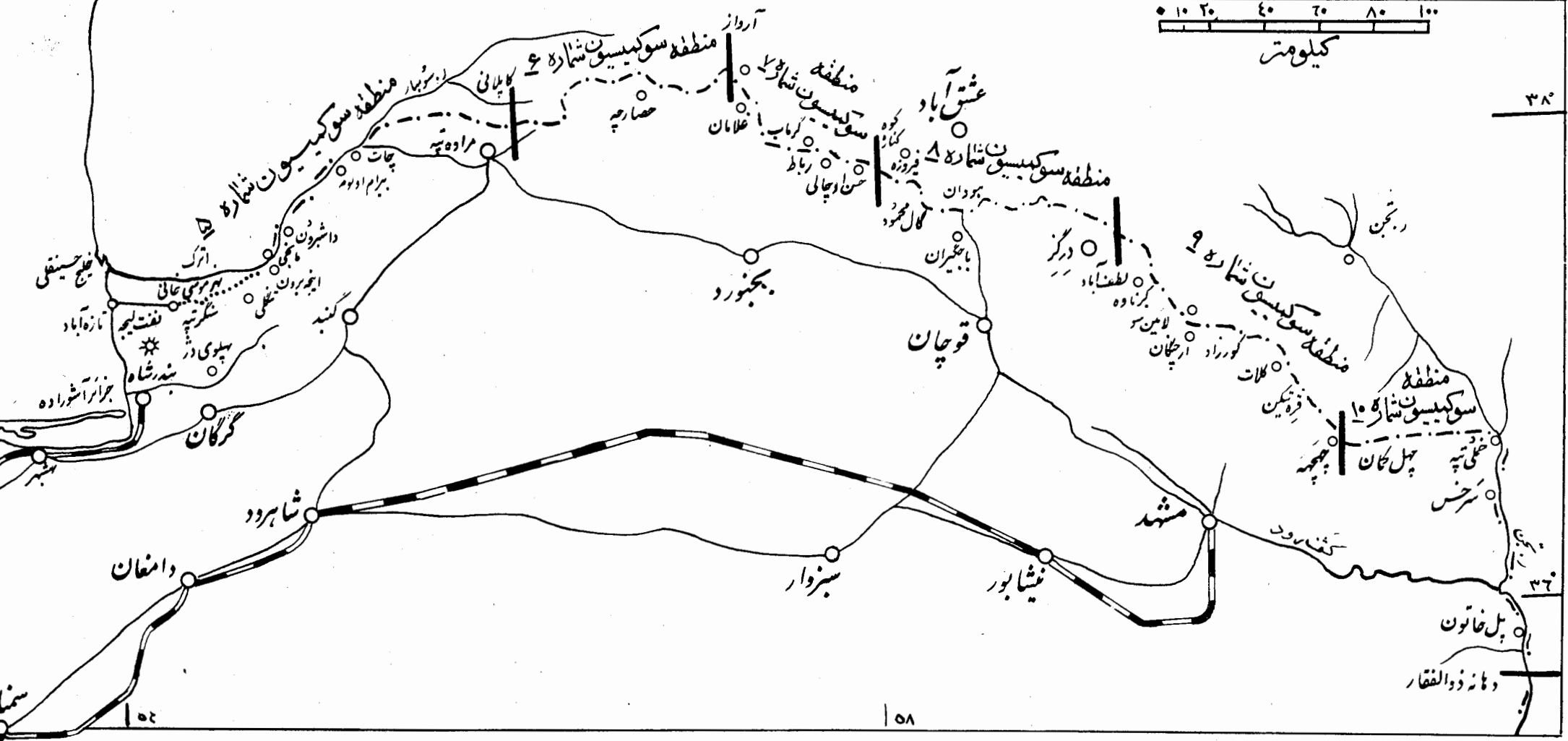

۳۸°

۳۶°

نقشه مناطق سوکیسیو نهایی ده‌گانه هیئت نمایندگی ایران

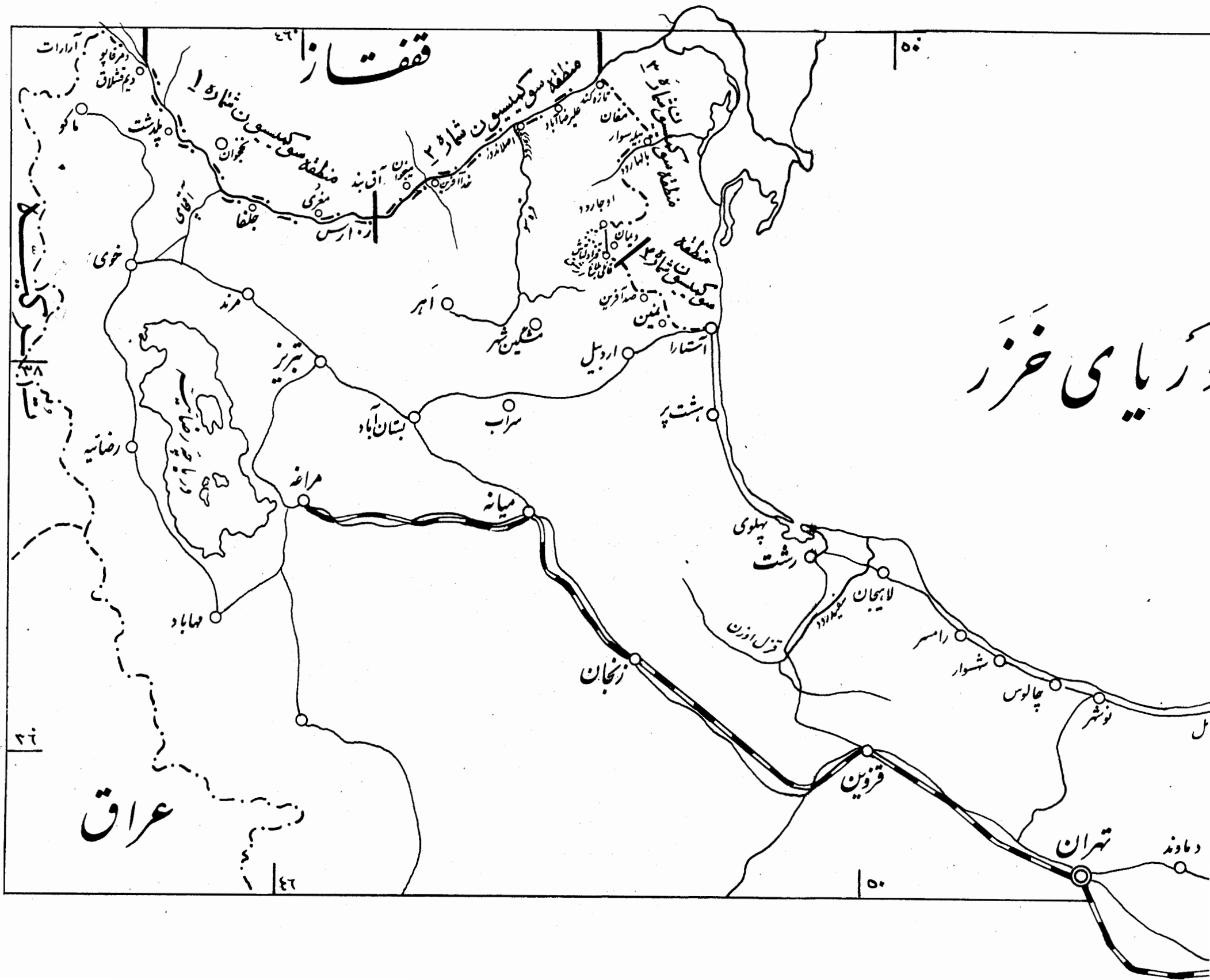
ترکمنستان شوروی

دریای خزر

رئای می خزر

صورت اسامی رؤسا و اعضاء سو کمیسیونهای ۱۰ گانه

در مرزهای مشترك ماوراء قفقاز وماوراء خزر

در قسمت شوروی

سو کمیسیون اول

رئیس هیئت - سرگرد تونکونو کف بطر پطروویچ

اعضاء: { سرهنگ اوساچف واسیلی الکسیویچ
سرگرد ابرامف لئونید لیتو نیدویچ

سو کمیسیون دوم

رئیس هیئت - سرگرد میخایلیک نیکلای فیودورویچ

اعضاء: { سرهنگ ۲ اوسینسکی میخائیل پطروویچ
سرگرد سیلتوک الکسی ایوانویچ

سو کمیسیون سوم

رئیس هیئت - سرهنگ ۲ اندرف واسیلی ایوانویچ

اعضاء: { سرهنگ ۲ وریف یوژیس ماتویوسنیچ
سروان سکوروخود کنستانتین ایوانویچ

سو کمیسیون چهارم

رئیس هیئت - سرهنگ اوساتف الکساندر پطروویچ

اعضاء: { سرهنگ ۲ اوسماک سرگی یوسفویچ
سرگرد کوزلف سرگی سرکیویچ

سو کمیسیون پنجم

رئیس هیئت - سرهنگ ایلیستین یفرم اوسیتیویچ

اعضاء: { سرهنگ ۲ داویدوف سیتان نیکیفروویچ
سرگرد وزونتسف گریگوری گریگوریویچ

سو کمیسیون ششم

رئیس هیئت - سرگرد کانین ولادیمیر گوزبیچ

اعضاء: { سرهنگ ۲ ربوازف گسیلان سیمبونیچ
سرگرد شیئن بوریس ایوانویچ

سو کمیسیون هفتم

رئیس هیئت - سرگرد کریسبوک فئودر میخایلوویچ
 اعضا: } سرهنگ ۲ یولسا کف یا کف یکوروویچ
 سرگرد اندریوشنگو الکساندر الکساندروویچ

سو کمیسیون هشتم

رئیس هیئت - سرگرد سویولف دمیستری ایوانوویچ
 اعضا: } سرگرد سینستین سیتان ترنبوویچ
 سرهنگ ۲ سیمونسف یاول الکسیوویچ

سو کمیسیون نهم

رئیس هیئت - سرگرد روکووی انا تولی واسیلیوویچ
 اعضا: } سرگرد زید کف گاوریل فیودوروویچ
 سرگرد ستولف ولادیمیر واسیلیوویچ

سو کمیسیون دهم

رئیس هیئت - سرهنگ ۲ موسونف لیونید گئور کپوویچ
 اعضا: } سرگرد ایسکناتیف بطریاولوویچ
 سرگرد رومانونسکی دمیتری نیکستیوویچ

دستور

ترتیب تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی و سیالیستی بوسیله علائم مرزی

۱

مرز مملکتی بوسیله علائم مرزی تعیین میگردد .

۲

علائم مرزی در نواحی خاک‌ی عبارت از مرکز علامت مرزی است که بوسیله ستون کوچک چوبی در خود خط مرز برقرار شده و دو ستون بتون مسلح که در دو طرف مرز مملکتی هر یک بفاصله ۲۵ متر از این خط نصب شده، میباشد .

در نواحی آبی علائم مرزی عبارت است از دو ستون بتون مسلح که در دو کرانه رودخانه نصب شده .

ضمناً در پروتکل‌های علائم مرزی ذکر میشود که هر یک از ستون‌های مزبور در چه فاصله از مرز و نقاط توجه نصب گردیده است .

در نواحی آبی که خط مرز در آنجا از آب بخاک یا از خاک بآب انتقال مییابد علائم مرزی عبارت است از سه ستون بتون مسلح و مرکز که از ستون کوچک چوبی ساخته شده است .

۳

ستون‌های بتونی مسلح مرزی که نصب میشود دو نوع است : اصلی و فرعی (بین اصلیها) . ستون‌های بتون مسلح اصلی مرزی اصولاً در حد قابل رؤیت بطوریکه فاصله یکی از دیگری بیش از ده کیلومتر نباشد نصب میگردد .

ستون‌های فرعی بتون مسلح مرزی در فاصله تا ۲۵ کیلومتر یکدیگر نصب می‌شود .

ستون‌های بتون مسلح مرزی اصلی در جوار راهها و رودخانه‌هایی که خط مرز مملکتی را قطع مینماید نیز نصب میگردد .

ستونهای بتون مسلح مرزی از قطعات مختلف تهیه میشود. ستون بتون مسلح مرزی مرکزی از پنج قطعه تشکیل میگردد:

الف - نخستین قطعه (فوقانی) شماره ۱ بابعاد $۵۲ \times ۲۲ \times ۱۸$ سانتیمتر که بالای آن دارای (کلاھک) بطول ده سانتیمتر بشکل هرم است ساخته میشود. قطعه فوقانی ستون اصلی دارای چهار تکه چوب (حفره در بتون که بوسیله چوب پر شده) برای نصب نمودن علامت دولتی میباشد.

ب - سه قطعه شماره ۲ بابعاد $۵۲ \times ۲۲ \times ۱۸$ - قسمت فوقانی هر قطعه برای کار گذاشتن برآمدگی دارای حفره است.

ج - قطعه پنجم شماره ۳ - (تحتانی) بابعاد $۵۲ \times ۲۲ \times ۱۸$ در قسمت فوقانی برای کار گذاشتن برآمدگی دارای حفره است و در قسمت کتابی بمنظور استحکام ستون در خاک دارای پایه (بزرگتر) بابعاد $۴۲ \times ۳۸ \times ۵$ میباشد.

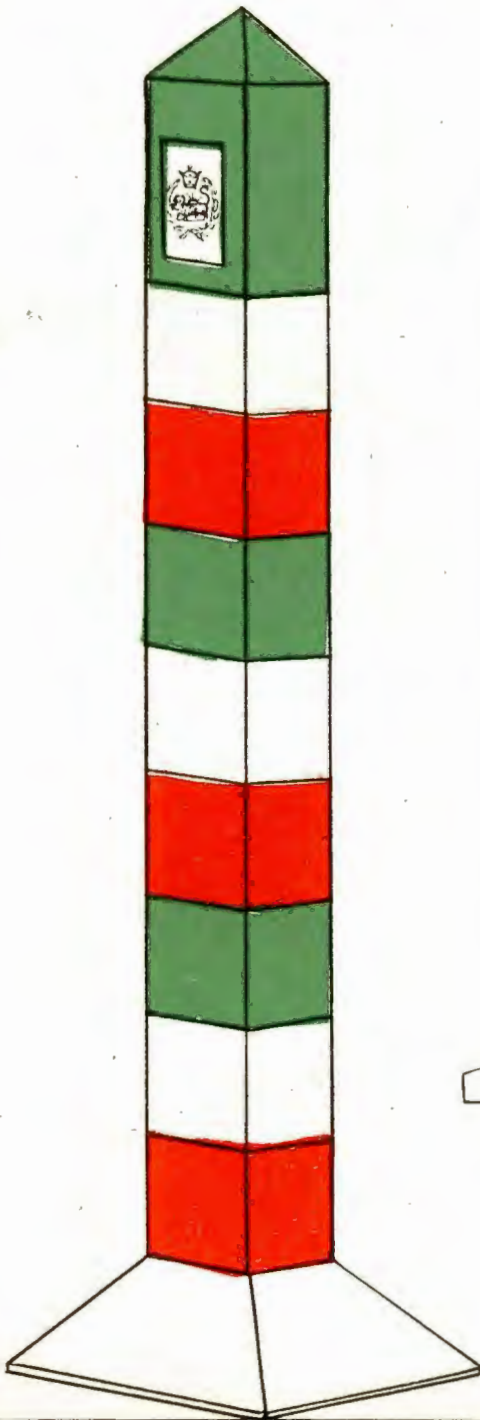
قطعات (ضمن نصب ستون) بوسیله برآمدگی و حفره‌ها که در قطعات موجود است بایکدیگر متصل میگرددند.

ارتفاع کلی ستون اصلی ۲۶۲ متر است. در موقع نصب ستون ۶۲ متر در داخل خاک قرار گرفته و ۲ متر آن بالای زمین میماند.

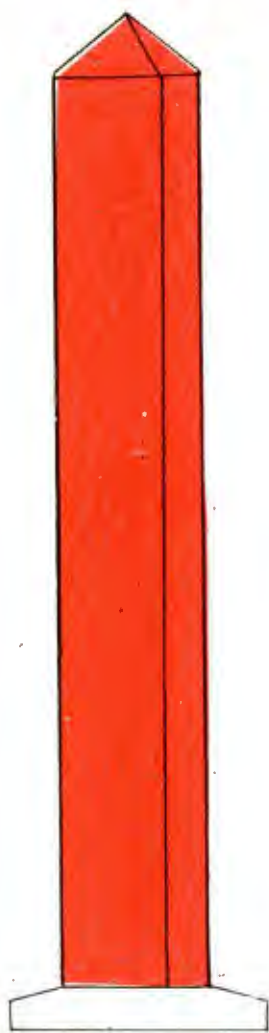
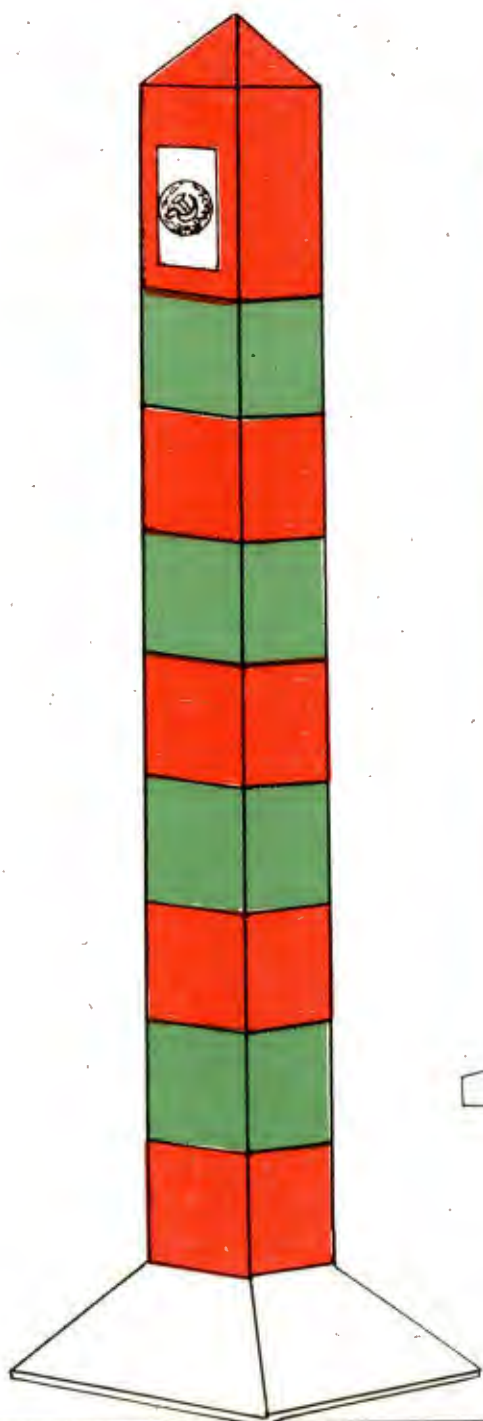
ستون اصلی مرزی بارنگهای روغنی مورد قبول هر یک از دو کشور رنگ آمیزی میشود. ستون فرعی ۱۰۰ متر وقاعده نصب آن همان است که برای ستون اصلی ذکر شد.

ستونهای فرعی بدون رنگ آمیزی و علامت دولتی نصب میگردد.

برای نصب ستون گودالی باندازه ۱۰×۱۰ متر و بعیق ۶۵ سانتیمتر کننده میشود که ستون مرزی دقیقاً عمود بر سطح و بنحوی نصب میگردد که سمت دارای علامت دولتی بطرف دولت همجوار متوجه باشد. پس از نصب ستون گودال را با خاک بضخامت ۲۰ - ۲۵ سانتیمتر پر کرده و باتخماق دستی خاک را مستحکم می نماید و پس از خاک ریزی بشعاع ۵۰ سانتیمتر و با شیب ۱۰۵ مجدداً خاک ریزی میشود و سپس

چهارتخته بتونی بوزن ۴۲ کیلو گرم روی شیب مزبور کار گذاشته میشود .
 طرح نقشه ستونهای مرزی (اصلی و فرعی در پیوست شماره ۲۰۱ ترسیم گردیده)

۵

ستونهای اصلی مرزی دارای شماره‌های ترتیبی خواهند بود که از شماره يك محل تقاطع مرز سه دولت ایران - اتحاد جماهیر شوروی و ترکیه تا محل تقاطع مرز سه دولت ایران - اتحاد جماهیر شوروی و افغانستان بطور ترتیب و تصاعدی افزایش می یابد .

ستونهای فرعی مرزی دارای شماره‌های ترتیبی جداگانه میباشند که در هر فاصله بین ستونهای اصلی شماره آنها از يك بطور تصاعد افزایش می یابد شماره ترتیب ستونهای فرعی مرزی در مخرج و ستونهای اصلی مرزی که فرعی‌های مزبور، بآن بستگی دارد در صورت گذاشته میشود مثلاً شماره ستون فرعی ۳ که بین ستونهای اصلی ۲۰۱ مرزی نصب شده است دارای این شماره خواهد بود $\frac{1}{3}$ شماره ستون چهارم فرعی در فاصله بین ۲۴۵ و ۲۴۶ ستونهای اصلی مرزی $\frac{245}{4}$ خواهد بود .

شماره ترتیب روی ستونهای بتونی مرزی باین ترتیب نوشته میشود : ستونهای اصلی شوروی - بارتنگ سفید و روی ستونهای فرعی شوروی بارتنگ سیاه و شماره‌های ستونهای اصلی و فرعی ایران بارتنگ سیاه نوشته خواهد شد .

موضوع نصب هر يك از ستونهای مرز (اصلی و فرعی) در پروتکل سو کمیسیونها باشما و کروکی در ظهر آن درج میگردد .

<p>رئیس هیئت نمایندگی شوروی در کمیسیون مختلط اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران مأمور تعیین و تجدید تعیین حدود مملکتی بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران .</p>	<p>رئیس هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین حدود مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی .</p>
--	---

وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی

سپهبد ا. جهانبانی

دستور

راجع به عبور از مرز بوسیله اعضاء کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی .

۱

رؤسا و اعضاء و کارشناسان و دبیران هیئت های نمایندگی در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در تمام نقاط به ترتیب ساده بر طبق مدارک که حاکی از هویت آنان باشد و گواهی نامه صادره بامضای رؤسای دو هیئت کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی از مرز عبور مینمایند .

۲

رؤسا و اعضاء و کارشناسان و دبیران هیئت های سو کمیسیونها در ناحیه خود بر طبق گواهینامه که بامضای رؤسای هر دو هیئت کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی صادر شده است از مرز عبور مینمایند .

اشخاصی که از طرف کمیسیون مختلط مأموریت دارند و همچنین سرپرست های عملیات نقشه برداری و زمین پیمائی در نواحی که بآنها کار محول گردیده از مرز بر طبق مدارکی که در قسمت اول این بند مندرج است عبور مینمایند .

۳

اعضای فنی سو کمیسیون ها (مترجمین و نقشه بردارها و غیره) در نواحی که بآنها کار محول شده است بر طبق مدارکی که بامضای رؤسای هر دو هیئت کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی صادر گردیده از مرز عبور مینمایند .

۴

هر سو کمیسیون صورت اسامی اعضای فنی خود را تنظیم و آنرا بمأمورین مرزی هر دو طرف تسلیم می نماید . در این صورت باید شماره گواهینامه هائی که بهر يك از کارمندان داده شده است ذکر گردد .

سربازان و کارگران فقط بمعیت کارمند فنی سو کمیسیون که ناظر بر عملیات اشخاص ناهبرده میباشد از مرز عبور مینمایند.

عبور از مرز بطور کلی فقط مو کول بعملیات تعیین خطوط مرز میباشد. کلیه اعضاء سو کمیسیون و کارمندان فنی آن و سربازان و کارگران بطور کلی همه روزه پس از خاتمه کار بخاک خود بازگشت مینمایند.

کلیه اعضاء سو کمیسیون حق دارند ابزار کار ضروری و اشیاء و وسائل حمل و نقل و هم چنین مواد خوراکی و لوازم احتیاجات شخصی را هنگام عبور از مرز با خود داشته باشد.

عبور رؤسا و اعضاء و کارشناسان و دبیران هیئت های کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی از مرز و رؤساء و اعضاء سو کمیسیون ها و همچنین اشخاصی که از طرف کمیسیون مختلط بطرف معین و محدود مأمور میگرددند باید قبلاً باستحضار مقامات مرزی با ذکر موقع و مکان انجام کار و تعداد اشخاصی که از مرز عبور مینمایند برسد.

اعضاء کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و سو کمیسیونها و همچنین کارمندان فنی و کارگران آنها که در آن طرف مرز مقابل واقع شده اند باید دستورات مقامات نظامی و مرزی و نیز مقررات دیگر را که در آن خاک معمول است رعایت نمایند.

مرکز استقرار هیئت های سو کمیسیونهای مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در مجاورت ناحیه عملیات تعیین و تجدید تعیین حدود قرار می گیرد. تغییر مکان مرکز استقرار هیئت های سو کمیسیونها از جاده های طرف مربوطه انجام می گیرد.

تغییر مکان مرکز استقرار هیئت‌ها در کمیسیون‌ها از جاده مشخص طرف دیگر فقط در صورت عدم وجود راه عبور در طرف خود بر طبق موافقت با هیئت طرف مقابل و بشرط پیش‌آگهی حتمی مقامات مرزی بموقع انجام می‌گیرد.

رئیس هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در کمیسیون مختلط اتحاد جماهیر شوروی و ایران مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران. وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی

رئیس هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی.

سهپیدا. جهانبانی

پ. د. د. ارف

پروتکل نهائی

کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد شوروی بمناسبت امضاء اسناد نهائی تعیین و تجدید تعیین که بوسیله کمیسیون مختلط تنظیم شده است ذکر مراتب زیر لازم میدانند:

۱ - کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز ایران و اتحاد شوروی کارهای خود را از ماه مرداد ۱۳۳۴ برابر با اوت ۱۹۵۵ تا ماه فروردین ۱۳۳۶ برابر با آوریل ۱۹۵۷ انجام داده است.

۲ - در نتیجه عملیات کمیسیون مختلط ایران و اتحاد شوروی اسناد زیر تنظیم و با امضاء رسیده است:

الف - پروتکل شرح مرز ایران و اتحاد شوروی که در سالهای ۱۳۳۵-۱۳۳۴ برابر با ۱۹۵۶-۱۹۵۵ تعیین و تجدید تعیین گردیده و در دو وهله هر یک بزبانهای فارسی و روسی تنظیم و طبع شده است.

ب - پروتکل علائم مرزی در پنج جلد بزبانهای فارسی و روسی .
و - دو جلد آلبوم نقشه جات خط مرز مملکتی بین ایران و اتحاد شوروی با نوشته های بزبانهای فارسی و روسی در دو جلد (برای ناحیه ماوراء قفقاز بمقیاس $\frac{1}{25000}$ و برای ناحیه ماوراء خزر به مقیاس $\frac{1}{50000}$).

گ - شماهای تعیین ژئودزیک علائم مرزی .
د - جزوه مختصات جغرافیائی و قائم الزاویه علائم مرزی و همچنین فهرست علائم مرزی بزبانهای فارسی و روسی .

ی - صورت مجلسهای عمل مربوط به تحویل و تحول قطعات زمین در نواحی مغان - دیمان - یدی اولر - انرک و سرخس به ایران و به اتحاد شوروی که قسمت لاینفک اسناد تعیین و تجدید تعیین مرز ایران و شوروی میباشد .

۳ - بوسیله کمیسیون مختلط و باتفاق نمایندگان مختار دولت جمهوری ترکیه

اسناد علامت مرزی ملتقائی که در محل التقای مرزهای ایران - اتحاد شوروی و ترکیه نصب گردید تنظیم و بامضاء رسیده است .

۴ - اسناد فوق بر طبق موافقتنامه‌ای که بین ایران و اتحاد شوروی درباره حل و فصل مسائل مرزی در تاریخ یازدهم آذر ۱۳۳۳ برابر با دوم دسامبر ۱۹۵۴ منعقد شده و مطابق دستورالعمل‌هایی که بوسیله کمیسیون مختلط مرزی ایران و اتحاد شوروی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی تهیه و تصویب شده تنظیم گردیده است :

الف - دستورالعمل کلی به سو کمیسیونهای مختلط ایران و اتحاد شوروی .

ب - دستورالعمل عملیات نقشه برداری (توپوگرافیک) و ژئودزیک .

و - دستورالعمل راجع بترتیب مشخص ساختن مرز مملکتی بین ایران و اتحاد شوروی بوسیله نصب علائم مرزی .

گ - دستورالعمل راجع بترتیب عبور از مرز بوسیله اعضاء کمیسیون مختلط ایران و اتحاد شوروی و اعضاء سو کمیسیونهای مختلف .

د - دستورالعمل راجع بتهیه و تنظیم نهائی اسناد تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد شوروی .

۵ - تمام عملیات کمیسیون مختلط ایران و اتحاد شوروی و سو کمیسیونهای مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز بین ایران و اتحاد شوروی در محیط دوستانه و با روح حسن تفاهم و همکاری کامل و با در نظر داشتن منافع هر دو کشور جریان داشته است .

۶ - اسناد تعیین و تجدید تعیین مرز از طرف ایران بوسیله اشخاص زیر امضاء شد :

رئیس هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد شوروی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز ایران و اتحاد شوروی :

سپهبد امان‌الله جهانبانی - اعضاء هیئت ایران : سرهنک عطیفوری - سرهنک ت بهنام - سرهنک باقری - مهندس قصبه‌ای - رایزن هیئت نمایندگی ایران ح . دریابیسگی . نظر به بیماری عضو هیئت رایزن ح . دریابیسگی قسمتی از اسناد فوق را دبیر هیئت نمایندگی ایران ن . کوسی امضاء کرده است .

۷ - اسناد تعیین و تجدید تعیین مرز از طرف اتحاد شوروی بوسیله اشخاص

زیر امضاء گردید: رئیس هیئت نمایندگی شوروی در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد شوروی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز ایران و شوروی:

وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی پ. د. آرف - اعضاء هیئت نمایندگی اتحاد شوروی: سرهنگ ی. گک. ژید کف - سرهنگ آ. آ. ساکالف - سرهنگ ی. آ. ولکف - رایزن پ. ب. زودین. نماینده دولت جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان ر. ر. حسن اف. نماینده دولت جمهوری شوروی سوسیالیستی ترکمنستان آ. م. محمد اف. نظر به بیماری عضو هیئت نمایندگی شوروی رایزن زودین پ. ب. پروتکل شرح خط مرز ایران و اتحاد شوروی را دبیر کل هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی رایزن آ. ل. وارنن امضاء کرده است.

۸ - هیئتهای نمایندگی ایران و اتحاد شوروی در کمیسیون مختلطی که در جلسه نهائی خود در تهران حضور بهم رسانیدند این پروتکل نهائی را تنظیم و بدینوسیله اعلام میدارند که مأموریت مربوط به تعیین و تجدید تعیین مرز ایران و اتحاد شوروی که از طرف دولتین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی محول گردیده بود توسط ایشان انجام شده و بدین ترتیب کار کمیسیون مختلط خاتمه یافته محسوب میشود. اسناد تنظیم و امضاء شده مربوط به تعیین و تجدید تعیین مرز برای بررسی و تصویب دولت شاهنشاهی ایران و دولت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی تقدیم میگردد. این پروتکل نهائی در دو نسخه هر یک بزبانهای فارسی و روسی تنظیم و هر دو متن دارای اعتبار مشابه میباشد.

در تهران در تاریخ «۲۲» فروردین ماه ۱۳۳۶ برابر با «۱۱» آوریل ۱۹۵۷ با امضاء رسیده.

رئیس هیئت نمایندگی اتحاد شوروی	رئیس هیئت نمایندگی ایران
وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی	سپهبد ا. جهانبانی
پ. د. آرف	

دبیر کل هیئت نمایندگی اتحاد شوروی	دبیر کل هیئت نمایندگی ایران
آ. ل. وارنن	ح. دریا بیگی

نطق آقای کوزنسف جانشین اول وزیر امور خارجه اتحاد جماهیر شوروی

آقایان محترم

دوستان عزیز

همه ما بمناسبت مراسم امضاء اسناد نهائی مربوط به علامت گذاری و تجدید علامت گذاری مرز دولتی بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران که امروز انجام گرفت ابراز احساسات خرسندی کاملی مینمائیم. این اسناد بر طبق موافقت نامه مربوط به حل و تنظیم مسائل مرزی و مالی مورخ ۲ دسامبر سال ۱۹۵۴ با امضاء رسیدند. اسناد امضاء شده نتیجه کار بزرگی است که از طرف هیئت های نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران در کمیسیون مختلط مرزی در نقاط سرحدی که امتداد آن قریب ۲۰۰۰ کیلومتر است انجام شده است.

بطوریکه قبلاً با ابراز حس خرسندی خاطر نشان شده بود کار کمیسیون در محیط همکاری دوستانه و حسن تفاهم جریان داشت.

بدین مناسبت لازم است نقش مهمی را که تیمسار سپهبد جهانبانی رئیس هیئت نمایندگی ایران در این امر ایفا فرمودند تذکر داده شود.

منبعد کلیه مسائل مربوط به عبور خط مرز بین کشورهای ما کاملاً حل و تنظیم شده محسوب میشوند و اختلافات و سوء تفاهماتی که سابقاً در این زمینه بین دو کشور همسایه ما بوجود آمده بود کاملاً حل و فصل گردیده و بدین ترتیب بدست تاریخ سپرده شده است.

دولت شوروی به حل و فصل موفقیت آمیز مسائل مرزی بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران اهمیت بزرگی میدهد و معتقد است که حل و فصل مسائل مزبور به تحکیم و توسعه بازم بیشتر روابط بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران با روح حسن همجواری دوستانه مساعدت خواهد کرد.

اکنون که ما در مرحله نهائی کارهای مربوط به علامت گذاری و تجدید علامت گذاری خط مرز حضور داریم من وظیفه خود میدانم آن نقش برجسته‌ای را که اعلیحضرت همایونی شاهنشاه ایران در امر حل و فصل موفقیت آمیز مسائل مزبور ایفا فرمودند خاطر نشان سازم .

بدون شك حل و فصل مسائل مرزی بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران واجدا اهمیت سیاسی بزرگی میباشد . اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران که دو کشور همسایه هستند با حل و فصل این مسائل کاملاً ثابت کردند که هر گاه طرفین متقابلاً ابراز تمایل صمیمانه بنمایند آنها طرق حل و فصل تمام مسائل مربوط به روابط خود را با روح دوستی و تساوی حقوق و با رعایت منافع هر دو طرف خواهند یافت .

اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در روابط خود با ایران از اصول احترام به حاکمیت ملی و استقلال و تمامیت ارضی و عدم مداخله در امور داخلی آن دولت پیروی میکند و طرفدار بسط و توسعه روابط اقتصادی و فرهنگی بر مبنای تساوی حقوق و منافع متقابل بین دو کشور ما میباشد .

اجازه میخواهم جناب آقای معاون و تیمسار سپهبد بشما و کلیه اعضای هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط مرزی و کلیه اشخاصی که با کار خود سهمی در این امر خطیر ادا نمودند پایان موفقیت آمیز کارهای مربوط به علامت گذاری و تجدید علامت گذاری خط مرز و امضاء اسناد مربوطه را تبریک بگویم .

نظر باینکه کمیسیون مختلط مرزی باید قرارداد مربوط به رژیم مرز بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران را امضاء کند هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی از طرف دولت شوروی از هیئت نمایندگی ایران دعوت میکند که برای امضاء قرارداد فوق الذکر به اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی تشریف بیاورند . اجازه بدهید اظهار اطمینان کنم که حل و فصل موفقیت آمیز مسائل مرزی با امر نجیبانه تحکیم و توسعه بازم بیشتر روابط دوستی و حسن همجواری بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران خدمت خواهد کرد زیرا این امر با منافع کشورهای ما و با مصالح استحکام صلح و امنیت در خاورمیانه مطابقت دارد .

نطق رئیس هیئت نمایندگان ایران

جناب آقای رئیس ، اعضاء و کارشناسان و حضار محترم :

جای بس خوشوقتی و مسرت است که نتیجه زحمات دوساله کمیسیون مختلط و مساعی مشترك هیئت های نمایندگان ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در تعیین و تثبیت خط مرز بین مملکتین امروز در چنین محیط دوستانه و صمیمانه ای بپایان رسید و آخرین پروتکل شرح مرز که کتاب مفصل و مزین را تشکیل میدهد و در حقیقت خلاصه نتیجه فعالیت دوساله ما در آن گنجانده شده است بامضای نمایندگان مختار طرفین رسید و باختلافات دیرینه مرزی دو کشور خاتمه داده شد .

آقایان اینجانب وظیفه بسیار مطلوب خود میدانم از جناب آقای کوزنسف معاون محترم وزارت امور خارجه اتحاد جماهیر شوروی و آقای ورونین معاون اداره دول خاورمیانه وزارت خارجه اتحاد جماهیر شوروی اظهار تشکر بکنم که در مراحل آخر فعالیت کمیسیون مختلط شرکت فرمودند و باحضور خود بر اهمیت کمیسیون و کارها افزودند همچنین وظیفه بسیار مطلوب خود میدانم از هیئت نمایندگان اتحاد جماهیر شوروی مخصوصاً جناب آقای آرف که با این همه حسن نیت و حسن تفاهم با ما همکاری کردند اظهار تشکر و قدردانی بنمایم .

ضمناً رجاء واثق و اعتماد کامل دارم که حسن ختام مسائل سرحدی در تحکیم و تشدید مناسبات دیرین و روابط تاریخی بین مملکتین تأثیر قطعی داشته و همزیستی و حسن همجواری و دوستی بین ملل طرفین را پیش از پیش تسائید و تثبیت خواهد نمود .

اعلامیه ایران و شوروی

راجع بامضای اسناد نهائی مربوط بعلامت گذاری و تجدید علامت گذاری مرز دولتی بین کشور شاهنشاهی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی بمناسبت پایان موفقیت آمیز کلیه کارهای مربوط به علامت گذاری و تجدید علامت گذاری مرز کشورهای شاهنشاهی ایران و شوروی اکنون مرز دولتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در تمام طول آن که قریب ۲۰۰۰ کیلو متر است (در این عدد مرز دریائی منظور نگردیده) از محل تقاطع مرزهای اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران و ترکیه تا محل تقاطع مرزهای اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران و افغانستان دقیقاً در محلها تعیین گردیده بوسیله علائم مرزی علامت گذاری شده و در اسناد مخصوص بتفصیل شرح داده شده و روی نقشهها قید گردیده است .

کار کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی برای علامت گذاری مرز دولتی بین کشور شاهنشاهی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی که متجاوز از ۲۰ ماه بطول انجامید - در محیط حسن تفاهم کامل و در محیط دوستانه و همکاری عملی جریان داشت .

روز ۲۲ فروردین ماه سال ۱۳۳۶ برابر با ۱۱ ماه آوریل سال ۱۹۵۷ در تهران در وزارت امور خارجه ایران مراسم امضای اسناد نهائی یعنی پروتکل شرح عبور خط مرز دولتی بین کشور شاهنشاهی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و پروتکل نهائی که بر طبق موافقت نامه بین کشور شاهنشاهی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی راجع بحل و فصل مسائل مرزی و مالی مورخ ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ برابر با ۲ دسامبر سال ۱۹۵۴ تنظیم گردیده است انجام گرفت .

طرفین با حس خرسندی و آفری تأیید مینمایند که منبعد کلیه مسائل مربوط عبور خط مرز دولتی بین کشور شاهنشاهی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی

در تمام طول آن بطور قطع حل و فصل شده است و اختلافات و سوء تفاهماتی که سابقاً در این زمینه در مناسبات بین دو کشور همسایه بوجود آمده بوده کاملاً مرتفع گردیده است .

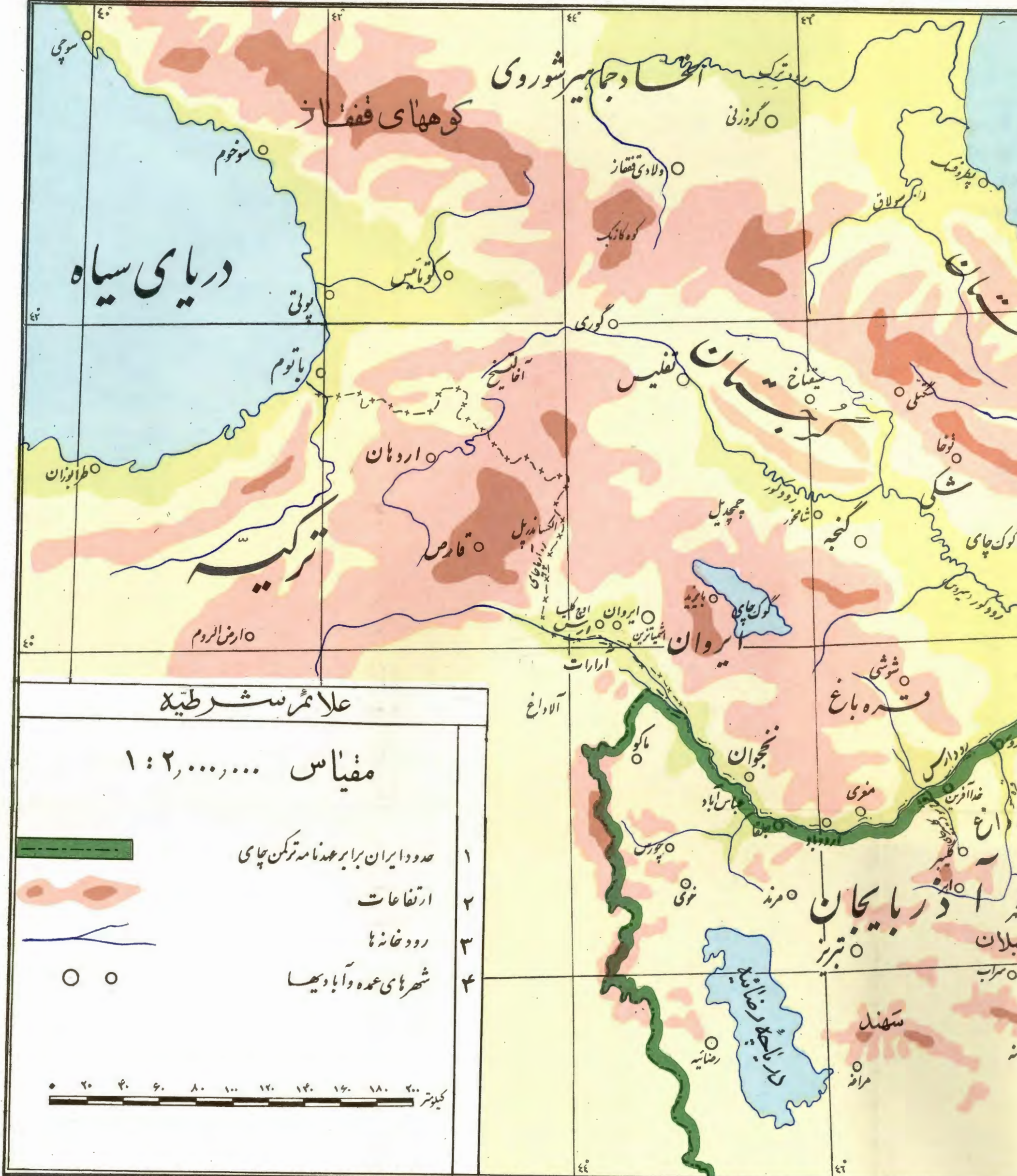
طرفین اظهار اطمینان میکنند که حل و فصل موفقیت آمیز مسائل مرزی به ادامه بسط و توسعه و تحکیم مناسبات ایران و شوروی با روح دوستی و حسن همجواری مبتنی بر اصول احترام متقابل بحقوق حاکمیت و تفاهم بین دو کشور همسایه کمک خواهد کرد .

این امر با تمایلات کشور شاهنشاهی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی برای حفظ و تحکیم صلح عمومی مطابقت دارد .
اسناد نهائی مربوط به علامت گذاری و تجدید علامت گذاری را اشخاص نامبرده زیر امضاء نمودند :

از طرف ایران : سناتور سپهدا . جهانبانی رئیس هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و سرهنگ ع . طیفوری و سرهنگ ت . بهنام و سرهنگ م . باقری و مهندس ا . قصبه‌ای اعضای هیئت و ح . دریابیکی مشاور و دبیر کل هیئت نمایندگی .

از طرف شوروی : پ . د . آرف وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و رئیس هیئت نمایندگی شوروی در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و آ . ل . وارونین مشاور و دبیر کل هیئت نمایندگی و سرهنگ ی . ک . ژیدکف و سرهنگ آ . آ . ساکالف و سرهنگ ی . اولکف اعضای هیئت نمایندگی و ر . ر . حسن‌اف نماینده دولت جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان و ا . م . محمد‌اف نماینده دولت جمهوری شوروی سوسیالیستی ترکمنستان .

در موقع امضاء اسناد مزبور اشخاص نامبرده زیر حضور داشتند :
از طرف ایران : جناب آقای م . مشفق کاظمی معاون وزارت امور خارجه و جناب آقای ا . مجدی رئیس اداره دوم سیاسی وزارت امور خارجه و جناب آقای دکتر ح . پیرنهاد رئیس اداره امور مرزی و آقای ا . میرفندرسکی کفیل اداره امور حقوقی

علامت‌شرطیه

مقیاس ۱:۲,۰۰۰,۰۰۰

- ۱ حدود ایران برابر عهدنامه ترکمن‌چای
- ۲ ارتفاعات
- ۳ رودخانه‌ها
- ۴ شهرهای عمده و آبادیها

وعهود وزارت امور خارجه .

از طرف شوروی : جناب آقای و . و . کوزنسف جانشین اول وزیر امور خارجه
 اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و جناب آقای ن . م . بکف سفیر کبیر اتحاد جماهیر
 شوروی سوسیالیستی در ایران و س . ت . بازارف وک . ای اولیفیرنکو رایزنان سفارت
 کبرای اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در ایران و سر هنگک ک . ای . دولین وابسته
 نظامی و دریائی و هوائی و آ . ف . شرباچویچ کارشناس هیئت نمایندگی شوروی .

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
۱	دبیاچه
	فصل اول
۳	تاریخچه روابط ایران با دولت امپراطوری سابق روسیه
۳	۱ - آغاز روابط بازرگانی ایران و روس در دوران صفویه
۸	۲ - روابط ایران و روس در زمان نادرشاه
۱۰	۳ - روابط ایران و روس در دوران قاجاریه
	فصل دوم
۲۸	روابط ایران و روس پس از انقلاب کبیر
۲۹	۱ - کمیسیون منشور - حکیم‌اف
۳۰	۲ - کمیسیون الهامی - لازاروف
۳۴	۳ - کمیسیون اعلم - مایفسکی
۳۹	۴ - کمیسیون سیاح - لاورینتف
	فصل سوم
۴۶	کمیسیون مختلط ایران و شوروی ۱۳۳۵ - ۱۳۳۴
۴۸	هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط
۵۳	هیئت نمایندگی شوروی در کمیسیون مختلط
۵۶	مراسم تشریفات رسمی جلسات اولیه
۶۳	تعیین خط مرز و علامت‌گذاری بر روی آن
۷۴	اختلافات مشهوده در مسیر خط مرز و حل و فصل آن

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
	فصل چهارم
	مسافرت‌های مرزی
۸۱	مسافرت اول
۸۶	مسافرت دوم
۹۱	مسافرت سوم
۹۶	مسافرت چهارم
۱۰۲	مسافرت پنجم
۱۰۷	مسافرت ششم
۱۱۰	پایان مسافرت‌ها
	فصل پنجم
۱۲۱	تشریفات امضای اسناد و قراردادها
	ورود هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی به تهران و امضای پرتکل
۱۲۰	تفصیلی شرح مرز و پرتکل نهائی
	حرکت هیئت نمایندگی ایران بطرف مسکو و امضاء قرارداد
۱۲۹	انتظامات مرزی
	ضمائم
۱۳۸	دستور راجع به سو کمیسیونها
۱۴۳	صورت اسامی و اعضاء سو کمیسیونها
۱۴۷	دستور ترتیب تعیین مرز مملکتی بین ایران و شوروی
۱۵۰	دستور راجع به ترتیب عبور از مرز
۱۵۳	پروتکل نهائی
۱۵۶	نطاق آقای کوزنسف
۱۵۸	نطاق رئیس هیئت نمایندگی ایران
۱۵۹	اعلامیه ایران و شوروی

فهرست گراورها

صفحه	عنوان
۴۸	۱ - منظره دورنمای پل آستارا
۵۴	۲ - نخستین ملاقات با هیئت نمایندگی شوروی
۵۶	۳ - هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی در حال حرکت بطرف آستارا
۵۸	۴ - ورود هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی با ستارای ایران
۶۳	۵ - نخستین جلسه مباحثات کمیسیون مشترک
۶۶	۶ - هیئت‌های نمایندگی ایران و ترکیه و شوروی
۶۸	۷ - رؤسای نمایندگی‌های سه کشور شوروی و ایران و ترکیه
۸۰	۸ - جلسه هیئت نمایندگی ایران در تهران
۸۰	۹ - هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط مرزی
۸۸	۱۰ - قایق‌های لاستیکی بزرگ و کوچک شوروی در رودخانه ارس
۹۴	۱۱ - هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی در عشق‌آباد
۹۴	۱۲ - برخی از اعضاء نمایندگی ایران و شوروی
۱۱۸	۱۳ - دژ تاریخی عباس‌آباد در کنار رود ارس
۱۱۸	۱۴ - پل آجری خدا آفرین
۱۲۰	۱۵ - هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی در دشت مغان
۱۲۰	۱۶ - تپه نادری در اصلاندوز دشت مغان
۱۲۲	۱۷ - هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی در آستارای شوروی
۱۲۴	۱۸ - هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی در موقع امضاء اسناد و پروتکل‌ها
۱۳۰	۱۹ - هیئت نمایندگی ایران در موقع پذیرائی مارشال بولگانین
۱۳۰	۲۰ - هیئت نمایندگی ایران در موزه ارمیتاژ لنین گراد
۱۳۲	۲۱ - هیئت نمایندگی ایران در کارخانه نیروی برق لنینگراد
۱۳۲	۲۲ - رؤسای هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی پس از امضاء قرارداد
۱۳۲	۲۳ - هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی در موقع امضاء قرارداد
۱۳۴	۲۴ - آقای تاراسف در موقع اهدای نشان پرچم سرخ
۱۳۴	۲۵ - رئیس هیئت نمایندگی ایران در موقع اهدای جعبه خاتم

فهرست اسامی نقشجات

صفحه	عنوان
۱۴	۱ - نقشه رنگی منطقه قفقاز که شامل کر جستان - داغستان - ایروان - شیروان و قرارداد گلستان است
۴۰	۲ - نقشه قریه و اراضی حصار
۴۰	۳ - نقشه آبادی دره فیروزه
۵۶	۴ - نقشه یل آستارا چای
۷۴	۵ - نقشه دژ عباس آباد در کنار ارس
۷۴	۶ - نقشه جزیره ۷۲ که تنصیف گردیده
۷۴	۷ - نقشه جزیره کانال سر بند
۷۴	۸ - نقشه اراضی دشت مغان که بایران تعلق یافته
۷۶	۹ - نقشه سر چشمه شنبه چای (خلخانه)
۷۶	۱۰ - نقشه اشناور که تنصیف گردیده
۷۶	۱۱ - نقشه اراضی دیمان که بایران تعلق یافته
۷۶	۱۲ - ارتفاعات مارایورد و صلیب سیاه
۷۶	۱۳ - ناحیه ارتفاعات کمرقونی
۷۶	۱۴ - نقشه پاسگاه صد آفرین
۷۶	۱۵ - نقشه پاسگاه و منطقه آمبوزامه
۷۶	۱۶ - نقشه پاسگاه قزل ائر
۷۶	۱۷ - نقشه وضعیت اراضی یدی - اولر که بایران واگذار گردیده
۷۶	۱۸ - ارتفاعات شندان قلعه سی
۷۶	۱۹ - جزیره کشفی در آستارا چای و جزیره مصب رودخانه
۷۸	۲۰ - نقشه تجن دریل خاتون
۷۸	۲۱ - ناحیه سرخس و خملی تپه
۷۸	۲۲ - ناحیه خوجه چشمه و لاین سو
۷۸	۲۳ - ناحیه شرقی و غربی کرناوه
۷۸	۲۴ - نقشه ناحیه لطف آباد و کال محمود (دشت کلیل)
۷۸	۲۵ - منطقه اراضی گلرین

- ۲۶ - قریه و اراضی رباط که بایران تعلق یافته ۷۸
- ۲۷ - نقشه قسمتی از اترک ونهرمانجی ۸۰
- ۲۸ - نقشه مرزبین توشانقر و بیاتجه تاسنگرتیه ۸۰
- ۲۹ - نقشه وضعیت روداترک وخلیج حسینقلی ونهر موسیخانی ۸۰
- ۳۰ - نقشه مسافرت اول بطرف (حیران و مغان) ۸۲
- ۳۱ - نقشه ناحیه یبلهسوار ۸۲
- ۳۲ - نقشه آبادی تازه کند درکنار ارس ۸۲
- ۳۳ - نقشه مرز سه کشور (ایران - ترکیه - شوروی) ۸۵
- ۳۴ - نقشه وضع آبگیری کانال سر بند از بستر ارس ۸۵
- ۳۵ - مسافرت دوم به محل التقای رود ارس وقرهسو ومنطقه آذربایجان ۸۷
- ۳۶ - نقشه جلغاکنار رود ارس ۸۸
- ۳۷ - جزایر یوئیدوز درارس که بایران تعلق یافته ۹۰
- ۳۸ - جزایر خراما که بایران تعلق یافته ۹۰
- ۳۹ - جزایر پیرواتلو که بایران تعلق یافته ۹۰
- ۴۰ - جزیره قره قباخ (محمودلو) ۹۰
- ۴۱ - مسافرت سوم به حدود خراسان ۹۲
- ۴۲ - مسافرت چهارم منطقه نمین وارشق و ارتفاعات کالیوتی ۹۶
- ۴۳ - مسافرت پنجم به ناحیه - کوتاکومه - لوندویل و منطقه اردبیل ۱ ۲
- ۴۴ - مسافرت ششم به منطقه اترک وجات ومصب آن ۱۰۸
- ۴۵ - نقشه یل خدا آفرین وارس ۱۱۸
- ۴۶ - نقشه منطقه اصلاندوز وقرهسو - کلپیر ۱۲۰
- ۴۷ - نقشه و طرح سو کمیسونهای ده گانه ۱۴۴
- ۴۸ - نقشه و طرح علامت مرزی (اصلی و فرعی) ۱۴۸
- ۴۹ - نقشه رنگی منطقه قفقاز و آذربایجان و حدود ایران طبق عهدنامه ترکمن چای ۱۶۶

فاط نامہ

<u>صفحہ</u>	<u>سطر</u>	<u>غلط</u>	<u>صحیح</u>
۲۸	۱۳	سیاسی غاصبانہ	سیاست غاصبانہ
۳۷	۱۵	مختلف	متخلف
۳۸	۶	جدارہای	نوارہای
۴۲	۲۰	سیقنان	سیقناق
۴۸	۱۹	بازرس	بازرس عالی
»	»	عبدالحسین	عبدالمجید
»	۲۲	دواستوار	دواستوار (حاجی محمد گویا و امام علی فدائی)
۱۰۴	۲۳	براه افتادیم	براه اقیم
۱۱۶	۱۴	این اعلامیہ	اعلامیہ ای